

SZOLNOK ÉS KÜLTERÜLETÉNEK
TELEPÜLÉSMORFOLÓGIÁJA

Doktori disszertáció

Csapó Tamás

Szeged, 1987.

TARTALOM

1. Bevezetés
2. A terület elhatárolása és vizsgálatának eddigi eredményei
3. A belterület településmorfológiája
 - 3.1. A település kialakulása és fejlődése 1685-ig
 - 3.2. A zárt település fejlődése 1685-től a nagyipar megjelenéséig
 - 3.2.1. Gazdasági szerepköre
 - 3.2.2. Népesedési viszonyok a 18-19. században
 - 3.2.3. A városszerkezet kialakulása
 - 3.3. Városfejlődés a kapitalizmus korában
 - 3.3.1. A település hagyományos és új funkciói
 - 3.3.2. Népsége, társadalma
 - 3.3.3. Alaprajzának, utcahálózatának fejlődése
 - 3.3.4. Morfológiai arculata
 - 3.4. A város mai térbeli szerkezete
 - 3.4.1. A település jelenlegi funkciói
 - 3.4.2. A népesség térbeli elrendeződése
 - 3.4.3. Alaprajza, beépítési övezetek
 - 3.4.4. Funkcionális morfológia
4. A külterület és tanyavilágának településmorfológiája
 - 4.1. A határ fejlődése a tanyakialakulásáig
 - 4.2. A tanyavilág létrejötte és fejlődése a felszabadulásig
 - 4.3. A külterület mai településrendje
5. Összegzés
- Irodalom

1. Bevezetés

Napjainkban megnőtt az igény a regionális kutatásokra, amelyek elsősorban a helyi igazgatási szervek döntéseit hivatottak elősegíteni, tudományosan megalapozott elemzésekkel. E kutatások elősegítik a regionális tervezés alapvető célkitűzésének a megvalósítását: valamely terület egészének olyan fejlesztését, amely biztosítja a termelőerők legjobban és leggazdaságosabban működő területi munkamegosztását és a lakosság megfelelő ellátását /PERZEL - GERLE 1966/. A monografikus kutatások kell, hogy adják az alapot a helyi, területi szervek tevékenységének a megtervezéséhez. Dolgozatomban beleillick a regionális vizsgélatok sorába azzal, hogy Szolnoknak, a Középtiszavidék centrumának a településföldrajzi elemzését tűzte ki maga elé feladatul, megmutatva a település funkcionális és morfológiai fejlődését, illetve ennek átalakulását és irányát, segítséget nyújtva ezzel a helyi igazgatási szervek döntéshozatalához.

A vizsgélat nem foglalkozik a város és környéke valamennyi településföldrajzi problémájával, hanem közülük egyes kiemelt kérdéskörök elemzését tekintette feladatának: a település belső életjelenségeinek térbeli rendjét, története során az e tevékenységek által kialakított térbeli képződmények és funkciók kapcsolatát, valamint ezen térbeli képződmények területi elhelyezkedését.

Szolnok az Alföldön foglal helyet, s mint ilyen, a fejlődése során osztozott abban a sorsban, amely az alföldi településeknek jutott. A török dúlás után a városok az agrárvárosi fejlődés útját járták, amely alól Szolnok sem kivétel. Azonban a Közép-Tiszavidék sajátos társadalmi és természeti tényezői következtében, Szolnok agrárvárosi fejlődése bizonyos vonatkozásokban eltért az alföldi tanyás városokétól.

Történelmi fejlődésének bizonyos szakaszában a hazai szakirodalom egyértelműen mezővárosként említette /MENDÖL 1936, ERDEI 1961/. A mezőváros fogalmát Erdei a következőképpen fogalmazta meg: "Mezőváros az a mezőgazdasági település, amely tanyás vagy kertes rendszerű, és bizonyos nagyságot elért" /ERDEI 1942/. A fenti megállapítás Szolnokra is igaz, hiszen a 18. és a 19. században valóban jelentős agrárfunkcióval rendelkezett, azonban az agrártermelés ekkor sem volt kimagasló jelentőségű a város életében. Erdei megfogalmazásának további része is vonatkozhat Szolnokra, mivel a település a 18. században kertes rendszerűvé, majd a 19. században tanyás várossá vált. Megvizsgálva és összehasonlítva a kor hasonló szerepkörű és nagyságú alföldi településeivel, kitűnik, hogy a tanyásodás mértéke nem érte el azt a szintet, melyet Erdei említ. A kutatások kimutatták továbbá, hogy a zárt település és a tanyavilág szerves egysége igen rövid ideig állt fenn, mivel a tanyásodás folyamata későn - a 19. szá-

zad közepétől - indult meg, s a tanyák nagy része már a 20. század közepére szórvánnyá vált. E rövid időszak nem volt elegendő a tipikus mezővárosi szerkezet kialakulására. Sajátos kapcsolatrendszer alakult ki - már a felszabadulás előtt is - a város és csekély lélekszámú külterülete között: egyazon közigazgatási határon belül településföldrajzilag különálló egységet alkotott a tanya és a város, az elszakadás nem érte el a falusi különállás mértékét, de nem is érhetette el, hiszen a tanyák és népességeinek kis száma nem tette lehetővé az önálló falvak szerveződését.

A határ mindig szerves része a településnek, csak a funkciója változik történelme folyamán. Ezért ha eredményesen akarjuk egy település belső életjelenségeit, népességét, annak térbeli elhelyezkedését, továbbá funkcionális térbeli képződményeit elemezni, akkor azt nemcsak a zárt településre, hanem a határra, a külterületre is el kell végezni /BECSEI 1983/. Miután Szolnok életében a külterületnek és az agrártermelésnek sohasem volt kimagasló szerepe, ezért a külterület elemzése a zárt település vizsgálata után következik.

Dolgozatom elsősorban funkcionális vizsgálatokra épül, azonban foglalkozik a település morfológiai problémáival is. Bár a vizsgálatokban mindig az 1960-ban tartott településföldrajzi anketon megfogalmazottakat helyezi elő-

térbe -". A településföldrajz ... fő feladata nem a települések morfológiai sajátosságainak kutatása, hanem ... a települések életjelenségeinek a vizsgálata" /ABELLA 1961/, - azonban feladatának tekintette a település funkcióinak feltárása után, annak a településen belüli megoszlását és a hozzájuk kapcsolódó térbeli objektumok milyenségét és területi elterjedését is. Dolgozatom így azon településföldrajzi tanulmányok közé tartozik, melyek morfológiai problémát is tárgyalnak, s megkísérlik a mai állapot modern szemléletű feltárását /PÁLMAI 1955, 1957, WALLNER 1958, 1961, LETTRICH 1964, 1968, BOROS 1977, BECSEI 1983/.

Jelen tanulmány a funkciók általános vizsgálata és fejlődése után azok településen belüli megoszlásának feltárását követte, elemezve a hozzájuk kapcsolódó morfológiai elemek és együttesek milyenségét, számát és területi elterjedését. A zárt település és a határ közötti kapcsolatban meghatározó, hogy a belsőség és a külterület funkcionális berendezkedése és morfológiája hogyan alakult ki, ezért a mai képet csak akkor tudjuk helyesen értelmezni, ha történelmi kifejlődésében vizsgáljuk.

2. A vizsgált terület elhatárolása, kutatásának eddigi eredményei

Szolnok a Közép-Tiszavidék középső részén, a róla elnevezett megye nyugati peremterületén fekszik. Szolnok megye az Alföld közepén foglal helyet; határai: délkeleten Békés, keleten Hajdú-Bihar, északon Heves, nyugaton Pest, délen Csongrád, délnyugaton pedig Bács-Kiskun megye.

A Közép-Tiszavidék felépítésében a pleisztocén képződmények közül az infúziós lösz a legelterjedtebb, mellette a folyóvízi homoklerakódások, övzátonyok és az eolikus úton átmozgatott parti dűnék a legjelentősebbek. Felszínalakításként az Alföld legtökéletesebb síkságú tája. Természetföldrajzilag a megye két nagy tájra: a süllyedő Alsó-Zagyva síkságra /Jászság/ és a Szolnoki löszös hátra /Nagykunság/ osztható /BULLA 1962/. A település a Szolnoki löszös hát és a Tisza-árok találkozásánál fekszik. A terület felszínét pleisztocén-holocén üledékek /északon löszös homok, homokos lösz, délen iszapos, agyagos lösz/ alkotják. A pleisztocénban a Mátra és a Bükk felől érkező patakok a löszös hát területén is hordalék-kupot építettek, melyet a folyószabályozások előtt a széles sávban meanderező folyók, elsősorban a Tisza, nagy térségben letaroltak. A város helye a Tisza-völgy letarolásából kimaradt, így árvízmentes magaslatra települhe-

tett, s ez a helyzeti energia volt a megtelepedés döntő tényezője, mivel a környező terület háromnegyed része az érvízszint alatt fekszik.

A Közép-Tiszavidék vízrajzi tengelye a Tisza, melybe Szolnoknál torkollik a Zagyva. E folyók biztosítottak természetes védelmet a településnek - északról és keletről - a viharos évszázadok alatt, mely mint helyi energia, a város további fejlődésében vált fontos tényezővé.

Szolnok Budapesttől 100 km-re, az Alföld két kiemelt felsőfokú központjától, Szegedtől és Debrecentől 140, illetve 120 km-re helyezkedik el. Közlekedésföldrajzi helyzete kiváló, több közúti főútvonal és vasúti fővonal találkozóhelye, amely, mint harmadik helyzeti energia, a település kialakulásában és későbbi fejlődésében döntő szerephez jutott.

Szolnok megye településállományára a nagy falvak a jellemzőek, csakúgy mint az Alföld legnagyobb részére. A községek átlagos lélekszáma 3580 fő. A megyében 8 város található: Szolnok, Jászberény, Karcag, Mezőtúr, Török-szentmiklós, Kisújszállás, Túrkeve, Tiszafüred és 1986 január 1-től Kunszentmárton. A városokban él a megye lakosságának 55,3 %-a, ezen belül Szolnokon 19 %-a /1985/. A megye ipari dolgozóinak 24,5 %-a, a megye állóeszközállomány értékének több mint 50 %-a a megyeszékhelyen koncentrálódik, s a város állítja elő a megye nehézipari termelésé-

nek 1/3-át /PÁL Á. 1982/. Az adatok egyértelműen mutatják Szolnok súlyát és szerepét a megyében, ezért nem közbűs az egész megye szempontjából az, hogy a város élete hogyan alakul, milyen életfeltételt biztosít saját népességének, s mivel tud hozzájárulni a vonzáskörzetébe tartozó mintegy 47 település ellátásához.

Az alföldi településekről, így Szolnokról is gazdag irodalom áll rendelkezésre. A tanulmányok zöme azonban történeti jellegű, valamint elsősorban a gazdasági szerkezet okozta átalakulást mutatja be /BALOGH 1927, ELEK 1940, KOMÁROMI 1943, KAPOSVÁRI 1975, V. TAJTI 1977, Pál Á. 1978/. A tanulmányok közül kevés a településföldrajzi szemléletű, s ezek nagyrésze is csak a zárt település kialakulásával, ill. egy-egy kiemelt településföldrajzi problémával foglalkozik /KAPOSVÁRI 1977, VERESEGYHÁZI 1974, LITS 1977, CSAPÓ 1978/. A vizsgálatok közül kitűnik komplexitásával V. TAJTI E. - PÁL Á. - VERESEGYHÁZI B.: Szolnok a Közép-Tiszavidék tájszervező centruma c. tanulmánya /1975/.

Nem foglalkoztak a Szolnokról eddig megjelent településföldrajzi kiadványok a külterület településföldrajzi problémáival, a tanyásodással, a tanyák kialakulásával és településrendjével. Hiányzik továbbá az alaprajz és az utcahálózat kialakulásának és továbbfejlődésének, valamint a mai morfológiai viszonyoknak a feltá-

rása. A városról mindeddig egyetlen morfológia fel-
mérés készült a két világháború között /MENDÖL 1936/.
Ezen dolgozat feladatának tekinti a vizsgált telepü-
lés bel- és külterületének legfontosabb település-
földrajzi problémáit történelmi kifejlődésükben fel-
tárni és elemezni, vm. komplexen összegezni azzal az
új szemlélettel és módszerrel, amelyet néhány korsze-
rű településföldrajzi tanulmányból merített /LETTRICH
1968, TÓTH 1976, BECSEI 1976, 1983/.

3. A belterület településmorfológiája

3.1. A település kialakulása és fejlődése 1685-ig

Az ásatások során előkerült gazdag leletanyagok egyértelműen bebizonyították, hogy a település az őskortól kezdve folyamatosan lakott volt /STANCZIK 1975/. A település kialakulásában - ebben a Szolnokkal foglalkozó földrajzi tanulmányok megegyeznek - mind a helyi, mind a helyzeti energiák részt vettek. Ezek közül az alábbi három természetföldrajzi tényező a legfontosabb:

1. Árvizmentes magaslat
2. A Tisza - Zagyva torkolata, mint természetes védelem
3. Az összeszűkülő ártér és a jó átkelőhely által idevonzott ősi útvonalak találkozása.

A várossal foglalkozó idevonatkozó irodalmak alapján bizonyosra vehető, hogy a jó átkelőhely, a rév védelmére várakat építettek, amely azonban nem az első vár volt /ISTVÁNFFY 1742, PAULER 1899, SZENDREI 1889, KAPOSVÁRI 1975/. Már a bronzkortól állott itt erősítés a jó átkelőhely és a rév védelmére, amely a honfoglalás viharos eseményei alatt elpusztult, majd később, a 11. században, újabb földvár épült. A vár helye megegyezhetett az 1550-ben felépítettével, s alakja is igen hasonló lehetett /KOMÁROMI 1943/.

A városnak a török hódoltságig tartó fejlődését

sok tényező nehezítette: Tatárjárás, több tűzvész, melynek során hatszor porig égett, és a gyakori birtokosváltozás. Mindezek ellenére Szolnok a 15. századra már jelentős településsé vált, s olyan funkciókkal rendelkezett, melyek alapjai lettek későbbi fejlődésének.

A város mindenekelőtt fontos átkelőhely volt. A rév által beszedett pénz hosszú ideig a legfontosabb jövedelmi forrásának bizonyult. Az átkelőhelyek, így Szolnok is, rendelkeztek árumegállítási joggal, amely elindította a kereskedelem fejlődését, s mint később látni fogjuk, döntő hatással volt az ipar kezdeti megtelepedésében /SELMECZY 1975/.

A 13. és a 14. században a kereskedelem fontossága a marhaszállítás mennyiségének növekedése és a dési sóbányákból megindult sószállítás következtében jelentősen megnőtt. A kereskedők és a karavánok a földvár tövében pihentek meg, ezért a piac a mai Szabadság tér környékén jött létre. A piachoz közeli Tisza parton rakták át a sót a tutajokról kocsikra, s tengelyen szállították tovább, elsősorban Buda felé. A sóhordás munkát adott a zselléreknek, és közvetve letelepülésre készítette a kézműveseket, hiszen a kocsikhoz szerszám, a lovaknak patkó és takarmány kellett. Az, hogy I. István a várost megyeszékhellyé és várispánossággá tette, további lendületet adott Szolnok fejlődésé-

nek.

A szerepkörök kibővülése szükségszerűen magával hozta a népesség számszerű gyarapodását és strukturális étalakulását. A 13. században a lakosság számát 400 főre becsülhetjük. A népesség száma a 14. század folyamán nagy számú jobbágy beköltözésével gyarapodott a legjelentősebben, s a 15. század elejére elérhette a 800 főt /GÉMES 1976/. A városban, egyenlőre csak a várban, katonák telepedtek meg. Földjük és házuk még nem volt, de jelenlétük Szolnok későbbi történetében és fejlődésében döntőnek bizonyult. A várban a katonákon kívül tisztviselők és közalkalmazottak éltek. A néhány kereskedő és kézműves valószínűleg a piacon, vagy annak közvetlen környékén telepedett le. A lakosságnak a nagyobb hányadát kitevő jobbágyok és zsellérek a Tabánban, és a város központjától északra laktak.

A népesség számszerű gyarapodása magával hozta a város kiterjedésének megnövekedését is. A 11. században a települést még csak a földvár, s közvetlen környéke jelentette. A 15. században a város már a mai Tisza Szálló - Jókai út - Tabán-Zagyva által határolt területre is kiterjedt. Alakját a Tisza és a Zagyva két ága határolta be. Utcahálózatról még nem lehet beszélni, de két útvonalról már tudunk. A fő kereskedelmi útvonal - a VIA Zounok - a révtől a mai Kossuth L. út nyomvonalán ha-

ladt Buda felé. Elsőnek foglalta el azt a helyet, amelyet számára az élet, a tiszántúli és az erdélyi területekkel fennálló katonai, kereskedelmi és politikai kapcsolat kijelölt /KOMÁROMI 1943/. A másik útvonal a Tisza parton haladt a templom irányába, Körös felé. Valószínűsíthető továbbá, hogy a vár előtt, a két útvonal találkozásánál, egy nagy tér, a piac helyezkedett el.

Arról, hogy milyen lehetett Szolnok képe a török hódítás előtt, igen keveset tudunk, mivel a településről sem térkép, sem metszetrejz nem maradt fenn. A várból a királysági kúria, az ispánsági templom, a kincstárnok, az udvarbíró és a tisztek lakóházai álltak. Egyértelműen ez volt a város központi magja. Magát a települést csupán a várfal választotta el a vártól. A piac a vár nyugati előterében volt, a Tisza part és a mai Szabadság tér környékén. Itt tartották a marhavásárokat, itt cseréltek gazdát az állatok, a gabona, a takarmány, itt pihentek meg a karavánok, itt éltek a kereskedők és a kézművesek, s így a piac volt a város kereskedelmi életének a központja. A Tisza parton felépültek a Sóházak, a sótisztviselők házaival együtt. A mai Marx-park helyén állt az egykori árpádkori templom. A piactól északra a Tabánban, halászházak és jobbágyságok éltek zegzugos kis közökben, rendszertelenül épült házaikban. A város egyéb részein jobbágyságok és zsellérek laktak, nagyudvarú telkeken,

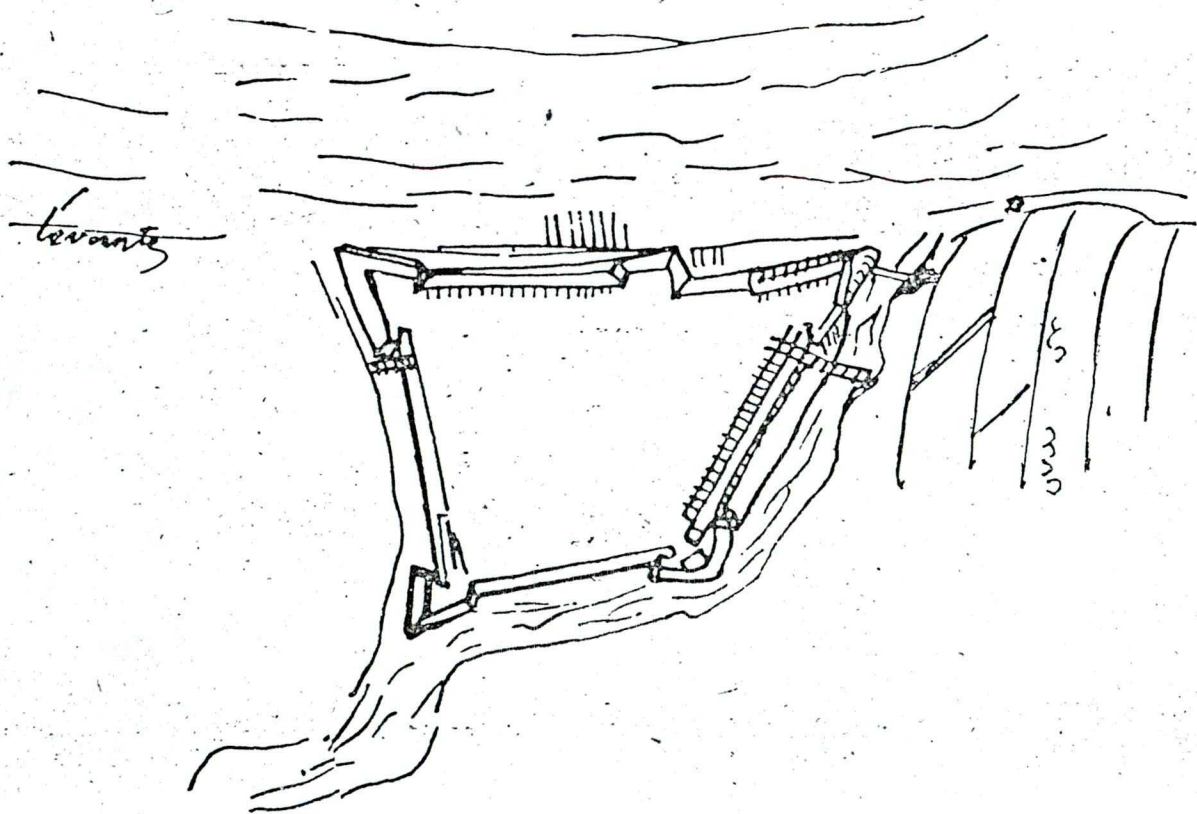
vályog és földházakban, amelyek feltehetően a feltárt árpád-kori falvak házaihoz voltak hasonlóak /KAPOSVÁRI 1975/. A várost kisebb kertek vették körül, ahol állandó lakosság még nem volt.

A 16. század közepére a török veszély erősödött, ezért I. Ferdinánd elrendelte a vár újbóli megépítését, valamint a város palánkkal és vizesárokkaal való megerősítését. Az iratok megegyeznek abban, hogy miután a földvárnak semmi nyoma nem volt már, így teljesen új várat kellett építeni /KOMÁROMI 1943/. A vár "palánk" építési módszerrel, 17 ! nap alatt épült fel. Új Zagyva medret is ástak, melynek hadászati jelentősége óriási volt, hiszen így a vár minden oldalról körül lett véve vízzel. A vár alakját, formáját sok metszet mutatja be, a leghitelesebbnek azonban a More-pör anyagában lévő akta rajzot fogadhatjuk el /1. ábra/.

A törökök 1552-ben körülzárták a várat, s rövid ostrom után a várossal együtt elfoglalták. Ezzel Szolnok történetében megkezdődött a török elnyomás 133 éves időszaka.

A város hadászati és gazdasági jelentősége következtében török szandzsák székhely lett, igazgatási szerepköre megmaradt, sőt megerősödött. A védelemre a törökök is igen nagy gondot fordítottak: megerősítették a várat, a várost fallal vették körül, ezzel Szolnok kerített te-

SZOLNOK VÁRA 1552 - BEN. AKTARAJZ A MORE' - PÖR
IRATAIBÓL. A BÉCSI KRIEGSARCHIVUM ANYAGÁBÓL

1. ÁBRA

lepüléssé vált. A rév, mint jövedelemforrás, igen fontosnak bizonyult a törököknek is, nem véletlen tehát, hogy védelmére nagy számú török katona tartózkodott a várban. A marhahajtás, s az ebből fakadó révjövedelem növelése céljából a törökök 1562-ben hidat építettek a Tiszán, a mai híd helyének közvetlen közelében. A törököknek köszönhetően épült meg tehát Magyarország első állandó hidja Szolnokon, amelyen a 16. század végén már évi 25-30 ezer marhát hajtottak keresztül.

Virágzott a kereskedelem, megmaradt a sószállítás és elosztás is, bár jelentőségük valamelyest csökkent. A Tiszán sót szállító tutajok és hajók jártak, az ebből származó jövedelem azonban elmaradt a török hódítás előttitől. A rendszeres vásárokon kívül a piacon történt a sóelosztás is. A vásártér valószínűleg a régebbi helyén, a város főterén volt, török szokás szerint jelentős bazárral kibővülve /GEMES 1976/.

A török megszálláskor a magyar lakosság elmenekült, s később is csak igen lassan települt vissza. Ezt bizonyítja az első, 1571-ből fennmaradt összeírás is, amelyben a törökök összeírták az adózó lakosokat. Ez alapján tudjuk, hogy 1571-ben 38 ház és 1 templom állott a városban, s a lakosság létszáma kb. 160 fő volt. A tényleges népesség ennél jóval magasabb lehetett, hiszen az összeírás csak a magyarokra terjedt ki. Nem szerepeltek az össze-

írásban a török tisztviselők és a katonák, továbbá a bosnyákok sem. A város 16. századvégi, tényleges népességét kb. 400 főre tehetjük /GYÖRFFY 1956/.

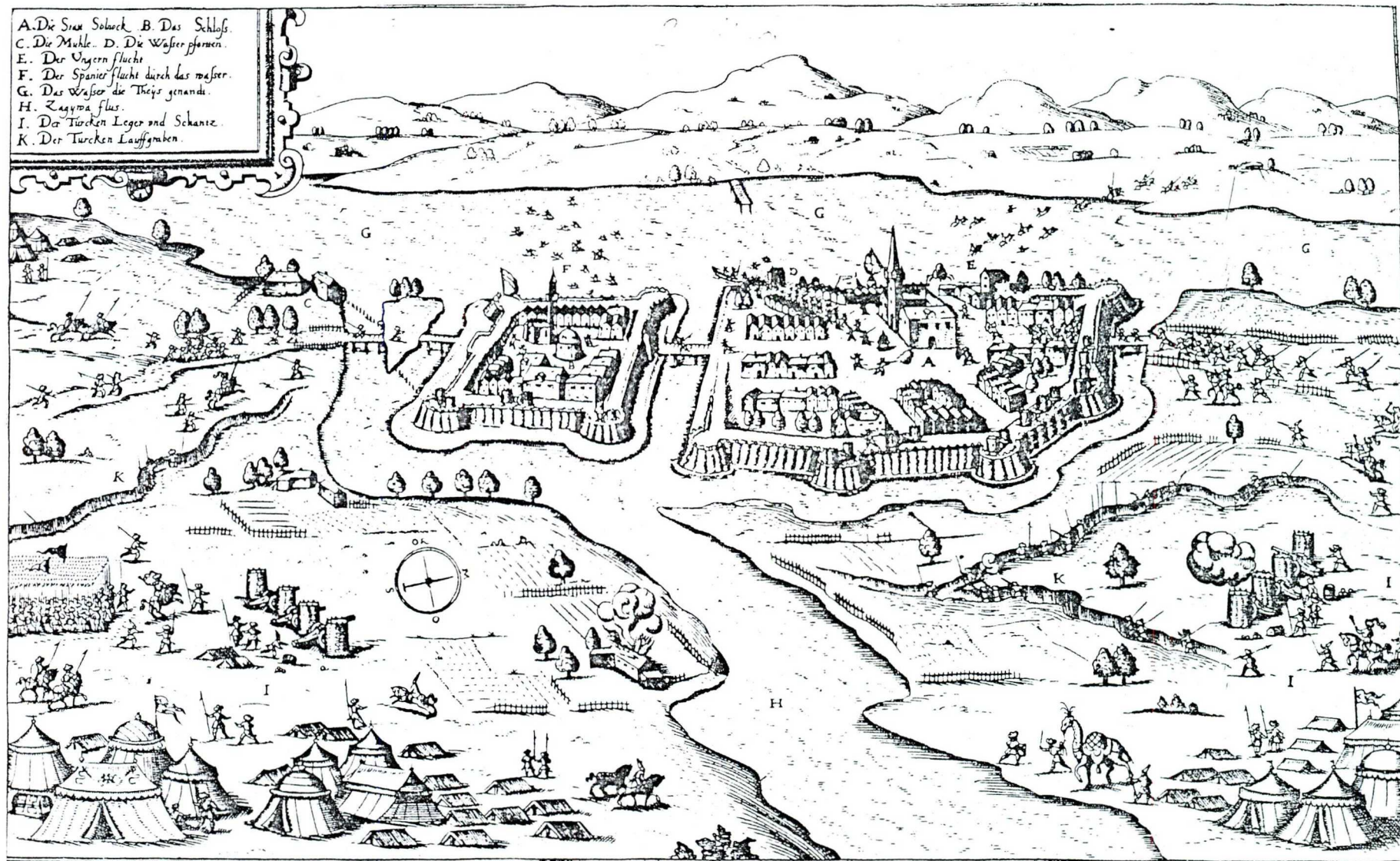
A török hódítás további időszakára vonatkozóan nincs adatunk a népesség számszerű változásának alakulásáról, csak valószínűsíthető, hogy a lakosság száma 1685-ig nem változott jelentősen.

A település kiterjedését a városfal és a folyók határolták be, így nagysága a 15. századi viszonyokhoz képest nem változott jelentősen. Térkép ez időből sem maradt fenn, illetve a legvalószínűbb, hogy nem is készült. Néhány metszet azonban bemutatja Szolnokot, amelyek a várost a kor stílusának megfelelően nem a reális környezetben, s nem valóságosan ábrázolják, így azokat az alaprajz és a környék vizsgálatának szempontjából hitelt érdemlően nem fogadhatjuk el /2-3-4. ábrák/.

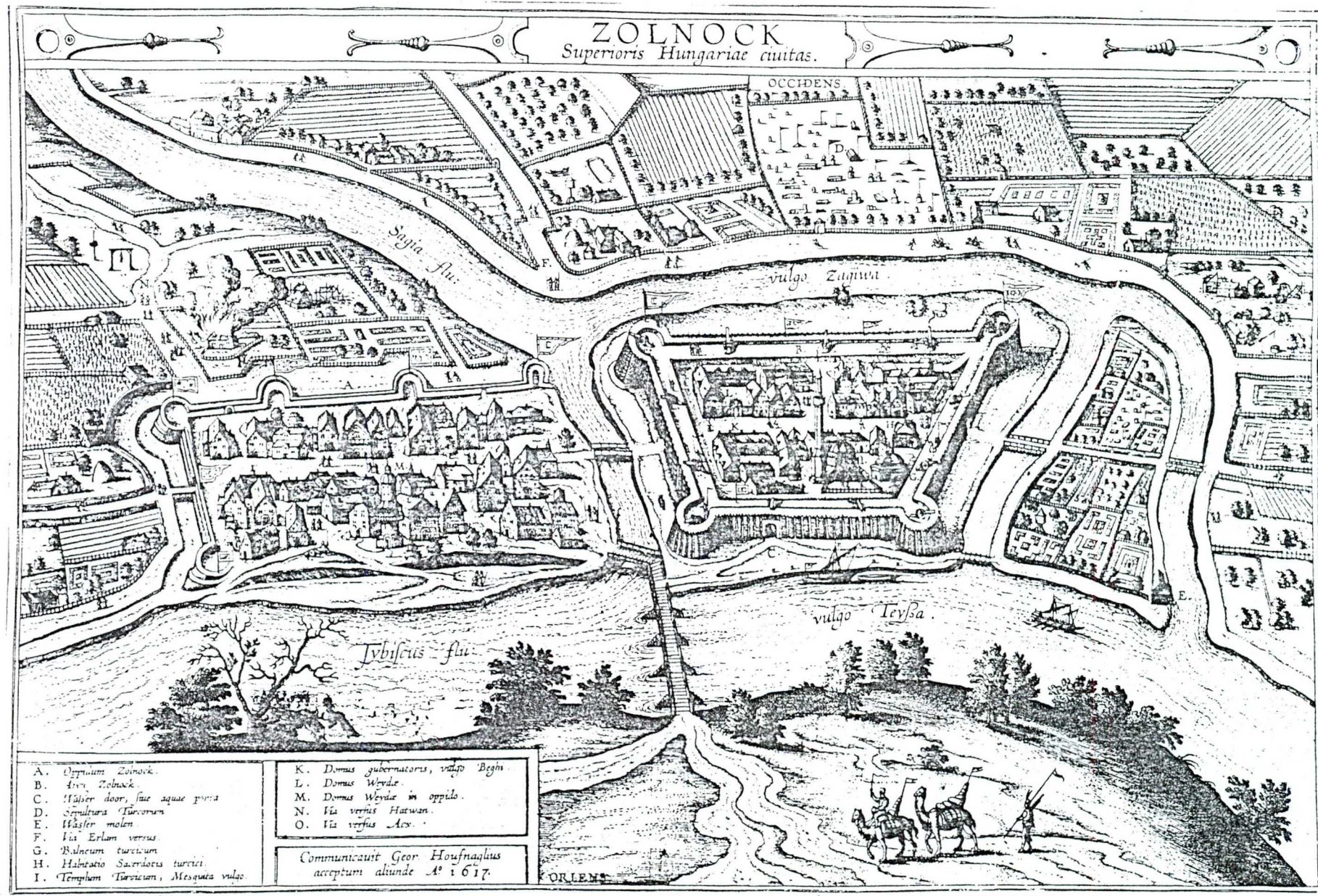
A metszetek, a rajzok, s mindenekelőtt az egykori leírások és a levéltári anyagok alapján rekonstruálni lehet Szolnok városképét a törökök korában. A város központja a török tisztviselők és a katonák által lakott vár maradt, melynek épületei: a török bég, a vajda és a mohamedén főpap rezidenciája, valamint a török fürdő és egy kaszárnya. A váron kívül, attól nyugatra terül el, a nagyjából négyszögletes alakú külváros, melyet funkcionálisan a főtér osztott ketté. A piactól délre a Tisza parton török tisztviselők, valamint az

SZOLNOK 1552 - BEN

ISMERETLEN SZERZŐ METSZETE

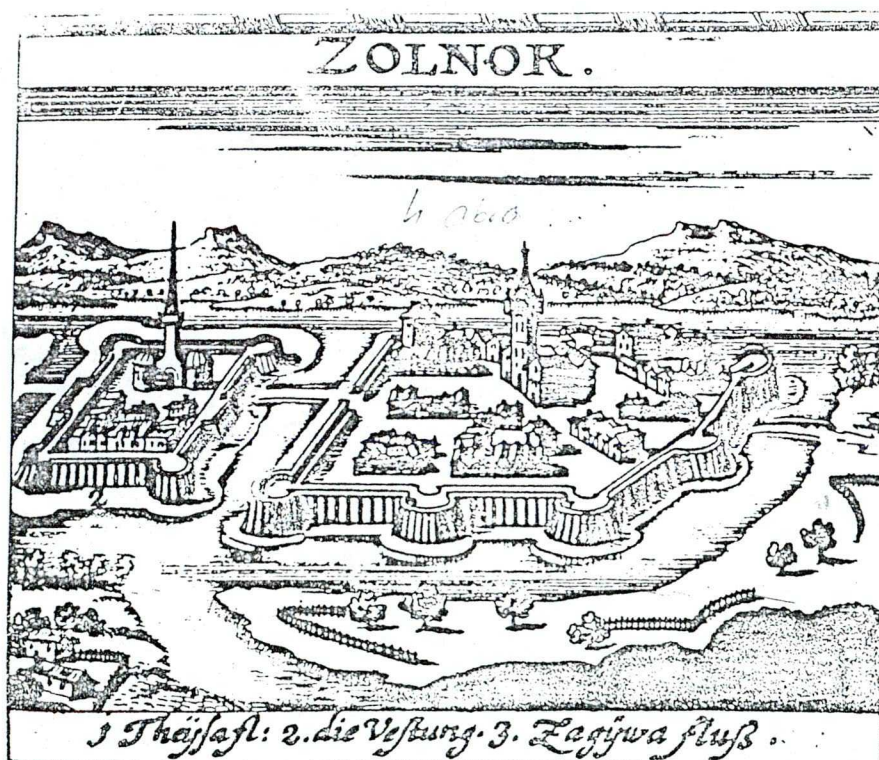

WAHRE CONTERFACTVR DER VÖSTVNG ZOLNOCK WIE DIE VOM TVRCKEN BELEGERT V̄N EINGENOMEN. A. 1552.

SZOLNOK 1686 -BAN

A KREKWITZ KRÓNIKÁBÓL VALÓ ISMERETLEN SZERZŐ MŰVE

4. ÁBRA

iparosok és a kereskedők éltek. Szolnok ezen része igen városias volt, hiszen szép kőházak álltak itt boltokkal, s istállókkal. A piactól északra magyarok, zömmel jobbágyok laktak, sikátoroszerű, bűzös utcákban álló, alacsony, sötét, vályog, vagy földből épült házakban. Maga a piac, amely a mai megyei tanács épületének a helyén terült el, a város kereskedelmének a központja volt. A metszetek mindegyikén jól kivehető és pontosítható a főtér, melybe a hidon átjövő út torkollott, s amely a teret elhagyva, a Tiszához egész közel haladt tovább Buda felé. Nyomvonalá tehát nem azonos a 15. századi főútvonalával. Védelmi okokból egyesítette ez az út a budai, a hatvani és a körösi utakat, s csak a városfalon kívül ágazott ismét széjjel. A külvároson, a palánkon kívül, hatalmas ligetek, kertek és legelők voltak.

Végül nézzünk meg egy korabeli leírást, milyennek látta egy török világutazó Szolnokot 1665-ben: "A vár nyugati részén, a hidon túl fekvő külváros négyszög alakú. Északi és nyugati részén mély árok van, ebben a Zagyva folyik. A Tisza folyó felől és a városhoz vezető irányban nincs fala. A külvárosnak öt bástyája van. Hatvan irányából egy nagy kapuja van. Kutak nincsenek, a lakók a Tiszából, a Zagyvából isznak. A Tisza folyón sószállító hajók járnak. A vár síkságon fekszik, két nagy folyó partján, s a külváros végén kertek ékesítik. A vár melletti hely

sétahely, ennek négy oldalát a Zagyva folyó keríti be. Itt van a Vértanúk Temetője is. Onnan a hidon keresztülmenve, a Zagyva áttelleni oldalán megszámlálhatatlan kert és liget van" /KARÁCSONY 1908, p. 210/.

3.2. A zárt település fejlődése 1685-től a nagyipar megjelenéséig

3.2.1. Gazdasági szerepköre

A közel 200 éves időszak, melyet a termelőerők és a termelési viszonyok viszonylagos állandósága, a kézműipar, valamint a feudális társadalmi rend jellemezett, mind funkcionálisan, mind morfológiailag döntő változást hozott a város fejlődésében. Szolnok helyzeti energiái a meginduló országos munkamegosztás szempontjából is jelentősek. A sószállítás ismét háttérbe szorította a város védelmi szerepkörét, s mint a legnagyobb bevételi forrást jelentő ágazat, Szolnok legfontosabb funkciója lett. A Máramarosi havasokból Szolnokig vízi úton szállított só mennyisége jelentősen megnőtt. Hozzájárult ehhez, hogy Magyarország a Habsburg birodalom részévé vált, valamint az, hogy Buda, a Felvidék és az Alföld ellátása is Szolnokon keresztül történt. Így a város a 18. század végére hazánk egyik legnagyobb sóelosztó központjává fejlődött. A só mennyiségének növekedése miatt Sóházak sora épült a Tisza parton, és az emelkedő sójővedelmek miatt Sóhivatal létesült. Sorra épültek a Tisza parton a só-

tisztviselők házai, valamint kocsmák, mészárszék és iskola is, városiasá téve ezzel a Kamaraváros déli felét. A só t csak Szolnokig szállították vizen, itt tárolás és elosztás után kerékre rakták és elszállították Buda, Bécs, valamint a Felvidék felé. A tárolás és a sóhordás sok szállórnek és napszámosnak, a kocsival történő továbbszállítás pedig sok fuvarosnak adott munkát. A kocsisok lovainak zab is kellett, így megnőtt a gabonapiac jelentősége és forgalma, a piac környékén pedig számos iparos és kereskedő települt meg.

A só t Szolnokig tutajon szállították, ezért a 18. század közepétől már jelentős mennyiségű fa állt rendelkezésre, következésképpen gazdaságossá vált a fafeldolgozás is.

Az első fűrészüzem a mai Dohánybeváltónál létesült, s ezzel megteremtette Szolnok azóta is hagyományos faiparának az alapját. A 18. század végére mintegy 140 főt foglalkoztatva, több mint 300000 szálfát feldolgozva évente, a fűrészüzem lett a legjelentősebb ipari üzem a városban /KAPOSVÁRI 1975/. Az üzem nemcsak épületfát és zsindelyt adott, hanem munkát is a szálfahordó szállórnek és napszámosoknak, kik a század folyamán a fűrészüzem környékén telepedtek le. A század végére létrejött a fűrészüzem körül az Ujváros, majd a 19. század első felében attól délebbre a Tég-

laház, vagy Szt. János város.

Jelentős volt, különösen a 18. század első felében a város átkelő és védelmi szerepköre. A magas rév és vámjövedelmeket az állandó hid biztosította. Évente több tízezer marhát hajtottak át a hidon, s rövid pihenő után tovább, Ausztria felé. Az ebből származó jövedelmeket a Harmincadház és a Tisztartó kezelte. Az átkelőhely jelentősége az 1766-ban megindult postaforgalommal tovább nőtt. Szolnokon ment keresztül a Buda - Debrecen - Kolozsvár útvonal, ezzel a város része lett az országos postahálózatnak. Postakocsi állomás létesült a Fő téren, a mai Kossuth téren, két postamesterrel /SOMOGYI 1887/.

A hid a század folyamán többször javításra szorult, melyhez Debrecenből hívtak ácsokat, akik jórésze szintén letelepedett a városban. A hid védelmet is igényelt, amelyet a 18. század elejéig a vár, és a benne állomásozó mintegy 30-40 főnyi katonaság töltött be. Később a vár védelmi szerepe megszűnt, maga a vár is elpusztult. 1760-ban még megvolt a felhúzó hid, ágyúk álltak a bástyákon, s erre nézett az 1812-ben még létező várkapu /KOMÁROMI 1943/. 1821-ben még volt benne egy kaszárnya, több kvártélyház, egy kocsmá, egy salétromfőzőház és más épületek. A hajdani török mecset még messziről látható volt, de a Tisza felé már kidőlni készült /GOROVE 1820-21/. Az 1820-as években maguk a lakosok kezdték széthordani a

köveket, melyekből 1822-ben felépült többek között a Vártemplom. A vár utolsó nyomait az 1879-es nagy árvíz mosta el egészen. A katonák a 18. század közepétől már a Katonavárosban telepedtek meg, ahol házat építettek, kertet műveltek, s végeredményben önálló gazdákká váltak.

Szolnok 1729-ben kapta meg a vásártartási jogot, így évente négyszer tarthatott országos vásárt. A nagy vásárokhoz nagy vásártér kellett, mely feladatot a régi piac már nem tudott betölteni, ezért jelölték ki az új Vásártér a város határán kívül, a mai Gólyától nyugatra. Helyét, s funkcióját egészen a 20. század elejéig betöltötte. Elsősorban marha, de nem ritkán sertés, juh, sőt teknősbéka vásárt tartottak itt, mivel a városkörnyéki mocsarakban rengeteg teknősbéka volt. A Vásártér hatására a város nyugat felé is kezdett terjeszkedni, s az 1800-as évek elejére kialakult a mai Thököli út környékén a Cigényváros. Ide épült 1810 körül a Görög kápolna, a Szegényház, a Gólya kocsmá, valamint az Oroszlánhoz címzett vendégfogadó.

A hajdani egységes piac a város gazdagodásának és népességének gyarapodása miatt már a 18. század közepére elkülönült. Az 1800-as évek elején e folyamat folytatódott, s ekkor a piac a Vásártéren kívül a mai Kossuth térre jelentette. A csirkepiac a Színház helyén, a búzapiac a Megyei Tanács melletti téren, a disznópiac a mai Szabadság téren, a halpiac pedig a Fehér Ló vendéglő mellett, a

mai 1. számú Irodaház mellett volt. A piacokon megforduló emberek szükségleteinek ellátására üzletek, kocsmák, műhelyek, istállók jelentek meg, s kezdett kirajzolódni a ma is meglévő üzleti tengely a főútvonal mentén.

A külterület kicsi és árvízveszélyes volt, ezért a város nem tudott önellátó lenni sem gabonából, sem takarmányból. Szolnok piaca inkább elosztóhely volt, ahol a környékbeli gazdák árulták terményeiket, melyekből a szolnokiak kenyeret sütöttek és a fővárosba szállították.

Szolnok igazgatási szerepköre kissé erősödött, de továbbra sem lett megyeszékhely, csak járási központ. 1702-től a Magyar Kamarai Földesúri Főhatóság igazgatása alá került. Központi szerepköre határozottabb lett, ezt jelzi a 18. század első harmadában felépült új Városháza és gimnázium is.

3.2.2. Népesedési viszonyok a 18-19. században

A törökök kivonulása után a város lassan népesült be. 1700-ig jórészt csak katonák lakták, a várban német, a Katonavárosban magyar katonák. A Rákóczi szabadságharc alatt a polgári lakosság ismét elmenekült, így Szolnok benépesülése csak 1712-től gyorsult meg, elsősorban a kirá-

lyi kiváltságglevél miatt. Szolnok ugyanis királyhű maradt, ezért először három, majd még két évig nem kellett adót fizetnie. A 18. század közepére lakossága megközelítette a 3000 főt /1. táblázat/.

1. táblázat: Szolnok város népességének alakulása
/1696-1839/
/FÉNYES E. 1851, BOTÁR I. 1941. és
PALUGYAI M. 1854 alapján/

Év	Népesség	Év	Népesség
1696	450	1786	5812
1714	1400	1815	7500
1720	1500	1820	9000
1747	2700	1828	10979
1769	3700	1839	10000

A gazdasági fellendülés következtében igen sok jobbágy, iparos és kereskedő telepedett le a városban, s így a lélekszám a 19. század első felére megsokszorozódott. Az 1820-as évektől a népesség növekedése lelassult, sőt 1839-re visszaesett. A jelenséget a megismétlődő tűzvészek és járványok csak részben magyarázzák, a visszaesés valódi oka a termelési viszonyok, a gazdasági élet megmerevedése volt.

A népesség térbeli elrendeződésének fontos mutatója a népsűrűség. Ennek megállapítása a vizsgált időszakban

igen nehéz, részint a kevés adatot tartalmazó, alkalomszerű összeírások, részint a város belterületi nagyságának körülményes meghatározása miatt. A belterület nagysága így néhány időpontban /1696, 1747, 1769/ becslésen alapul, ezért a fenti időpontokhoz vonatkozó népsűrűségi adatok is becslésen alapulnak /2. táblázat/.

2. táblázat: Szolnok város népsűrűségének alakulása
/1696 - 1839/
/MATTYASOVSKY F. 1714, BOTÁR I. 1941,
az 1787-es LITZNER féle, valamint az
1819-es Szolnok kincstári város határai-
nak alapján/

Év	Népesség	Belterület /ha/	Népsűrűség /fő/km ² /
1696	450	62	740
1714	1400	140	1000
1747	2700	150	1800
1769	3700	200	1850
1786	5912	241	2420
1820	9000	241	3750
1828	10979	407	2750
1839	10000	407	2500

Meg kell jegyezni, hogy a népsűrűség a város teljes népességével lett kiszámolva, hiszen az összeírásokban ekkor még nem szerepelt a kül és belterületi bontás. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a vizsgált időszakban a város össznépessége és a belterületi népesség közötti eltérés minimális, hiszen a tanyásodás még nem kezdődött meg, illetve az árvízveszély miatt a már meglévő néhány tanya is csak ideiglenesen volt lakva.

A népsűrűség igen magas értéket mutat, ami a belterület kicsinysege, továbbá a város sánccal való kerítettsege következtében érthető. A népsűrűség növekedése 1820-ig tartott, onnan visszaesés figyelhető meg. Ennek két oka van: egyrészt a kertségeket a felparcellázások után a belterülethez csatolták, így annak nagysága jelentékenyen megnőtt, másrészt a népességszám stagnált, illetve csökkent a megmerevedett társadalmi és gazdasági élet következtében. Mindenesetre a népsűrűségi adatokból megerősödni látszik az a feltevés, mely szerint Szolnok a 18. század végére egy erősen városias, szérűskertes településsé fejlődött /BOTÁR 1941/.

Érdekes, ha megvizsgáljuk, hogyan alakult a népsűrűség a zárt településen 1840 után /3. táblázat/.

3. táblázat: Szolnok város népsűrűségének alakulása
/1880 - 1980/

Év	Belterület nép.	Belterület /ha/	Népsűrűség /fő/km ² /
1880	16488	407	4122
1910	27288	4364	624
1920	31504	4364	721
1941	39630	4364	883
1960	46001	2249	2048
1970	59792	4364	1393
1980	74228	4477	1653

Az adatokból kitűnik, hogy a belterület nagyságának nagymérvű növekedése folytán, a város későbbi fejlődése során soha nem érte el a vizsgált időszak belterületi népsűrűségét.

A funkcionális vizsgálatokhoz nagyon fontos megvizsgálni a népesség és a népsűrűség városrészenkénti megoszlását /4. táblázat/.

4. táblázat: A népsűrűség /fő/km²/ alakulása Szolnok
belterületén városrészenkénti bontásban
/1696 - 1747/

/BOTÁR I. 1941, valamint saját számítások alapján/

Év	Tabén	Katonaváros	Vár	Kamaraváros
1696	400	580	2000	330
1714		1390	500	730
1747	4700	1080	400	2140

A 18. század közepére kirajzolódott a városmag helye, a vár addigi szerepét a Kamaraváros, s részint a Tabán vette át. Sajnos 1747-től a vizsgált időszak végéig nem készült olyan összeírás, amely a népesség alakulását városrészenkénti bontásban mutatta volna be. Mindazonáltal feltételezhető, hogy a fenti tendencia tovább folytatódott, vagyis a Kamaraváros /később Német tized/ népsűrűsége tovább nőtt, a Váré csökkent, az újonnan alakult városrészeké pedig /Ujváros, Szt. város/ ugrásszerűen megnövekedett. A 19. század első felére a népsűrűségi mutatók alapján már körülhatárolható a városközpont, mely helyét a mai napig sem változtatta meg jelentősen.

A foglalkozási szerkezet alakulását nehéz egyértelműen megállapítani, tekintve, hogy a különböző felmérések és összeírások más-más kategóriákat jelöltek meg /5. táblázat/.

5. táblázat: A keresők foglalkozás szerinti megoszlása /%/ Szolnok belterületén
/1696 - 1839/
/SZEPESSY - HORVÁTH 1815, FÉNYES 1851, BOTÁR 1941 alapján/

Év	Gazda	Zsellér	Katona	Nemes	Iparos	Kereskedő	Tisztviselő	Polgár	Pap	Egyéb	Kereső szám
1696	2,2	3,4	93,8	0,6				-			320
1747	42,9	16,4	22,0		12,1		6,6	-			563
1769	59,7		23,8		12,8	1,1	2,5	-	2,5		866
1786	28,0	43,1	-				5,9	6,3	1,3	15,4	1582
1815	25,0	44,2	-					11,1		19,4	2055
1828	21,5	43,8	-	1,3	8,4	1,5	3,2	-		20,0	2449

Az üresen hagyott helyeken az adat valamely más kategóriába van sorolva.

Látható, hogy a 17. század végén még döntően katonák lakta városból, a 19. század elejére megközelítőleg a mezővárosokra jellemző foglalkozási szerkezet alakult ki /6. táblázat/.

6. táblázat: Az őstermelők aránya /%/ az összes keresőkhöz viszonyítva Szolnok belterületén /1696 - 1839/

Év	Őstermelők
1696	5,6
1747	59,3
1769	59,7
1786	71,1
1815	69,5
1828	65,6

A legmagasabb arányt 1786-ban érte el /71,1 %/, mely azt bizonyítaná, hogy Szolnok döntően agrárváros volt. Ez azonban így nem helyes, mivel a zsellérek egy része - mintegy 30 %-a - só és szénfahordással foglalkozott. Ezáltal a kimondottan őstermeléssel foglalkozók aránya az alábbiak szerint módosult /7. táblázat/.

7. táblázat: Az őstermelők valóságos aránya /%/ az összes keresőkhöz viszonyítva Szolnok belterületén /1696 - 1839/

Év	Őstermelők
1696	5,6
1747	51,1
1769	47,8
1786	49,6
1815	47,4
1828	43,7

A vizsgált időszakban a keresőképes lakosságnak tehát körülbelül a fele volt őstermelő, s ez az arány igen alacsony az Alföld többi, hasonló városához viszonyítva. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a külterületi népesség szinte jelentéktelen volt, egyértelművé válik, hogy bár szérűskertes település volt Szolnok, de a népességi adatok vizsgálata alapján nem volt mezőváros.

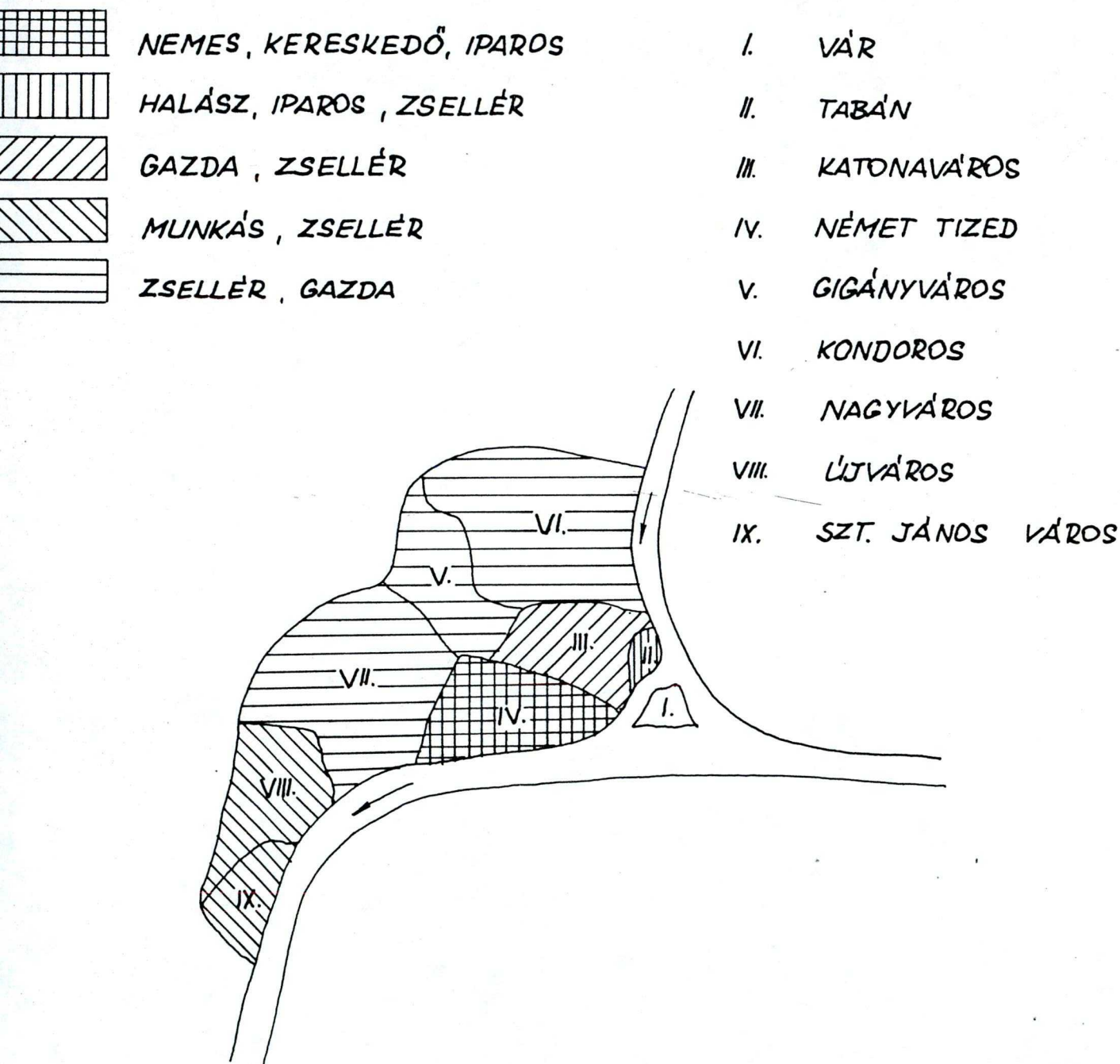
Az iparosok és a kereskedők a 18. század közepétől jelentek meg nagyobb számban a városban, számarányuk azonban a nagyipar megjelenéséig nem változott jelentősen. A város igazgatási szerepkörének a megerősödését

jelzi, az alkalmazottak és tisztviselők magas aránya, amely a közölt adatoknál még magasabb lehetett, hiszen sokukat az egyéb kategóriába soroltak.

A város funkcionális szerkezetének a vizsgálatához még közelebb visz bennünket a népesség foglalkozási megoszlás szerinti elrendeződése a zárt településen belül. Pontos adatokkal sajnos csak az 1747-es összeírás szolgál. Ez alapján, a 18. század közepén az alábbiak szerint alakult az egyes városrészek foglalkozási szerkezete: A várban 32 katona és tisztviselő, a Tabánban 66 halász és zsellér, a Vár sáncában 8 iparos, a Katonavárosban 92 katona és 30 gazda, ill. zsellér, a Kamaravárosban 212 gazda és 81 zsellér, 12 tisztviselő, 25 alkalmazott, és 5 koldus élt /SIPOS O. 1879/.

Hogyan alakult a városrészek foglalkozási szerkezete a vizsgált időszak második felében? Az 5. táblázatból kiderül, hogy a 19. század első felére a katonák letelepedtek és gazdákká váltak, valamint megnőtt az iparosok, a kereskedők és a tisztviselők aránya. Az idevonatkozó szakirodalom és a levéltári kutatások egyértelműen bizonyították, hogy a 18. században elindult folyamat tovább erősödött, azaz a szellemi foglalkozásúak - akik döntően németek voltak - a Kamaraváros déli felében - mely 1792-től Német-tized - telepedtek le /5. ábra/. A gazdák és a zsellérek elsősorban a külsőbb városrészek-

A NÉPESSÉG FOGLALKOZÁSA SZOLNOKON KERÜLETENKÉNT 1930 - BAN

ben laktak /PALUGYAI 1854, SOMOGYI 1887, ELEK 1940/.

A népesség vizsgálatok alapján kirajzolódik a zárt település azon központi része, amelyet funkcionálisan városmagnak tekinthetünk. A munkahelyek térbeli elhelyezkedésének vizsgálata szintén az előbbieket erősíti meg. Az igazgatási, kereskedelmi és művelődési intézmények döntően szintén a Német tizedben, illetve a főútvonal mentén helyezkedtek el /6. ábra/.

Az ipari üzemek a város délnyugati részén, a Tisza mentén voltak, megjelölve a gyári nagyipar megtelepedésének későbbi helyét.

3.2.3. A városszerkezet kialakulása

A törökök kivonulása után a vontatott benépesülés következtében a város kiterjedése és nagysága 1742-ig alig változott. Sánccal körülkerített település maradt, melyet a Tisza, a Zagyva, a mai Táncsics Mihály és az Ady Endre út határolt. Szolnok ekkor négyszögletes alaprajzú, zárt építésű, kicsiny telkű, városias település volt. Az első hiteles térképet Mikovinyi Sámuel készítette 1742-ben /7. ábra/.

A város szerkezete három részből állt: a Várból, amelyet a Zagyva két ága folyt körül, a Belsővárosból, melyhez a Katonaváros és a Tabán tartozott, és a Külsővárosból. A sáncon kívül kertek terültek el. Szolnok még

A MUNKAHELYEK ÉS KÖZINTÉZMÉNYEK TÉRBELI ELHELYEZKEDÉSE SZOLNOKON A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELEBEN

VÁROSHÁZA

SÓHIVATAL, TISZTTARTÓSÁG

KASZINÓ

GIMNÁZIUM

BELVÁROSI ISKOLA

NAGYTEMLON, FERENGES KOLOSTOR

VÁRTEMLON

SZT. JÁNOS TEMPLON

GÖRÖG KÁPOLNA

XAVÉRI SZT. FERENC KÁPOLNA

VÁSÁRTER

PIAC

CSIRKEPIAC

BÚZAPIAC

DISZNÓPIAC

HALPIAC

17. VEGYESKERESKEDÉSEK

18. SERFŐZŐK

19. MÉSZAÁRSZÉKEK

20. FEHÉR LÓ VENDEGLŐ

21. GÖLYA KOCSMA

22. ZÖLDFA KOCSMA

23. EGYÉB KOCSMAK

24. SZEGÉNYHÁZ

25. FŰRÉSZTELEP

26. KIKÖTŐ

27. SALÉTROMFŐZŐ

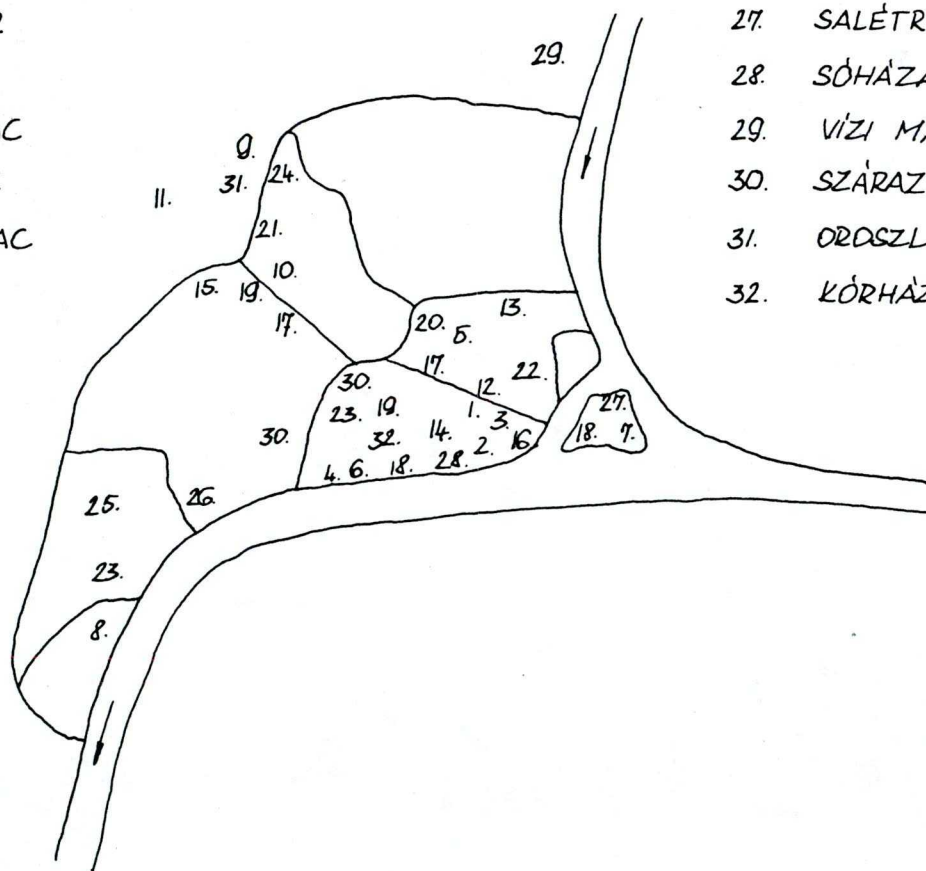
28. SÓHÁZAK

29. VÍZI MALOM

30. SZÁRAZ MALMOK

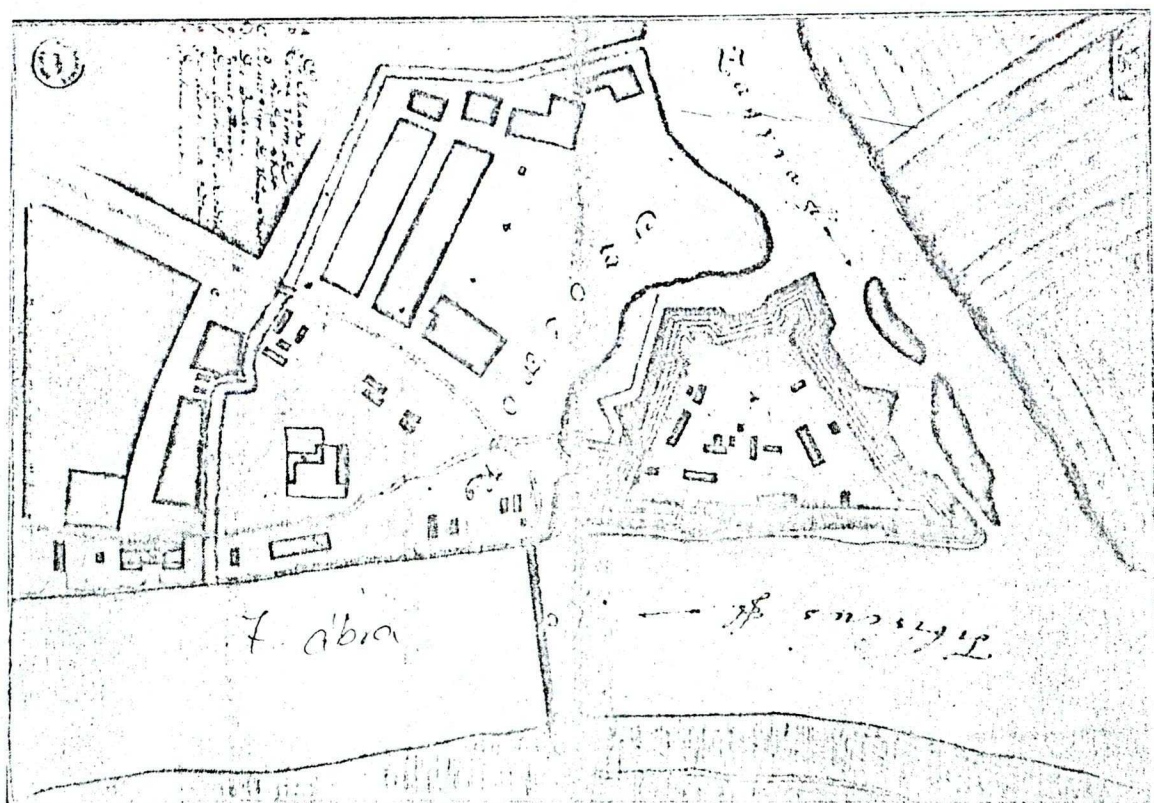
31. ORDSZLA'N VENDEGLŐ

32. KÓRHÁZ

6. ÁBRA

SZOLNOK 1742 - BEN
MIKOVINY SÁMUEL TÉRKÉPE

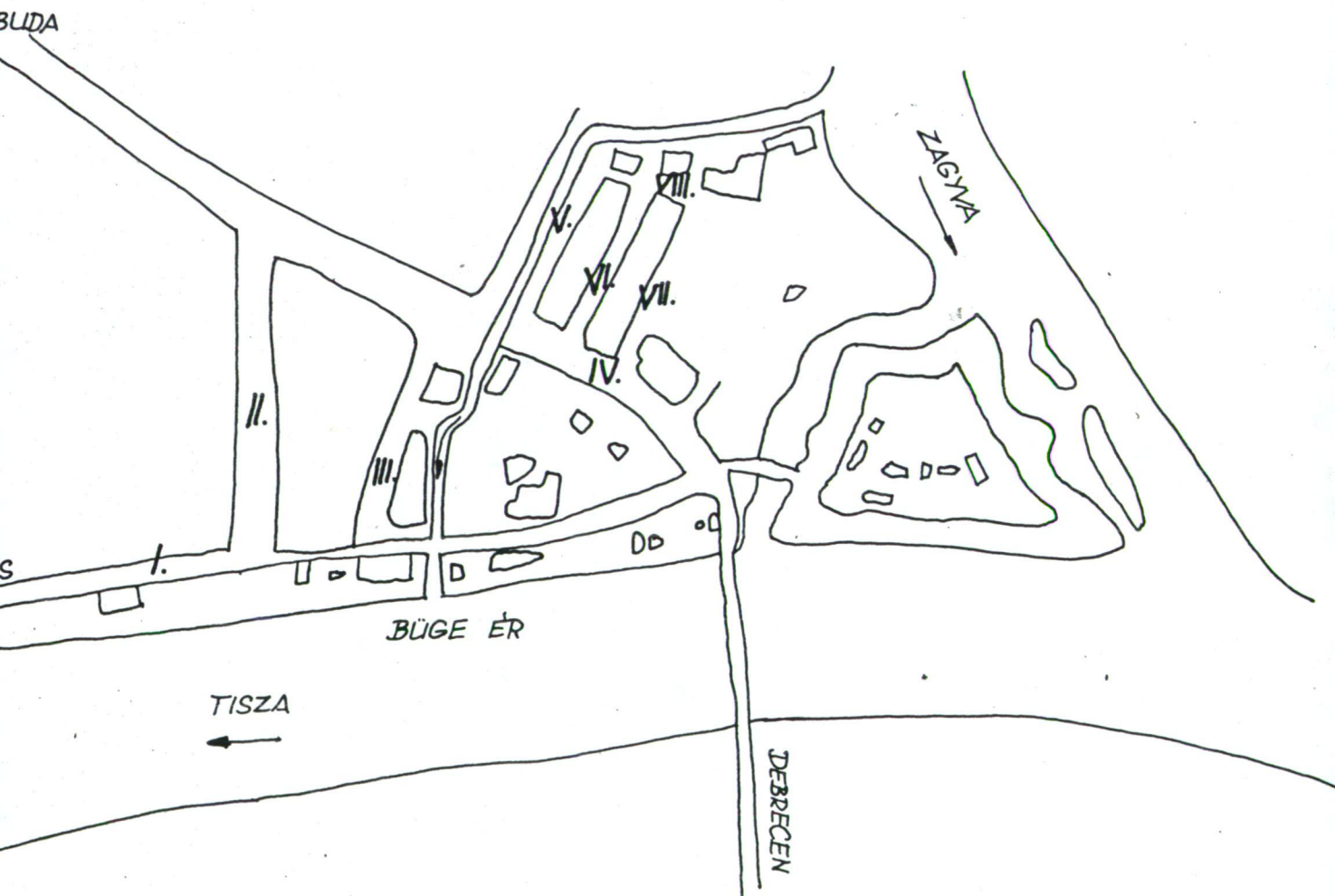
magán viselte a kerített város ismérveit, bár a sánc és az ősi Zagyva ág már pusztulóban volt. Mattyasovszky 1714-ben a Belsővárosban még csak három, a Külsővárosban négy utcát írt le, összesen 200 házzal. A Mikovinyi féle térképen már nyolc utca ismerhető fel, melyeknek a nyomvonala napjainkig sem változott jelentősen, így ezek tekinthetők Szolnok legrégibb utcáinak /8. ábra/.

Az utcák a Buda felé vezető főútvonalból nyíltak, arra merőlegesen, egyenes vonalvezetéssel. Valószínű, hogy ekkor kezdett kialakulni Tabán zegzugos utcahálózata is. A 18. század közepén már 388 ház volt a városban, amely magas beépítettségi szintet mutat.

A 18. századvégi állapotokat Lintzner százados 1787-ben készített térképe alapján tekinthetjük át /9. ábra/. Ekkorra a város kiterjedése jelentékenyen megnőtt, területe mintegy megháromszorozódott. A zárt települést a Tisza, a Zagyva, a Meder és az Ady E. út határolta. Utcahálózata lényegében az 1742-es állapot továbbfejlődését mutatta. A főúttól északra, az alakuló Ferencvárosban már a halmazos utcahálózat lett a jellemző. A térképen 22 utca azonosítható, tehát igen jelentős a növekedés 1742-höz viszonyítva /10. ábra/. A város még mindig négyszögletes alaprajzú, fala azonban már nincs. A Zagyva nyugati, eredeti ága, az ún. Tófenék már csaknem teljesen elpusztult, csak mocsár jelezte, hogy ott valamikor víz folyt. Szolnok nyugati határán a Büge ér vitte vizét

ALAPRAJZ ÉS UTCAHÁLÓZAT SZOLNOKON 1742 - BEN
MIKOVINYI UTÁN

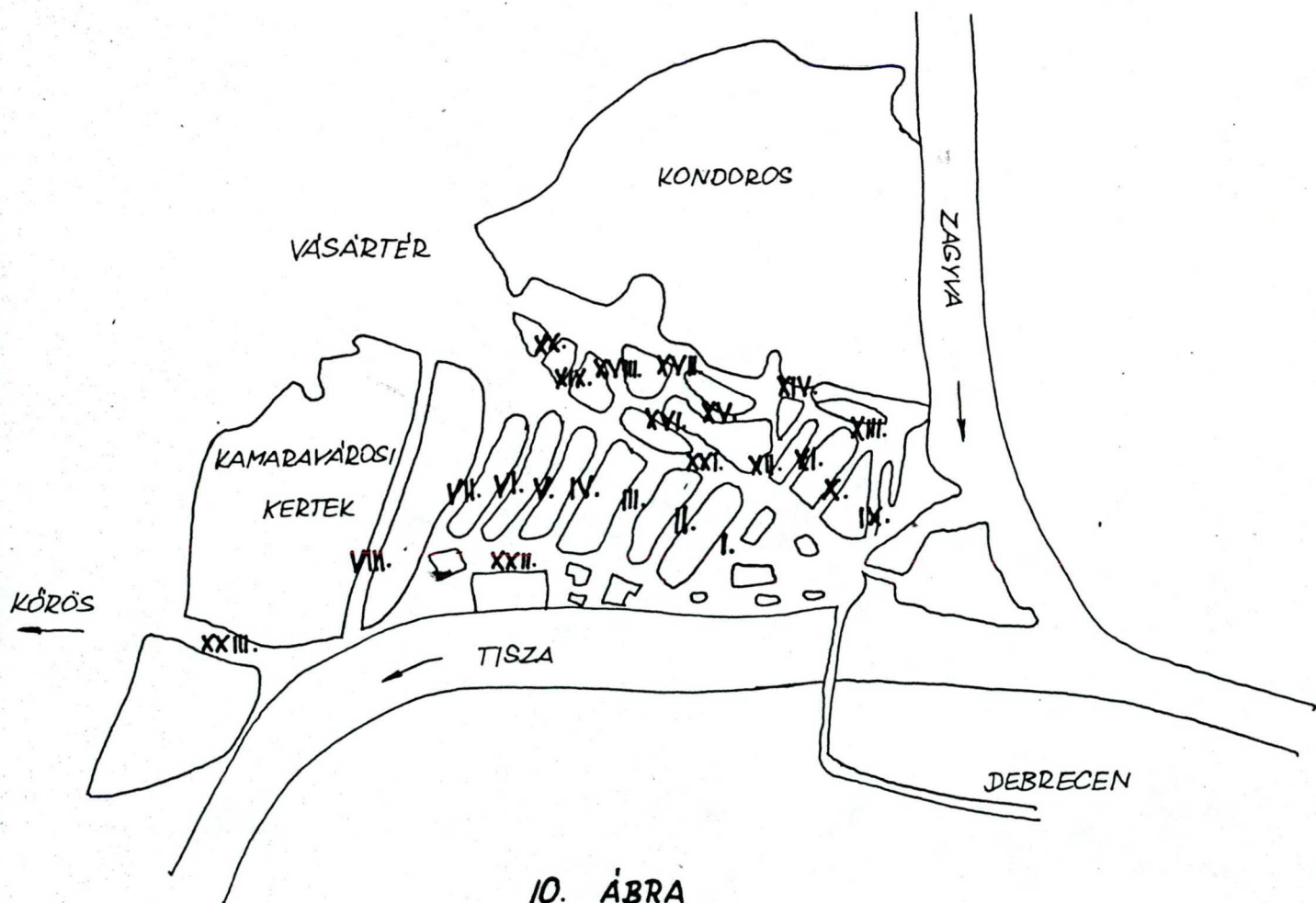
I.	SZABADSÁG	U.
II.	MAGYAR	U.
III.	TÁNCSICS	M. U.
IV.	KOSSUTH	L. U.
V.	TISZA	A. U.
VI.	JÓKAI	M. U.
VII.	ARANY	J. U.
VIII.	ADY	E. U.

ALAPRAJZ ÉS UTCAHÁLÓZAT SZOLNOKON 1787-BEN LINTZNER UTÁN

TÁNCSEICS M.	u.	XIII.	ADY E.	u.
MAGYAR	u.	XIV.	HAJNAL	u. *
SÁGVÁRI E.	u.	XV.	TÓFENÉK	u.
MÉSZÁROS L.	u.	XVI.	HUBAY F.	u. *
MADÁCH I.	u.	XVII.	CSARNOK	u. *
MÁJUS I.	u.	XVIII.	JÁSZKÜRT	u.
PETŐFI S.	u.	XIX.	BATTHÁNYI L.	u.
MEDER	u.	XX.	SALLAI I.	u.
SOMOGYI B.	u.	XXI.	KOSSUTH L.	u.
DÓZSA GY.	u.	XXII.	KOLTÓI A.	u.
JÓKAI M.	u.	XXIII.	MÁRTÍROK	u.
TISZA A.	u.			

* MEGSZÜNTEK

a Tiszába. A századeleji szórványos kertek helyén kertségek jöttek létre, egyrészt a Kondoros, a Katonaváros szérűskertje, valamint a Kamaravárosi kertek.

A kertségek nem gyümölcsös kertek voltak, hanem csak kerített helyet jelentettek, ahol jószágok, ólak, istállók, vermek voltak. Egy-egy kertet sokszor két-három gazda is birtokolt. A csekély számú cselédség is az ólakban és az istállókban lakott. Mindenesetre amíg ez a kertrendszer fennállott, alföldi városainknak, így Szolnoknak is sokkal nyugat-európaiasabb külseje lehetett, mint később, amikor az ól bekerült a lakóházakhoz, illetve a lakóház kiment az ólhoz /GYÖRFFY I. 1926/. E városias külső azonban csak a telkek kicsinységét, illetve a zárt építkezést jelentette, hiszen a házak földszintesek és szalmával fedettek voltak. Az 1786. évi összeírás 858 házat és mintegy 1850 lakást jegyzett fel, ami azt jelenti, hogy egy házra 1,7 lakás jut. E mutató alapján az Alföld városai közül Szolnok volt az egyik legvárosiasabb.

Szolnoknak a 19. század első felére kialakult alaprajzát, szerkezetét és utcahálózátát legjobban az 1820-ban készített térkép mutatja be, amely a bécsi Hadilevéltárban található /11. ábra/. A város területe tovább nőtt. A terjeszkedés nyugat felé, a Tisza part és a pesti út közötti területen, valamint az Ady E. úttól északra történt. A növekedés döntően a szérűskertek rovására ment végbe. A

A detailed historical map of the city of Münster, Germany, showing the city layout, surrounding areas, and the river Lippe. The map is labeled with 'Münster' and 'Lippe'. The city is depicted with a dense grid of streets and buildings, surrounded by a river and various landmarks. The map is oriented with North at the top. The river Lippe flows through the city, and the surrounding areas are labeled with names like 'Münster' and 'Lippe'. The map is a black and white reproduction of an older document, showing some wear and tear.

11. ÀBRA

kertes városok ismérvei egészen addig mutatkoztak meg az alaprajzon, ameddig a kézműipari fejlődést a nagyipari jellegű fejlődés fel nem váltotta. Mivel a mezőgazdaságból élők a város társadalmában sohasem játszottak döntő szerepet, a kertségek felszámolása gyorsan és kis ellenállással ment végbe /PÁL Á. 1978/.

Felparcellázták a kondorosi és a kamaravárosi kerteket, ahol óriási telkekkel halmazos úthálózatú új városrészek alakultak, Cigányváros, Nagyváros, Kondoros. Ezek a halmazos beépítésű területek ma is városképi tényezők. A városkép a kertségek felszámolásával falusiasabb lett, melyet többek között az igazol, hogy 1820-ban egy házra már csak 1,4 lakás jutott.

1820-ban már 66 utca volt a városban, ami azt jelenti, hogy 43 év alatt az utcák száma megháromszorozódott /12. ábra/. A 19. század elejére kialakult tehát a városra még ma is jellemző alaprajz és utcahálózat, bár a halmazos beépítésű területek felszámolása ma már megindult.

A funkciók, a népesség és a hozzájuk kapcsolódó morfológiai elemek településen belüli megoszlásának vizsgálata után el lehet végezni a településtest tagozódását, és funkcionális szerkezetének vizsgálatát. A probléma megoldása egyrészt könnyű, mert a 18-19. század első felében a magyar települések belső szerkezeti felépítése viszonylag egyszerű volt. Még nem jöttek létre a ma jellem-

ALAPRAJZ ÉS UTCAHÁLÓZAT SZOLNOKON 1820-BAN

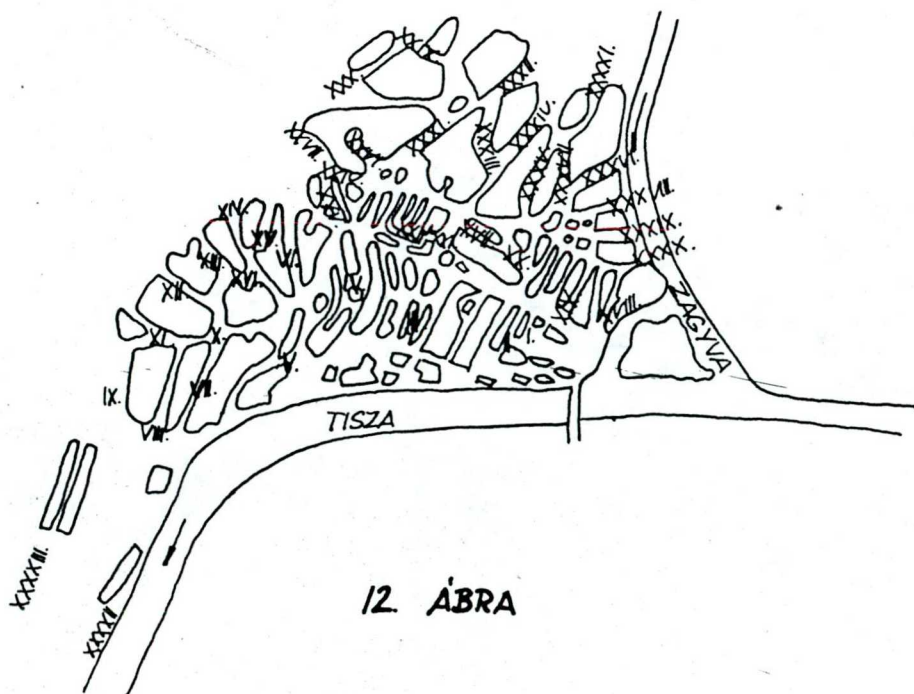
A BÉCSI HADILEVÉLTÁRBAN LEVŐ TÉRKÉP ALAPJÁN

I. F. BEDE L.	u.	XV. MIKSZÁTH K.	u.	XXIX. SZÁNTÓ	u.
II. SZIGLIGETI	u.	XVI. TARLÓ	u.	XXX. CSOKONAI	u.
III. SÚTÓ	u.	XVII. SÓLYOM	u.	XXXI. KESKENY J.	u.
IV. ARADI	u.	XVIII. DR. BALOGH K.	u.	XXXII. KASSAI	u.
V. KALÁSZ	u.	XIX. ARANY J.	u.	XXXIII. KÚT	u.
VI. ÚTTÖRŐ	u.	XX. HAJADON	u. *	XXXIV. KOLOZSVÁRI	u.
VII. SZÉCHENYI I.	u.	XXI. LOVAG	u. *	XXXV. FIUMEI	u. *
VIII. KISFALUDY	u.	XXII. KASZA	u. *	XXXVI. SÍPOS O.	u. *
IX. VÖRÖSMARTI	u.	XXIII. SZÍV	u.	XXXVII. CSAP	u. *
X. RÁKÓCZI	u.	XXIV. KOSZORÚ	u.	XXXVIII. KÁRÁSZ	u. *
XI. RÓZSA F.	u.	XXV. BÁNAT	u.	XXXIX. FONTY	u. *
XII. DOBÓ I.	u.	XXVI. SÁRLÓ	u.	XXXX. HARCSA	u. *
XIII. BALASSA	u.	XXVII. THÖKÖLY	u.	XXXXI. TÖRÖK	u.
XIV. BERCSÉNYI	u.	XXVIII. HOLD	u.	XXXXII. VÁGÓHÍD	u.
				XXXXIII. TEMETŐ	u.

MEGJEGYZÉS : CSAK AZ 1787 UTÁNI

UTCAK VANNAK FELTÜNTETVE

AZ * - EL JELÖLTEK MEGSZÜNTEK

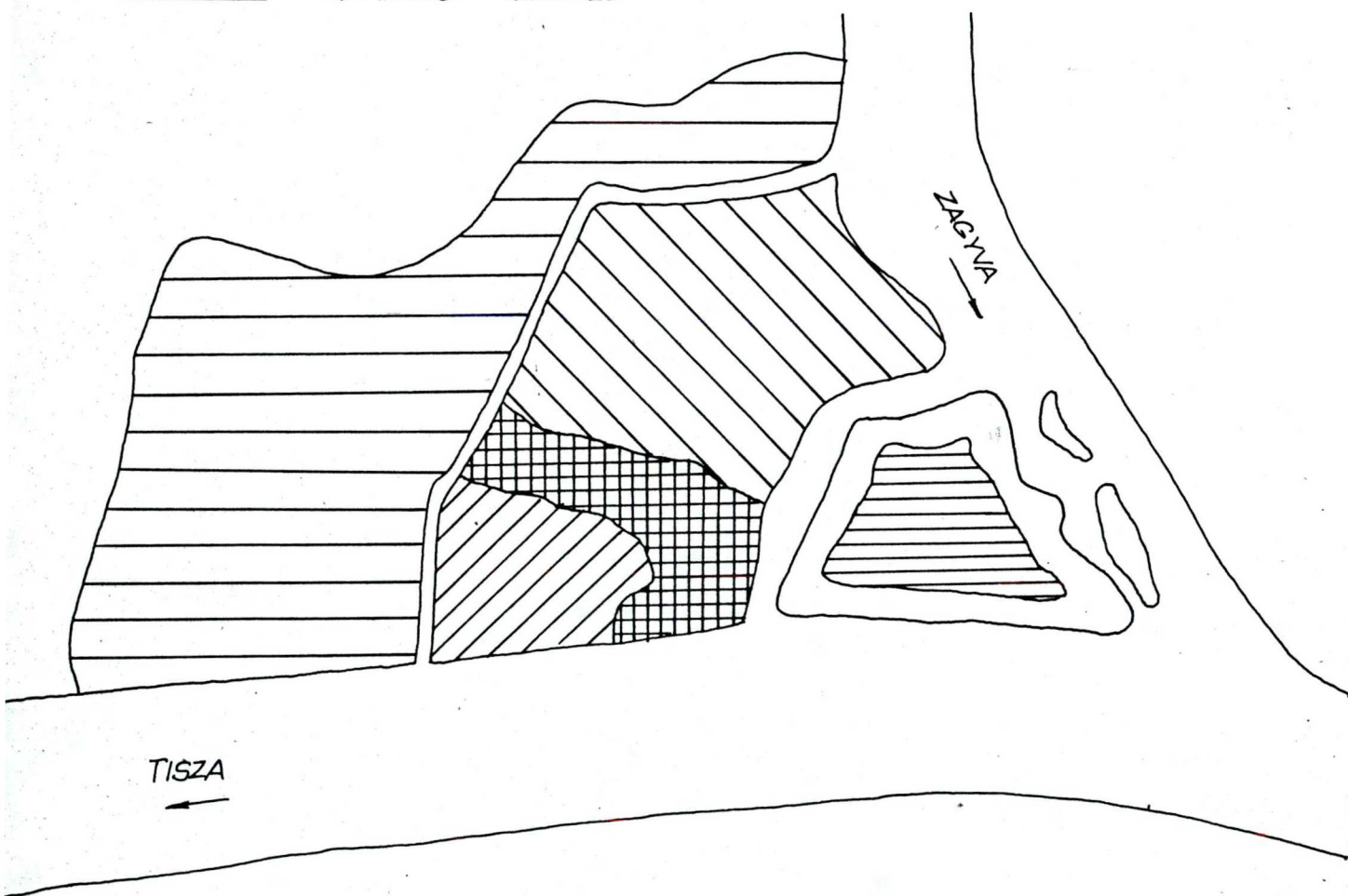
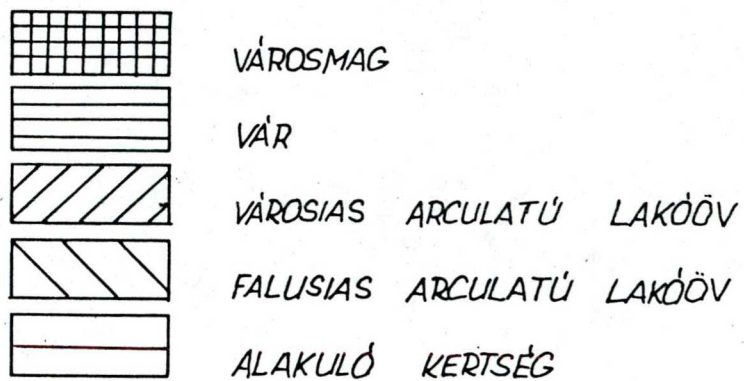
12. ÁBRA

ző funkcionális övezetek, mint például az ipari, vagy külső lakóöv. Ekkor az alföldi városokban a következő funkcionális övek alkották a városszerkezetet: a városmag, a lakóöv, a kertek és a határ, vagy külterület. A probléma megoldása másrészt nehéz, mert kevés a pontos adat, ezért sokszor csak becsléssel lehet dolgozni. A morfológiai leírásnál nem használhatjuk sem a mai morfológiai jegyeket, sem a Mendöl féle jelkulcsot, hiszen a városok a kor társadalmi és gazdasági viszonyai miatt nem érhettek el olyan nagyságot és nem volt olyan szerepkörük, hogy a mai, vagy akár a Mendöl féle formaelemek megjelenhettek volna.

A 18. század közepén a város belső szerkezeti felépítése még nagyon egyszerű. A város magja már nem a Vár, mint a török időkben, hanem a Vár előtt a Tisza - Zagyva szöge, illetve a budai út által határolt terület volt /13. ábra/. A Sínházakat is beleértve itt kaptak helyet az összes központi funkcióval rendelkező intézmények. A városmag körül a sáncig terjedt a lakóöv. Nem volt egységes: a déli fele jóval városiasabb volt - Kamaraváros -, mint az északi része - Katonaváros -. A sáncon kívül libalegelők és kertek helyezkedtek el, ólakkal és istállókkal vegyítve.

A morfológiai kép a század végére jelentősen megváltozott. A városmag fordított "C" alakú lett, és kissé megnyúlt nyugat felé. - A Vásártér hatása - Már a Tisza-

FUNKCIONÁLIS ÖVEZETEK A XVIII. SZD. KÖZEPÉN

part egyrésze, sőt a mai Ságvári krt. egy kis szakasza is a városmaghoz tartozott /14. ábra/. A lakóöv már jóval túlnyúlt a régi sáncon. A lakóövön kívül a két nagy kertség, a Kondoros és a Kamaravárosi kertség terült el, melyek közé az új Vásártér ékelődött be. A Tisza hajlatánál, a mai Dohánybeváltó környékén volt a későbbi ipari öv első jelentősebb ipari üzeme, a Fűrészüzem.

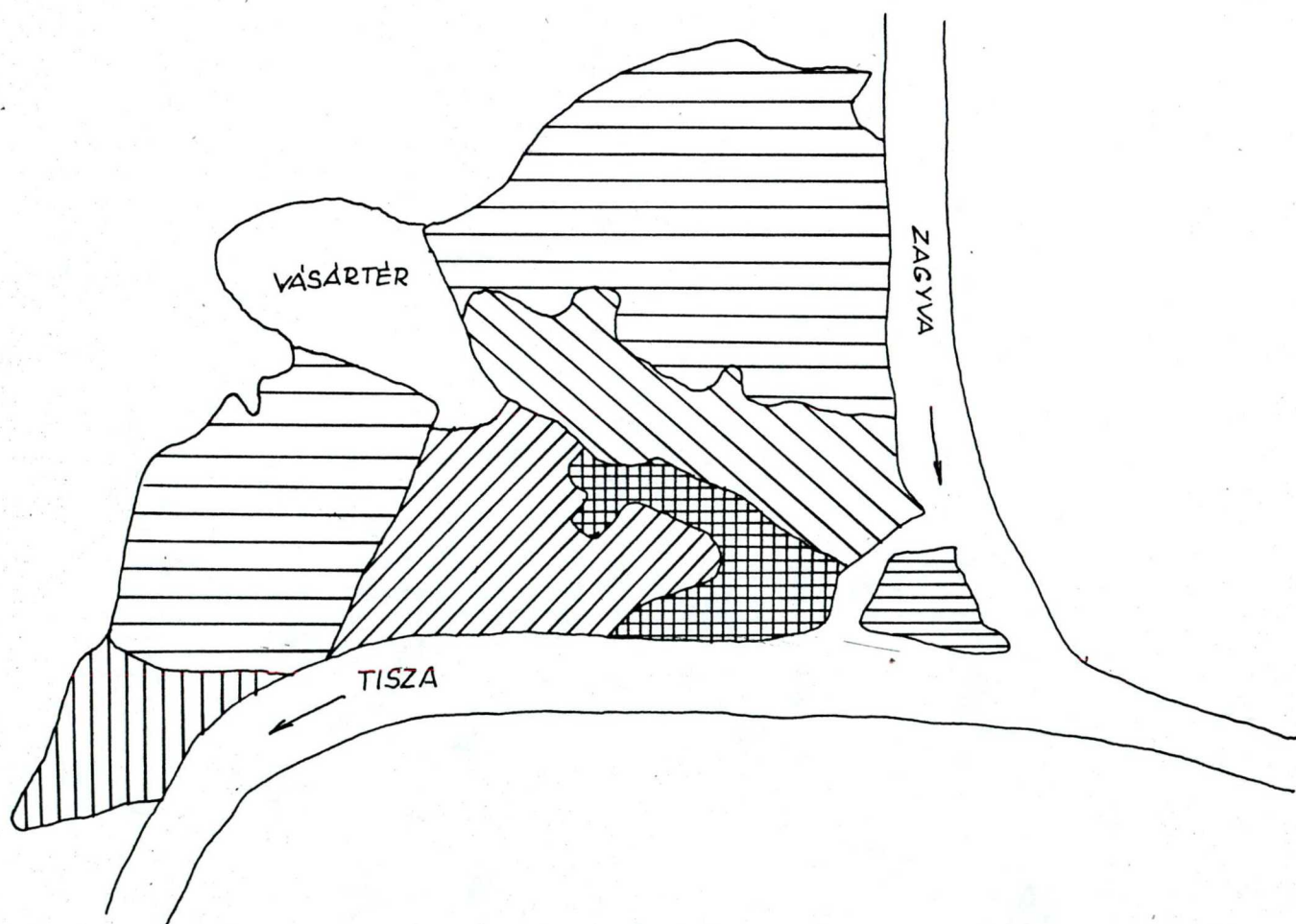
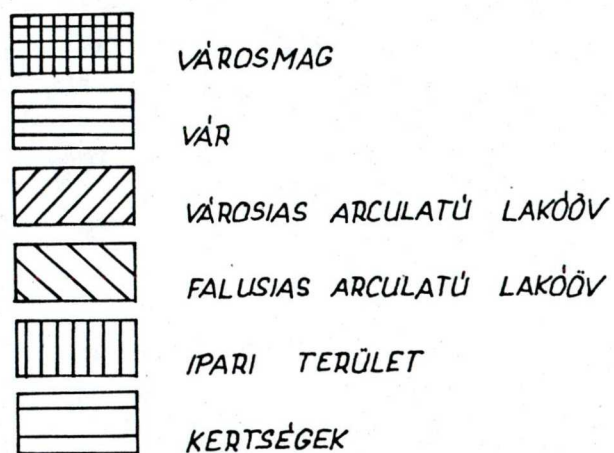
A 19. század első felében a város területileg sokat gyarapodott, elsősorban a szérüskertek rovására. A városmag a Kossuth L. út mentén kissé megnyúlt a Vásártér irányába, nagysága azonban a zárt terület egészéhez viszonyítva kissé csökkent. A városmagtól délre terült el a lakóöv városias része, amelyet már formailag azonosíthatunk a kisvárosi lakónegyeddal. Jellemzője a kispolgári sorház és a hézagos kispolgári ház sor, valamint a hézagos üzletnegyed. A lakóöv többi része, elsősorban a Kondoros és a Nagyváros, erősen falusias volt. Az ipari öv már határozott karakterrel rendelkezett, s magában foglalta a Szt. János várost, sőt az Ujváros egy részét is /15. ábra/.

3.3. Városfejlődés a kapitalizmusban

3.3.1. A település hagyományos és új funkciói

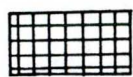
A 19. század közepétől kezdve a társadalmi és a gazdasági életben olyan fontos változások következtek be, melyek során a kézműipari fejlődést a nagyipari fejlődés

FUNKCIONÁLIS ÖVEZETEK A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN

14. ÁBRA

FUNKCIONÁLIS ÖVEZETEK A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉN

VÁROSMAG

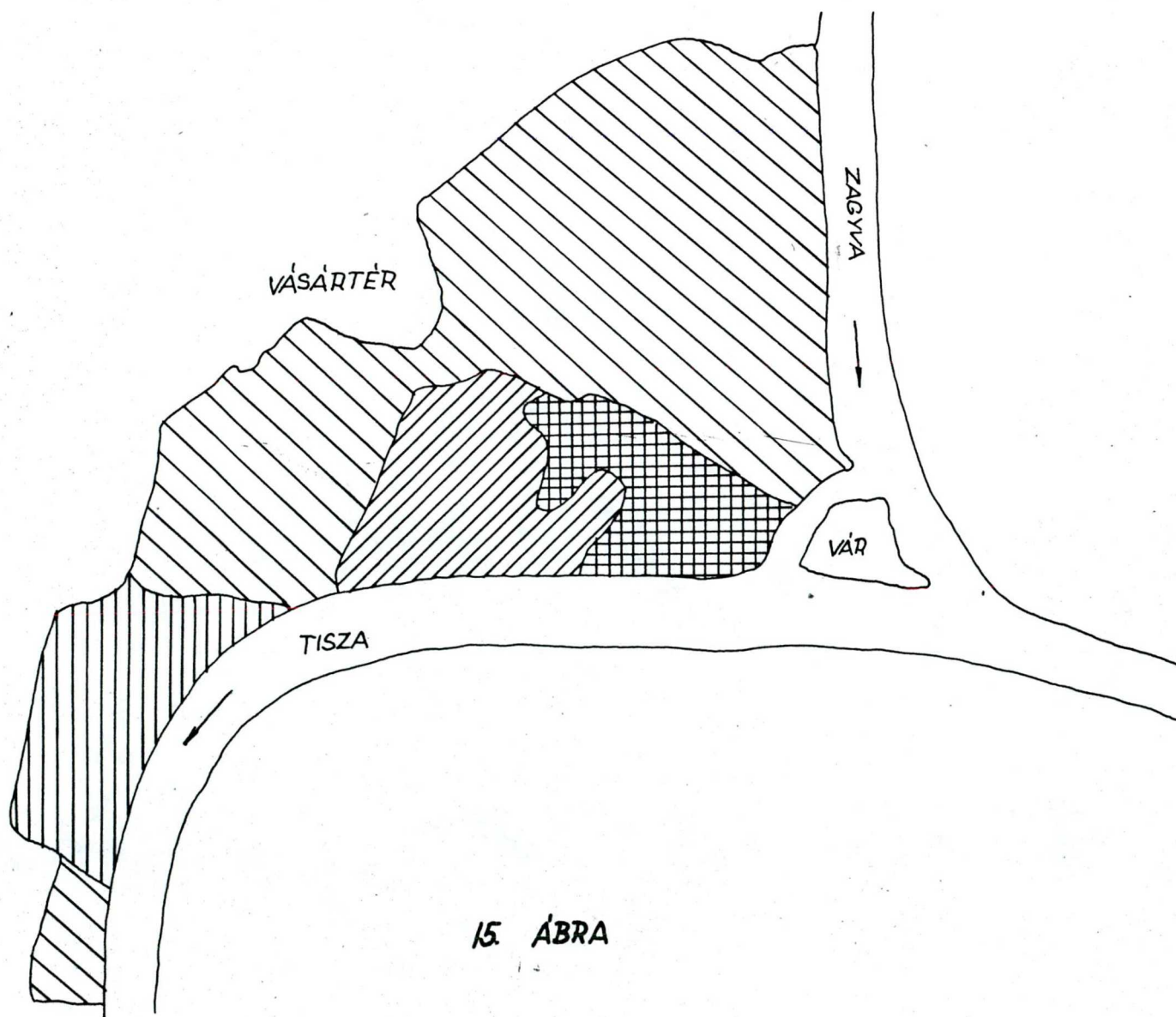
VÁROSÍAS ARCULATÚ LAKÓÖV

IPARI TERÜLET

FALUSÍAS ARCULATÚ LAKÓÖV

váltotta fel, s ezzel a város fejlődési üteme az előző időszakhoz képest felgyorsult. Az 1848-1945 közötti periódusban a jobbágyfelszabadítás, a tőke megjelenése, a vasútvonal kiépítése és a hozzá kapcsolódó ipari objektumok jelentősen megváltoztatták a város szerkezetét, funkcionális morfológiáját és népességét. A tőkés társadalmi rend keretei között a jelentős kereskedelemmel, átkelő és védelmi szerepkörrel rendelkező város átalakult ipari, közlekedési és pénzügyi központtá. Fejlődése - e tekintetben megegyezik többek között Békéscsabáéval /BECSEI J. 1983/. Ebben a fejlődésben a felszabadulásig csak mennyiségi változás következett be.

A város forgalmi szerepköre eddigi történelme során is kiemelkedően fontos volt, hiszen az árvizmentes magaslat, az utak találkozási és a jól védhető átkelőhely volt a település legfontosabb telepítő tényezője. A 19. század közepére a védelmi szerepkör már szinte teljesen visszaszorult, közlekedési - forgalmi funkciója azonban a vasút megjelenésével jelentékenyen megnőtt. A kapitalizmus korában elért nagyarányú fejlődést, Szolnok egyértelműen a vasútnak köszönhette.

Az ország második vasútvonala 1847-ben létesült Pest és Szolnok között, s ugyanebben az évben épült meg a Központi Vaspálya-Tér a régi Indóházzal, a Tisza parton. A sószállítás ebben az időben még jelentős volt,

de már nem keréken, hanem vasúton szállították tovább a sót. Nem véletlen tehát, hogy a Központi Vaspálya-Tér mellé 6 nagy sóraktárat és 20 hivatalnoki házat is építettek, egy kisebb javító műhellyel együtt. A megnövekedett vasúti forgalom szükségessé tette az első komoly ipari üzem, a MÁV Járműjavító Üzem megépítését is, 1850-ben. Az üzemet 1876-ban bővítették, 1910-ben pedig megépült a Teherkocsi osztály is. Az üzem folyamatos bővülése és állandóan gyarapodó munkáslétszáma szükségessé tette az első Tanonciskola létrehozását - 1912 -, továbbá a MÁV Kultúrház megépítését is 1910-ben.

1857-ben a vasút továbbépült Debrecen - Arad felé, s ez magával hozta a forgalom növekedését, az új tiszai vasúti hid megépítését, továbbá a védelmi szerepkör újbóli felértékelődését jelző katonai ezrednek az itt állomásoztatását. A továbbépülés már a mai nyomvonalon történt, ami nagyfokú előrelátásra utal, hiszen a vasútvonalat a város határán jóval kívülre építették, az új állomással együtt. A vasútvonal ezzel mintegy körülkerítette a várost, mint egy középkori városfal, ahol a kivezető utak a városkapuk szerepét töltötték be, megadva ezzel a felszabadulásig fennálló városkeretet /PRINZ GY; 1922, VERESGYHÁZI B. 1983/. A vasút nagyobb átbocsájtó képességének és a forgalom erőteljes növekedésének következményeként az új állomás szinte vonzotta maga felé

a város terjeszkedését, s ez átformálta az eddigi város-szerkezetet.

A sószállítás tengelyre került át, de jelentősége a század végére eltörpült az általa létrehozott faipar mellett. Ezt a tényt bizonyítja, hogy a város az 1890-es években sorra felvásárolta a régi sóraktárakat és a helyükre középületeket emeltetett. /Verseggy Gimnázium, Tisza Szálló és Gyógyfürdő/ A hagyományos faipar felvirágzott. Hatalmas tutajokon, messzi tájakról került ide a fa és szálfafűrészfa, keményfa, valamint egyéb fűrészárú formájában az egész Alföldre eljutott /BOTÁR 1944/. A század végére négy nagyobb és több kisebb gőz, valamint fűrészüzem működött a mai Dohánybeváltó környékén, illetve attól egyre inkább délre. Sorra épültek az ipari vasúti vágányok a termékek el és odaszállítására. Az 1850-es évektől kezdve sorra települtek a város déli részére a fűrészüzemekon kívül a gőzmalmok, a Szeszgyár, a Dohánybeváltó és a Papirgyár / V. TAJTI E. - VERESEGYHÁZI B. 1977/.

A gyárak a már meglévő várostesttől mind délebbre, szorosán a vasútvonal és a Tisza közé települtek le. Az iparosodási folyamat nagy hatással volt a város szerkezetére, melynek eredményeként alföldi városaink közül elsőként Szolnokon jött létre a századfordulón egy önálló, egységes ipari terület. A gyárak megtelepődése kedvező,

hiszen önálló negyedként, a lakótelepektől külön helyezkedtek el. Felgyorsult ütemben, elsősorban a gyárak közelében egymás után jöttek létre a földszintes épületekkel beépített, általában falusias megjelenésű telepek, mint az Ujváros és a tőle délre fekvő Szt. János város.

Döntően a vasút városfejlesztő hatására lett Szolnok 1876-ban ismét megyeszékhely, a nagy rivális, Jászberény helyett. A közigazgatási szerepkör bővülésével új középületek sora épült fel /Megyeháza 1878, az új Városháza 1882, Törvényszék 1889, Megyei Kórház 1894-96/.

Megváltozott a népesség foglalkozási szerkezete a tisztviselők és alkalmazottak számának nagyarányú növekedése következtében. Mégis, a város további fejlődése szempontjából, a megyeszékhelyi funkció közvetett hatásaként megjelenő tőke volt a legfontosabb fejlesztő erő. Letelepédtek Szolnokon a tőkésék, továbbá a módosabb gazdák, s velük együtt jelentek meg a különböző pénz és hitelintézmények is a városban /Pénzügyi Palota, Mezőgazdasági Takarékpénztár, Kereskedelmi Bank, Ipartársulat/. Megjelent tehát a nagypolgárság, kiknek életmódjához igazodva sorra épültek fel a különböző kulturális létesítmények is /Kaszinó, Magyar Királyi Szálló, Művésztelep, Felsőkereskedelmi Iskola, Színház/. A 20. század elejére megindult az eddig hiányzó pezsgő, városi

élet, s kialakult egyben a funkcionális értelemben vett igazi kisugárzó városmag. A gazdag polgárok először bérelt házakban laktak, majd a századvégétől kezdve sorra építették, a városképet máig meghatározó, szép eklektikus és szecessziós házaikat /Nerfeld-ház, Kreutzer-ház, Kapussi-ház, Terebély-ház, Bartha-ház/.

A megnövekedett tőke tette lehetővé a folyószabályozási munkálatok megindítását is, melynek legfontosabb településföldrajzi vonatkozása a tanyásodás megindulása volt. A város gyarapodó bevételeiből igen nagy területet vásárolt, ezzel a külterület jelentősen megnagyobbodott. Mindezek következtében csökkentek a városiassági mutatók, abszolút értékben megnőtt az agrárszektor termelése, a mezőgazdaság azonban ennek ellenére egyre inkább visszaszorult a város gazdasági életében.

A gyors gazdasági növekedés magával hozta a lakosság nagyarányú gyarapodását is. A népesség növekedését és összetételének változását természetesen a kereskedelem is követte. Mivel a város mezőgazdasági termékekből még mindig nem volt önellátó, így piaci elosztó szerepköre megmaradt. 1938-ban a következő piacok voltak a városban: a főpiac a Kossuth téren, az állatvásárhely a Zagyva part és a Keskeny J. út között, a baromfipiac a Szigligeti úton, a tej és tejtermékek

piaca a Csarnok úton, a búza piac a Gábor Á. téren és a használtcikk piac a Szigligeti úton /GÉMES 1976/.

A megnövekedett számú munkásság, a letelepült értelmiség, s a gazdag polgárok szükségleteit nem elégítették már ki a vásárok és vegyeskereskedések, ezért gombamódra megszorodtak az üzletek, éruházak, vendéglők, amelyek speciális választékukkal már a magasabb igényeket is ki-
elégítették. 1935-ben már 270 különböző üzlet, három szálloda, négy kávéház, 37 vendéglő és kocsmá, és hat cukrászda volt a városban. A keresők közel 7 %-a dolgozott a kereskedelemben.

A város kulturális szerepköre is jelentősen kibővült. 1935-ben 1 felsőfokú /Felsőkereskedelmi iskola/, 9 középfokú /2 polgári, 2 gimnázium, 2 szakiskola, 1 iparos iskola, 1 magán zeneiskola és 1 magán gyors és gépiróiskola/, valamint 19 alsófokú intézmény biztosította az oktatást. A szórakozási lehetőséget a Színház, a Kaszinó, a MÁV Kulturház, négy mozi, a különböző városi egyletek, az üzemi és vállalati kulturális körök, a MÁV és MTE sportpálya, valamint a szép Mórlicz liget jelentette.

Szolnok város társadalma és gazdasági élete tehát viszonylag rövid idő alatt óriási változáson és fejlődésen ment át, és a feudális zárt naturálgazdálkodást kapitalista, a tőkével mindinkább összefonódó nagyipar váltotta fel.

3.3.2. Népessége és társadalma

A gyors gazdasági fejlődést természetesen követte a város lélekszámának a hirtelen megnövekedése is, amely különösen a megyeszékhellyé válást követően jelentkezett erőteljesen /8. táblázat/.

8. táblázat: Szolnok népességének alakulása /1860-1941/

Év	Lakosság száma
1860	13157
1870	16115
1880	17472
1890	20748
1900	25379
1910	28776
1920	32539
1930	38764
1941	42011

Mint látható, a lakosság száma 80 év alatt megháromszorozódott, a fejlődés töretlen volt, még az első világháború sem okozott visszaesést.

A népesség gyarapodásával egyenes arányban növekedett a népsűrűség is, és 1941-ben a belterületen elérte a 883 főt km²-enként, ezzel Szeged és Debrecen után Szolnok volt az Alföld legsűrűbben lakott települése /9. táblázat/.

9. táblázat: Szolnok népsűrűségének /fő/km²/ alakulása /1880-1941/

Év	Belterület:			Külterület:			Összesen:		
	Népesség	Terület	Népsűrűség	Népesség	Terület	Népsűrűség	Népesség	Terület	Népsűrűség
1880	16492	407	4122	980	17083	5,7	17472	17490	99
1900	23040	4354	528	1120	13318	8,4	24160	17682	131
1910	27288	4364	624	1486	13318	11,1	28776	17682	156
1920	31504	4364	721	1556	13318	11,6	32539	17682	183
1930	36224	4364	846	1840	13318	13,6	38764	17682	218
1941	39630	4364	883	2381	13318	17,9	42011	17682	237

Vizsgáljuk meg a továbbiakban, hogyan alakult a népsűrűség városrészenként /10. táblázat/.

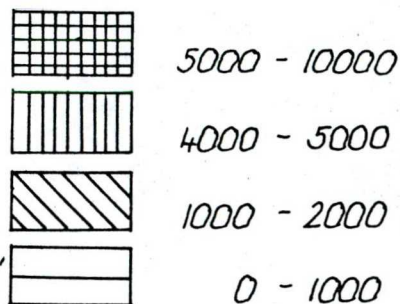
10. táblázat: Szolnok kerületenkénti népsűrűsége /fő/km²/
1920 és 1940-ben /KOVÁCS L. 1932, és
LITS J. 1977 alapján/

Kerület	Népsűrűség	
	1920	1940
1. Vár, Schefszik tel.	251	962
2. Tabán, Katonaváros	7825	6500
3. Ferencváros	4662	4676
4. Cigányváros	4552	4856
5. Belváros, főtér	5649	5970
6. Nagyváros	4659	4852
7. Újváros, Téglaház	1328	1680
8. Körösi úti földek	47	211
9. Fűtőháztelep, ugar	361	284
10. Ugar	50	295

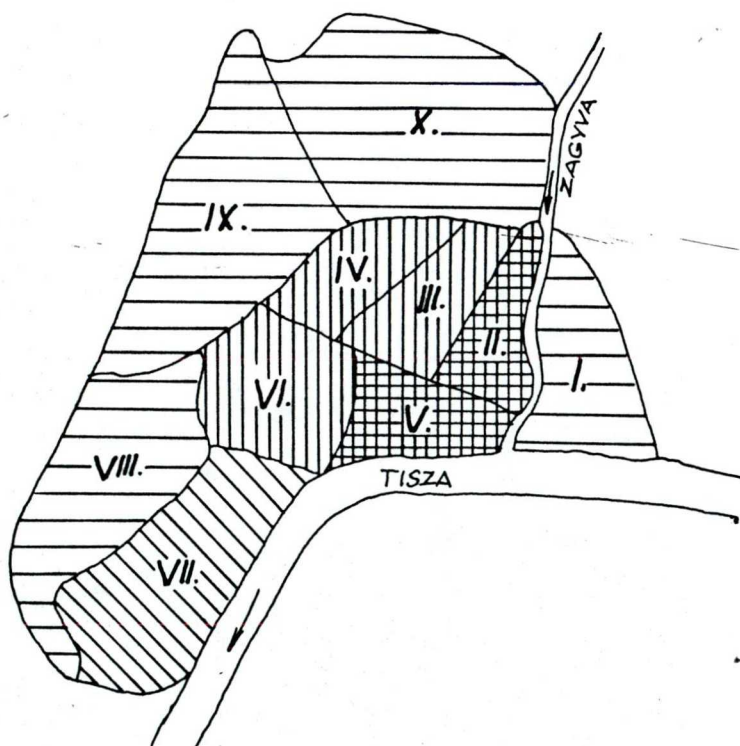
A belvárosi kerületek /2-6-ig/ igen magas mutatószámmal rendelkeznek, népsűrűségük alakulása lassú emelkedést mutat /16-17. ábra/. A legjelentősebb növekedés az első kerületben történt, ahol az 1930-as években in-

A NÉPSŰRŰSÉG [FŐ/KM²] SZOLNOK BELTERÜLETÉN

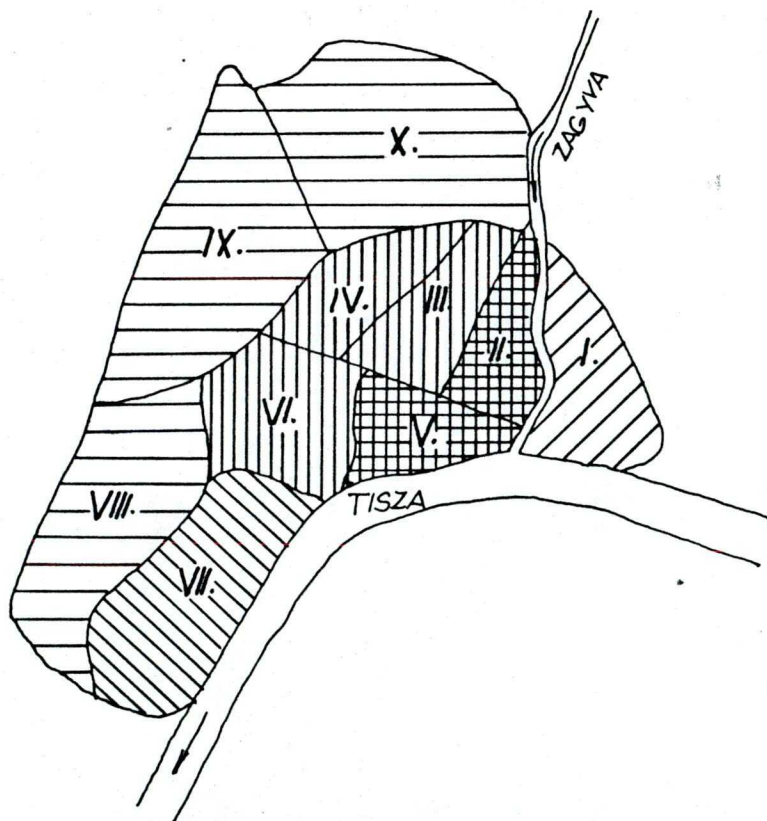
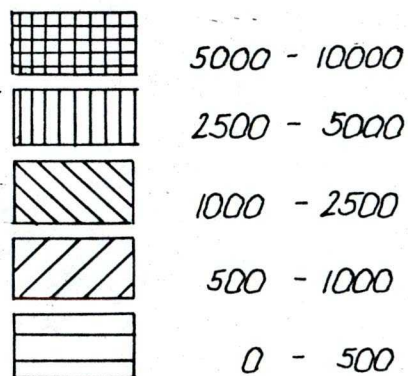
KERÜLETENKÉNT, 1920 - BAN

- I. VÁR, SCHEFTSIK TELEP
- II. TABÁN, KATONAVÁROS
- III. FERENCVÁROS
- IV. CIGÁNYVÁROS
- V. BELVÁROS, FŐTÉR
- VI. NAGYVÁROS, CZAKÓKERT
- VII. ÚJVÁROS, TÉGLAHÁZ
- VIII. KÖRÖSI ÚTI FÖLDEK
- IX. FÜTŐHÁZTELEP, UGAR
- X. UGAR, KATONAI GYAK. TÉR

A NÉPSŰRŰSÉG SZOLNOK BELTERÜLETÉN, /FŐ/KM²/
KERÜLETENKÉNT 1940 - BEN

17. ÁBRA

dult meg a Scheftseik telep felparcellázása. Erőteljes még a fejlődés a nyolcadik és a kilencedik kerületben, ahol az ipari öv kialakulásával egyidejűleg munkástelepek jöttek létre.

Körösszetétel szerint az 5. kerület a legöregebb, míg az ipari kerületek /7.-8./ a legfiatalabbak. Érdekes a kerületek vallás szerinti vizsgálata is. Mindenhol 85 %-os a katolikusok aránya, kivéve az 5. kerületet, ahol a katolikusok aránya csak 66 %, és ugyanakkor a lakosság 13 %-a református és 21 %-a zsidó. Ez utóbbi adat összefüggésben van az 5. kerületben élő kereskedők igen magas arányával.

Az aktív keresők foglalkozásának megoszlása alapján Szolnok a századfordulótól már egyáltalán nem tekinthető agrárvárosnak, hiszen a foglalkozási szerkezetben az iparforgalom vált /ipar - kereskedelem - közlekedés/ a vezető ágazattá, míg a mezőgazdaságban dolgozók /őstermelők, napszámosok/ már csak 40 %-ot tettek ki /11. táblázat/. 1940-re Szolnok jellegét már döntően az iparforgalom határozta meg. A mezőgazdaságból élők aránya nagyon lecsökkent. Érdekes és sajátos vonása Szolnoknak, hogy 1940-ben a közszolgálatban dolgozók száma meghaladta az iparban foglalkoztatottak számát.

11. táblázat: A kereső népesség megoszlása Szolnokon

Keresők	1900		1910		1940	
	száma	%	száma	%	száma	%
Közszolgálat	784	7,7	967	8,2	5275	25,5
Ipar	2854	28,0	3436	29,0	4758	23,0
Östermelés	1912	18,7	1960	16,0	2719	13,1
Közlekedés	1068	10,5	1772	15,4	1823	8,9
Nyugdíjas	-	-	-	-	2183	10,5
Kereskedelem	534	5,2	747	6,7	1682	8,1
Szolgáltatás	-	-	-	-	1432	7,0
Egyéb	561	5,5	762	6,7	742	3,5
Cseléd	987	9,7	1094	9,3	-	-
Napszámos	1152	11,3	604	5,1	-	-
Véderő	337	3,3	372	3,1	-	-
Összesen:	10187	100,0	11714	100,0	20614	100,0

A fentiek alapján Szolnokra is igaz Mendöl Tibor megállapítása, miszerint a zárt települést vizsgálva közel sem annyira mezőgazdasági, mint ahogyan tartották, valamint sokkal városiasabb - funkcionálisan - mint azt első megközelítésre hitték /MENDÖL T. 1936/.

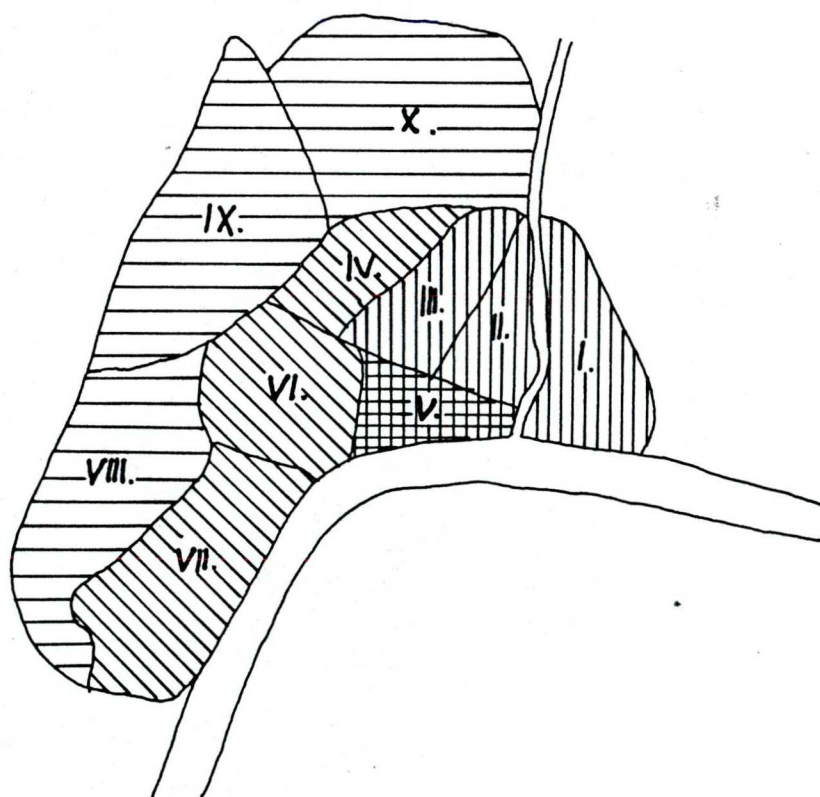
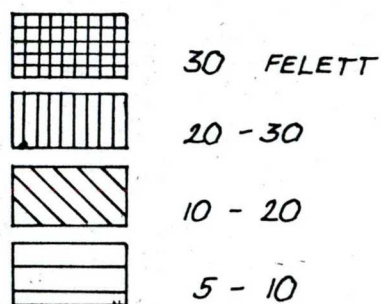
A város különböző jellegű funkcionális öveinek elhatárolásához vizsgáljuk meg a továbbiakban a kereső népesség foglalkozási megoszlását kerületenként /12. táblázat/.

12. táblázat: A kereső népesség városrészenkénti megoszlása /%/ Szolnokon 1930-ban

Kerület	Östermelés	Ipar	Közlekedés	Keresk.	Egyéb	Össz.
1.	7,7	28,2	15,1	25,8	23,8	100
2.	8,7	28,1	5,9	28,0	29,3	100
3.	7,7	34,6	11,9	20,6	25,2	100
4.	5,7	26,3	25,9	13,6	28,5	100
5.	2,7	28,3	4,0	34,6	30,4	100
6.	5,7	34,9	17,5	14,5	26,7	100
7.	3,3	56,3	7,7	15,2	17,4	100
8.	2,0	36,0	24,7	7,3	30,0	100
9.	8,5	31,9	34,3	6,0	19,3	100
10.	19,4	25,7	18,1	9,6	27,2	100

A legvárosiasabb foglalkozási szerkezet az 5. kerületben vehető észre, ahol a kereskedelem, a közszolgálatban és az egyéb területen dolgozók 65 %-ot tettek ki /13. ábra/.

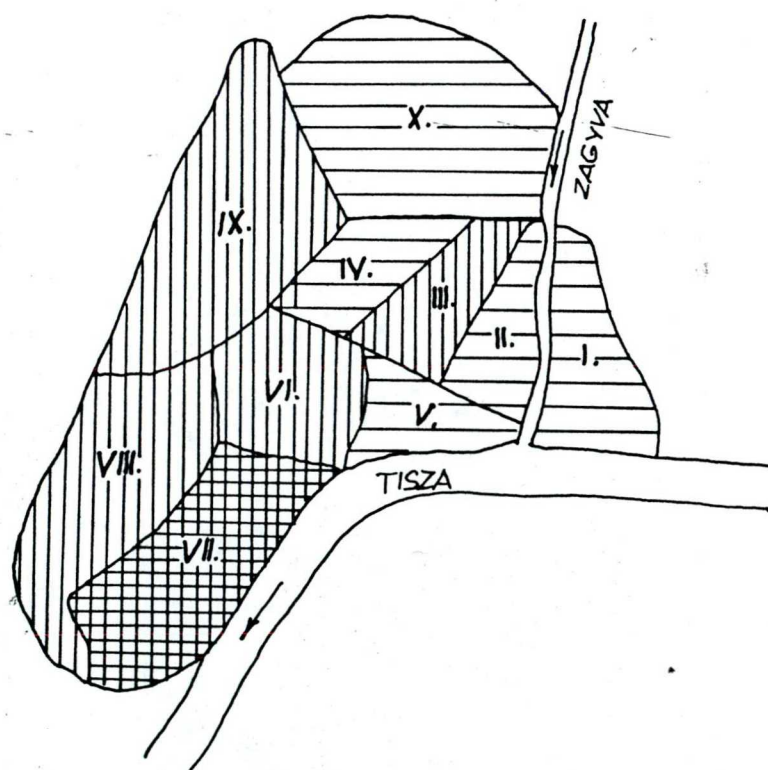
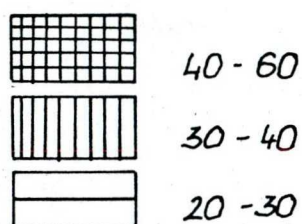
A KERESKEDELMI ÉS A KÖZSZOLGÁLATI KERESŐK ARÁNYA [%]
AZ ÖSSZES AKTÍV KERESŐBŐL SZOLNOKON KERÜLETENKÉNT 1930-BAN

Az iparban dolgozók aránya az összes kerületben meghaladja a 25 %-ot, de kimagaslóan magas az arányuk a 7. kerületben, ami nem véletlen, hiszen ott helyezkedett el az ipari terület /19. ábra/. Érdekesség, s egyben a város vasutas jellegére is utal, hogy van olyan kerület, ahol a közlekedésben dolgozók foglalják el a legnagyobb hányadot /9. kerület/. A kereső népesség foglalkozási szerkezete szerint 1940-ben az egész belterület már városiasnak mondható, hiszen a mezőgazdasági aktív keresők aránya a 10. kerület kivételével még a 10 %-ot sem érte el /20. ábra/.

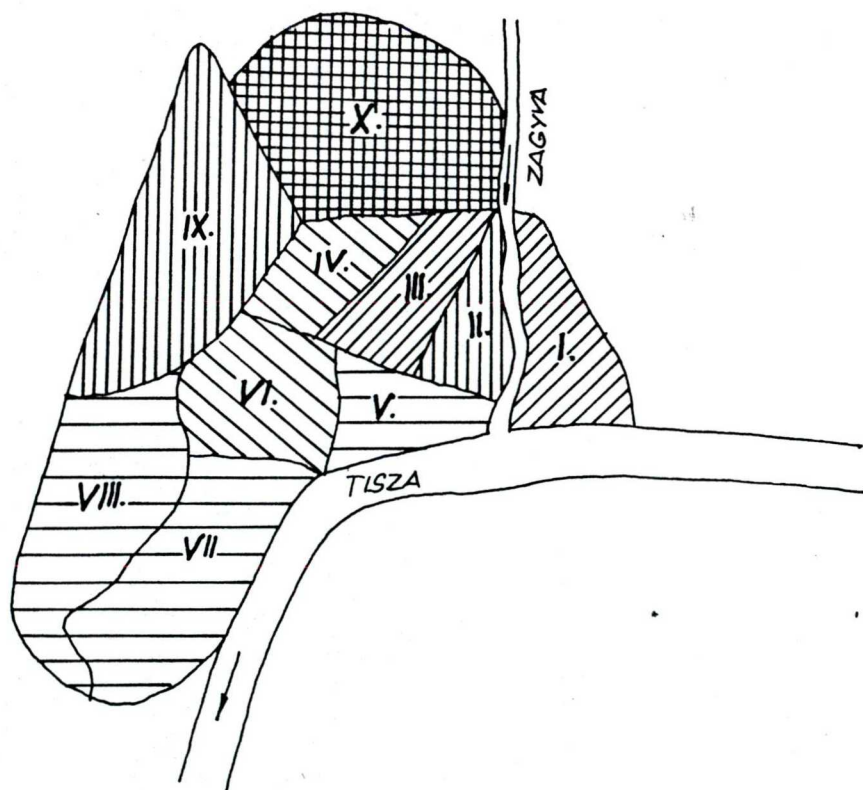
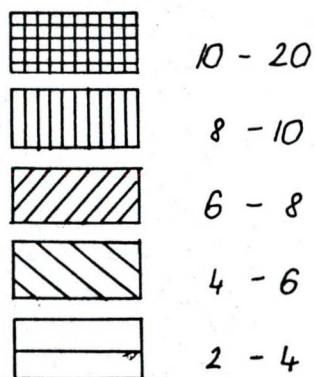
Vizsgáljuk meg a továbbiakban a zárt településen belül található munkahelyek eloszlását. 1930-ban 17 ipari jellegű üzem volt, amelyek 1874 főt foglalkoztattak. Az ipari telephelyek jórésze a város déli részén, a Tisza és a vasutvonal által határolt területen helyezkedett el. Nem véletlenül írta a következőket Erdei Ferenc Szolnokról 1940-ben: "Minden mezővárosban van forgalmi, igazgatási városrész, de egyikben sincsen ipari termelő negyed, ... Szolnokon van gyárváros, tehát olyan városrész, amely elsősorban szolgál az ipari termelés telephelyéül" /ERDEI 1940, P.81/. A szolgáltató vállalatok, a kereskedelmi, kulturális és igazgatási létesítmények döntően a település központi részében helyezkedtek el /21. ábra/.

AZ IPARI KERESŐK ARÁNYA [%] AZ ÖSSZES AKTÍV
KERESŐBŐL SZOLNOK BELTERÜLETÉN KERÜLETENKÉNT 1930 - BAN

19. ÁBRA

A MEZŐGAZDASÁGI AKTÍV KERESŐK ARÁNYA [%] AZ
ÖSSZES KERESŐBŐL SZOLNOKON KERÜLETENKÉNT 1930 - BAN

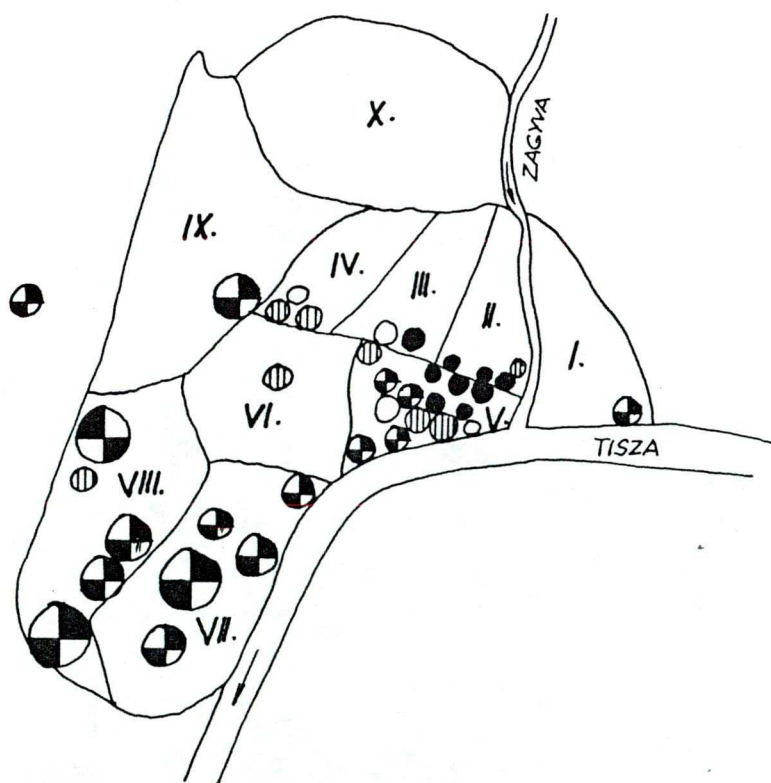
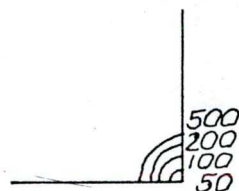

20. ÁBRA

HÚSZ FŐNÉL TÖBBET FOGLALKOZTATÓ MUNKAHELYEK SZOLNOKON 1940 - BEN

- KÖZIGAZGATÁS
- ◐ IPAR
- ◑ MŰVELŐDÉS
- KERESKEDELEM, EGÉSZSÉGÜGY

FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMA

21. ÁBRA

3.3.3. Alaprajzának és utcahálózatának a fejlődése

Az iparosodási folyamat, s a vele párhuzamos népességnövekedés nagy hatással volt a város belső szerkezetének az alakulására. Szolnok kiterjedése jelentősen megnőtt a vizsgált időszakban. Gyors ütemben jöttek létre a város különböző pontjain a földszintes épületekkel beépített telepek. A terjeszkedés elsősorban nyugat és dél felé irányult. A vasutvonal korai továbbvezetése /1856/ megadta a felszabadulásig fennálló városkeretet. A település gyéren lakott részeit a gyarapodó népesség a 2. világháborúig teljesen beépítette. A kertskéket a 19. század második felében már teljesen felszámolták, 1874-től pedig önálló kerületekké váltak. A századfordulón a városnak 8 kerülete volt, az 1920-as évektől már 10, s ez maradt meg a felszabadulásig.

A felparcellázás már 1890-ben megindult, elsősorban a vasutvonalon belül, ahol sakktábla alaprajzú új városrészek alakultak ki: a vásértér, az állomás és a Csokonai út környéke. Az 1920-as években a város terjeszkedése túlnőtt a természet adta kereteken, sőt a vasúton is. Ismét jelentős felparcellázás történt, melyek nyomán sorban jöttek létre az új telepek. Kialakult a vasúton túl a Kisgyep, a Megyesi telep, a Pletykafalu, a körösi úti telep, a Csíszlikó és a Kórház környéki városrész. A Zagyva túlsó partján pedig létrejött

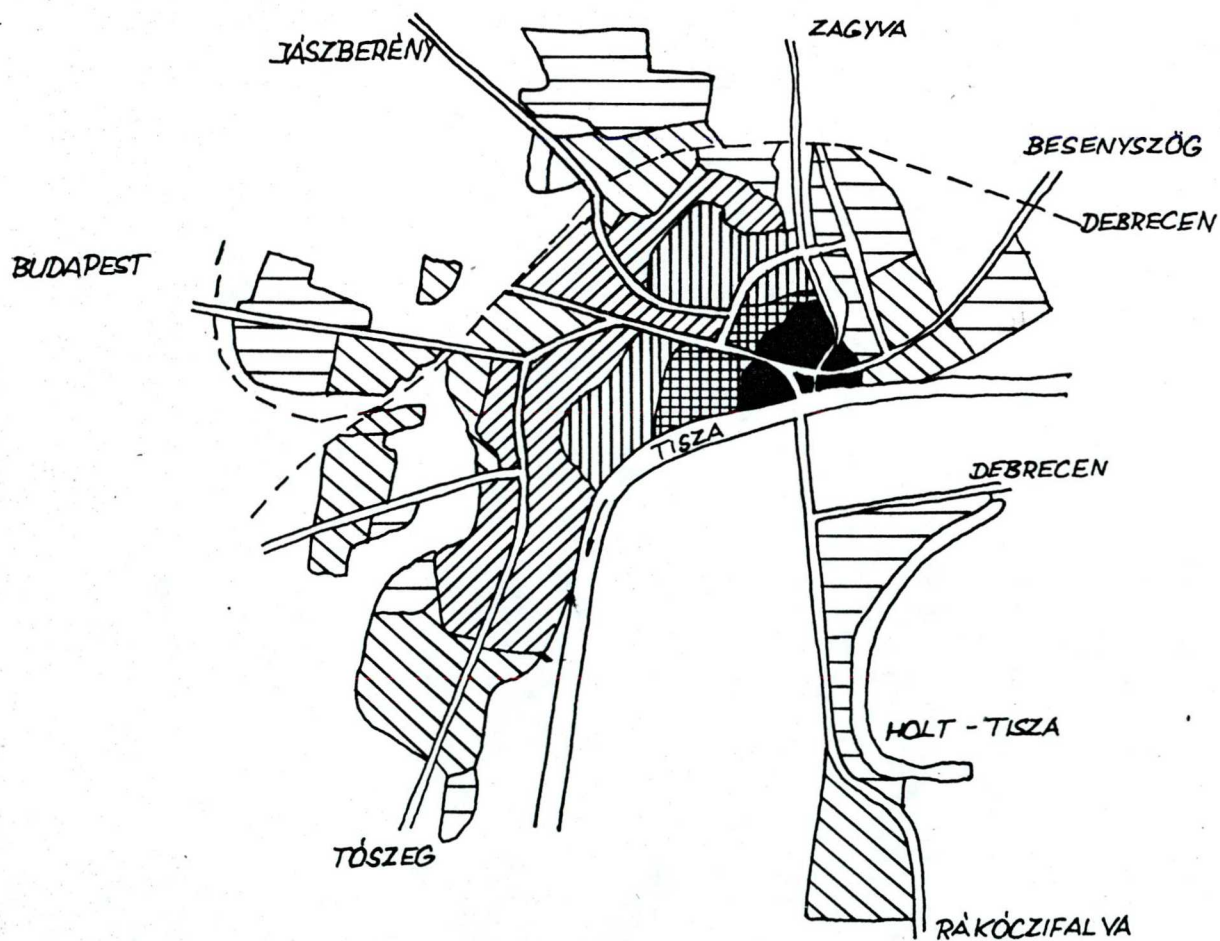
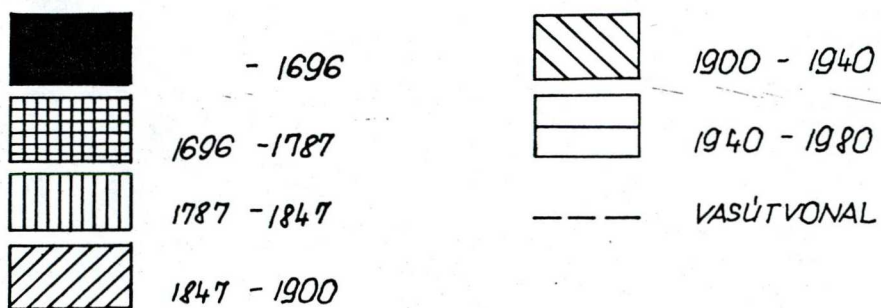
a Scheftsik telep /22. ábra/. Ekkorra már az eredeti Zagyva ág teljesen betömődött, s csak a Bástyá utca néhány házának a mélyebb fekvésű kertjei jelezték - és jelzik ma is - az egykori Zagyva ág futását.

A terjeszkedés néhány problémát is felvetett. Azzal, hogy a város túlnőtt és átlépett a Zagyván, egyben el is szigetelte az ott létrejött Scheftsik telepet. Ezért már az 1930-as években felvetődött egy új Zagyva híd építésének a gondolata. Ugyanilyen helyzetbe kerültek a vasúton kívüli telepek is, amelyek bekapcsolódását a város vérkeringésébe felül és aluljárók építésével kívánták megoldani. Sajnos mindezeket a feladatokat csak a felszabadulás után valósították meg.

A területi gyarapodással párhuzamosan jelentősen megnőtt az utcák száma /13. táblázat/. A belső körületekben mindössze kilenc új utca jött létre, a telkek aprózódása révén. Az utcák zöme az új, külső telepeken keletkezett.

13. táblázat: Az utcák számának alakulása Szolnokon
/1696-1980/

A BEÉPÍTÉS FEJLŐDÉSE SZOLNOKON

Év:	Utcák száma:	Növekedés /db/:	Növekedés /%/:
1696	3	-	-
1714	7	4	116
1787	22	15	310
1847	65	43	295
1910	118	53	190
1935	218	100	174
1980	534	316	240

A legnagyobb növekedés 1847-1935 között történt, amikor 300 %-al nőtt az utcák száma. Ekkor a város fő-utcája a Grove - Baross út volt, mai Tanácsköztársaság, Beloiannis, Kossuth út. A forgalom legnagyobb része ezen bonyolódott le, nem véletlen tehát, hogy már 1890-ben felvetette Novák Antal mérnök, hogy a Horánszky, mai Ady E. út, szélesítsék ki és nyissák meg a forgalom előtt, tegyék meg ezzel második főúttá. Terve nem került meghallgatásra, elképzelését csak a felszabadulás után valószínűsítették meg.

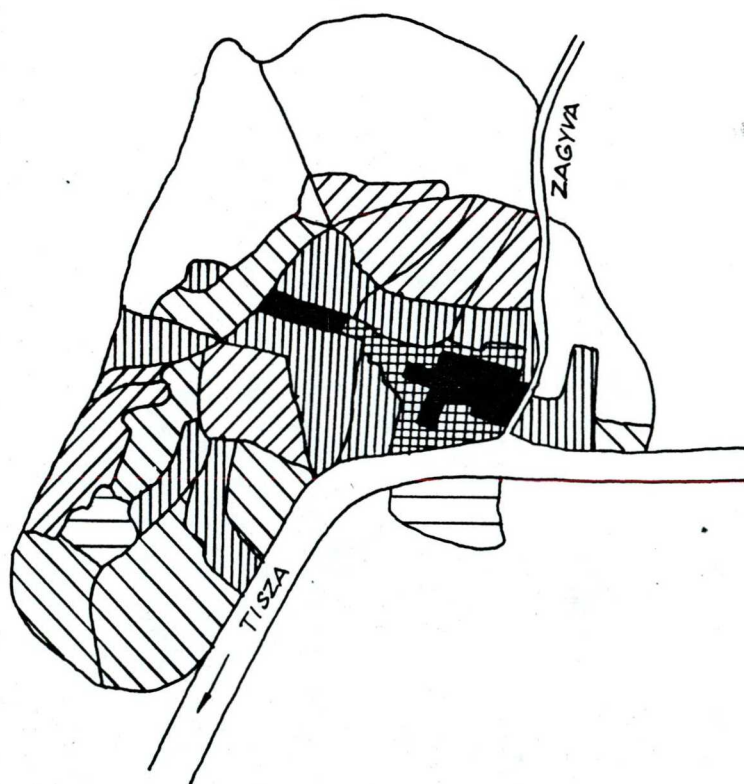
Az utcák által határolt telektömbök adják a város alaprajzát. A telektömbök telkekre tagozódnak, amelyeknek beépítési módja, a telek használata, mindenkor függvénye az ott élő népesség foglalkozási szerkezetének, a

a történelmi fejlődésnek és a népi - nemzeti hagyományoknak. A kapitalizmus korában még a fenti összefüggés fennállt, vagyis a forma és a tartalom között harmónia volt. A zárt, kisvárosi házsorokban általában városias foglalkozást űző polgár - kereskedő, tisztviselő, értelmiségi, alkalmazott - lakott, míg a nagytelkes, fésűs beépítésű falusias részeken zömmel őstermelők éltek.

A város arculatát több más tényezővel együtt a beépítési mód határozza meg. A két világháború között Szolnok arculatát nagyjából a félig zárt, valamint a fésűs beépítés jellemezte. Kisebb arányban volt jelen a zárt sorú beépítés, elsősorban a belváros környékén /23. ábra/. Többszintes beépítés csak a városmagban, és a főút mentén fordult elő, két- ill. háromszintes épületek formájában /24. ábra/. 1930-ban mindössze 120 db emeletes épület volt a városban. Ez az összépületek 1,5 %-a, amely igen alacsony arány országos viszonylatban.

Az aktív szellemi keresők zöme az 5. kerületben éltek, nem véletlen tehát, hogy itt volt jellemző a zárt sorú beépítés. A teleknagyság a városmagtól távolodva egyre nőtt, a legnagyobb telkek a volt szérűskertek helyén létrejött városrészek helyén helyezkedtek el. A teleknagysággal változott a beépítési mód is. A városmagtól távolodva először a félig zárt földszintes, majd a fésűs beépítés következett. A fésűs beépítés

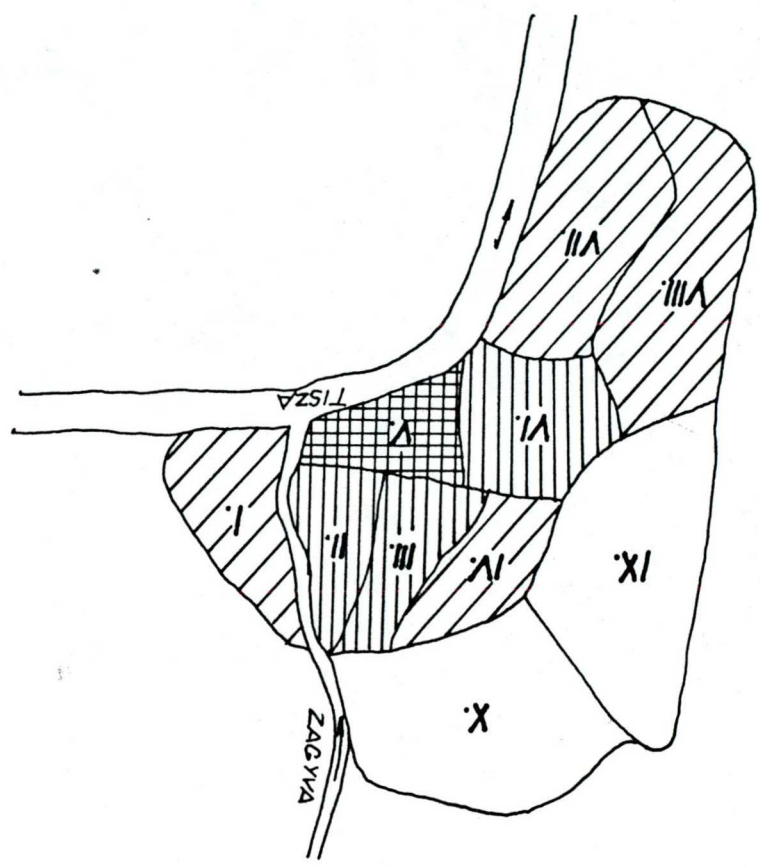
BEÉPÍTÉSI MÓDOK SZOLNOK BELTERÜLETÉN 1940 - BEN

23. ÁBRA

AZ EMELETES ÉPÜLETEK ARÁNYA SZOLNOKON %/
 KERÜLETENKÉNT 1940 - BEN

NINCS	
0 - 1	
1 - 4	
4 - 10	

24. ÁBRÁ

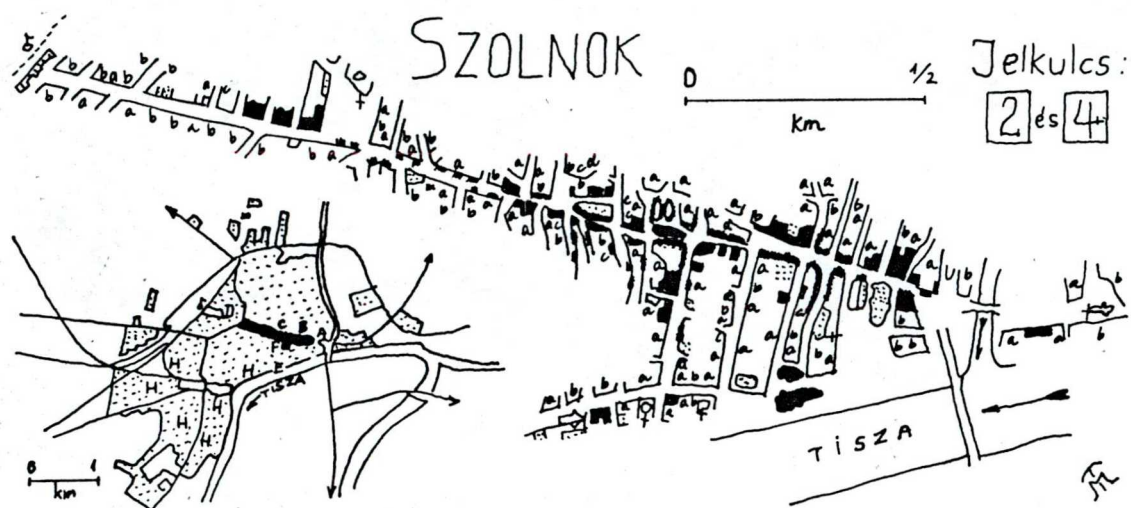
jellemzője a telek hosszában épült lakóház volt, amelynek az utcára néző végén egy, vagy két kis ablak helyezkedett el. Anyaga legtöbbször föld, sár, vagy vályog volt. A lakóépület folytatásában a gazdasági épületek húzódtak, sokszor a telek egész hosszában. A város új, külső telepén már nem volt teljes a harmónia a tartalom és a forma között, hiszen ott városias foglalkozású lakók laktak, falusias arculatú házakban. A tartalom változását a forma, a beépítési mód lassabban követte.

3.3.4. Funkcionális morfológia

Az eddigi vizsgálatok alapján jól behatárolhatókká váltak a város funkcionális övezetei. Érdekessége a funkcionális vizsgálatnak az, hogy érdemes összehasonlítást végezni a két világháború közötti Mendöl féle felméréssel /MENDÖL T. 1936/.

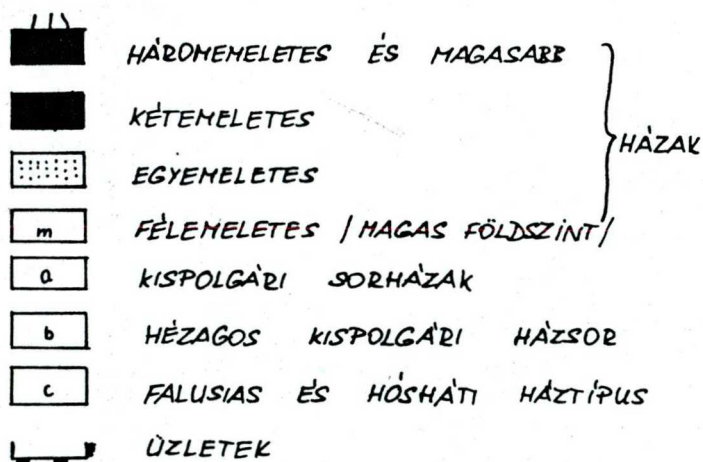
A történelmi városmag Mendöl szerint a mai Kossuth tér és a Tisza híd közötti terület, amely jelentősen ki-nyúlt a Tisza-Zagyva találkozásától a pályaudvarig húzódó, közel két km hosszú útvonal mentén /25. ábra/. A Tisza hídjától számítva sorrendben követte egymást: a Szabadság tér környékén a hivatalnegyed, majd a Kossuth téri piactér a kisvárosi üzletnegyeddel, aztán a kialakuló nagyvárosias üzletnegyed sok emeletes házzal a Ságvári

SZOLNOK FUNKCIONÁLIS MORFOLÓGIÁJA 1930-BAN MENDŐL SZERINT

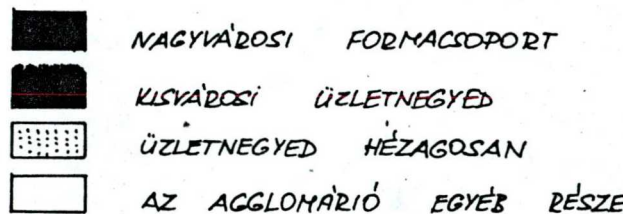
JELKULCS : [2] MÉRTÉK KB 1:16667

FŐTÉRKÉPEK : VALAMENNYI VÁROS BELSŐ
MAGJÁNAK FORMAELEMEI

JELKULCS : [4] MÉRTÉK 1:125000

MELLÉKTÉRKÉPEK : VALAMENNYI VÁROS
LEGBELSŐ MAGJÁNAK HELYE AZ
EGÉSZ AGGLOMERÁCIÓN BELÜL

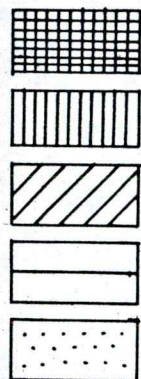
krt. és a Hősök tere között, végül ismét kisvárosias üzletnegyed a Gólyáig. Mendöl szerint a városmagot a főforgalmi tengelyen egymást követő üzlet és hivatalnegyed jelentette, amely átnyúlt a Ságvári krt. főútból idevezető szakaszára is.

Vizsgálataink alapján azonban a funkcionális értelemben vett városmag ennél nagyobb volt és kiterjedt a Ságvári krt. - Kossuth L. út - Tisza által határolt területre is. /26. ábra/. A lakóházak javarésze valóban zárt, földszintes, az a formailag kisvárosi lakónegyed volt, a népesség vizsgálatok alapján azonban egyértelműen a városmaghoz sorolható. /Népsűrűsége magas, 5700 fő/km², foglalkozási szerkezete városias, 78 % alkalmazott, kereskedő és tisztviselő./ Igaz, hogy kisvárosi, vagy nagyvárosi üzletnegyed a területen nem helyezkedett el, azonban kilenc fontos igazgatási, művelődési és szolgáltató intézményt foglalt magában, melyeknek funkciói, a város egészére, sőt a vonzáskörzetére is kiterjedtek.

Vizsgálatunk a továbbiakban megegyezik az 1936-os felméréssel, kivéve a funkcionális formaelemek és övek elnevezését.

A belső lakóöv alatt a vasútvonal által körülhatárolt terület értendő, amely 1940-re teljesen beépült. A városmaghoz közelebb eső része városias arculatú volt.

FUNKCIONÁLIS ÖVEZETEK 1940 - BEN

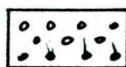
VÁROSMAG

LAKÓÖV VÁROSIAS ARCULATÚ RÉSZÉ

LAKÓÖV FALUSIAS ARCULATÚ RÉSZÉ

KÜLSŐ LAKÓÖV

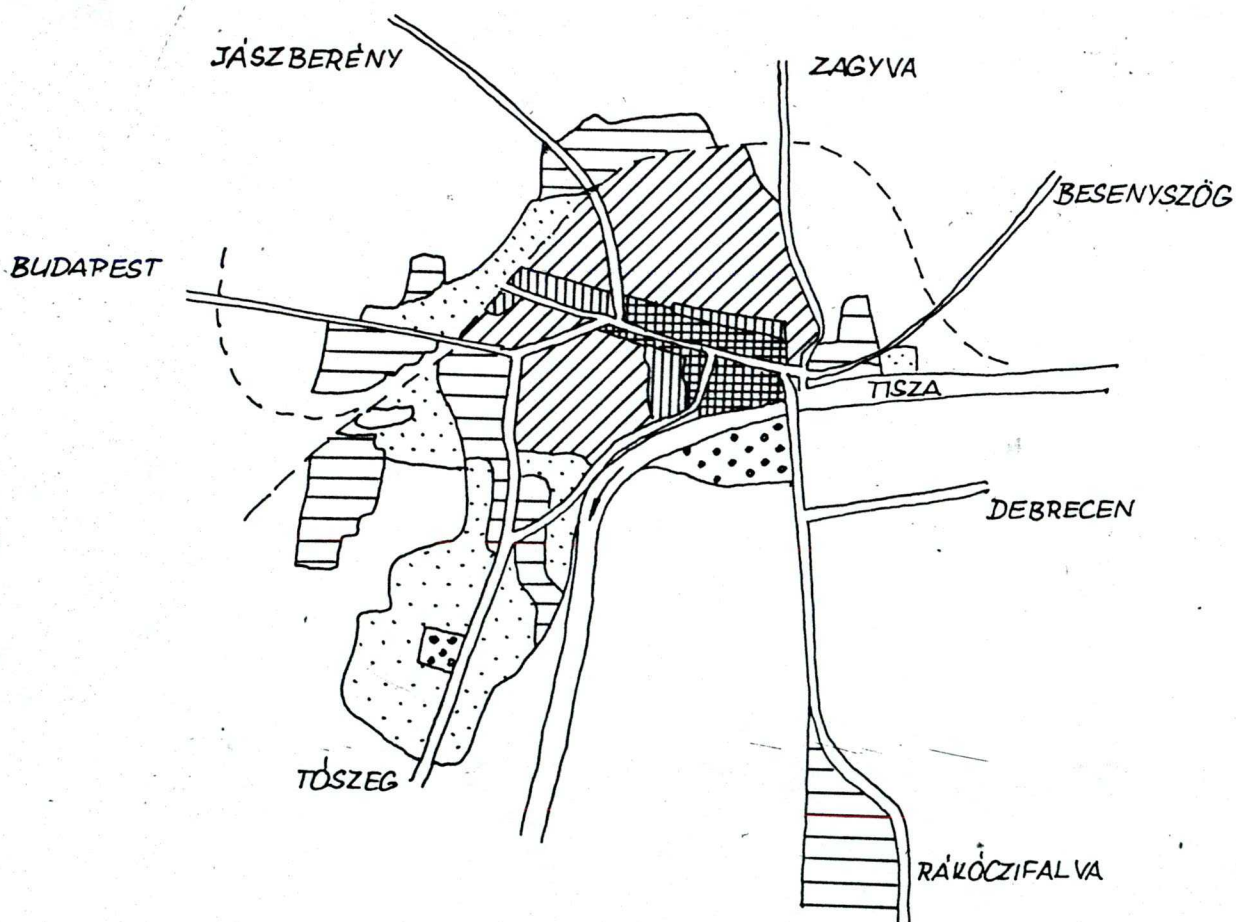
IPARFORGALMI ÖV

EGÉSZSÉGÜGYI TERÜLET

VASÚTVONAL

A belső lakóöv ezen részét a zárt földszintes beépítés, valamint a városiasan magas népsűrűség és a városias foglalkozási szerkezet jellemezte. A belső lakóöv többi része már jóval falusias arculatú volt. A városmagtól távolabb, egészen a vasútvonalig terjedő területet, a nagy telkek, a fésűs beépítés és a földszintes házak uralták. A népsűrűség még ezen területeken is magas volt, de már kevésbé városias foglalkozási szerkezet jellemezte.

Az iparforgalmi öv - amely méltán nevezhető már övnek - a város délnyugati részén, a Tisza és a vasútvonal között terült el, de az újabb iparosítások révén már a vasútállomástól nyugatra is kiterjedt. A gyárak, üzemek és az ipari vágányok közé kisebb-nagyobb munkástelepek épültek be, amelyek formailag falusiasak, funkcionálisan azonban inkább városiasak voltak. Az iparforgalmi öv elhelyezkedése kedvező - viz közelsége, széljárás, stb. -, ezért később, a felszabadulás után épült ipari üzemek jó része is ide települt.

A vasútvonalon kívül - újabb keletű telepek formájában - kialakulóban volt a második lakóhelyi öv, vagy külső lakóöv, amelyhez laza agglomeráció formájában Kocsoros és részint már Szandaszőlős is oda tartozott.

3.4. A város mai térbeli szerkezete

3.4.1. A település jelenlegi funkciói

A felszabadulás utáni társadalmi, gazdasági változások óriási funkcionális változásokat hoztak létre az alföldi települések, így Szolnok helyzetében is. /A mezőgazdaság szocialista átszervezése, a tanyavilág lassú felzárkózása, az urbanizálódás, a technikai - technológiai forradalom./ E változások differenciálták a településeket, melyeknek eredményeként Szolnok jelenleg Szeged és Debrecen után, az ún. második vonalban foglal helyet. /BECSEI J. 1983/. Már az 1960-as években történt kísérlet vidéki városaink funkcionális típusainak egységes mutatószámok alapján való rendszerezésére /FÓRIZS M - ORLICSEK J. 1963/. Szolnok már akkor a közepes városok első alcsoportjába, a minden funkcióval közepesen ellátott megyeszékhelyekhez tartozott.

Szolnokon a felszabadulás óta eltelt 40 év alatt a fenti változások hatására a mennyiségi növekedés óriási volt. E mennyiségi változás olyan nagyfokú minőségi átalakulást is magával hozott, amire a város gazdasági életében még nem volt példa. Ahhoz, hogy megtudjuk, vajon e változások a település belső rendjében milyen térbeli és formai átalakulást hozott, először tisztázni kell, majd meg kell vizsgálni a város központi funkcióit. A

funkcionális vizsgálatokat a második világháború előtt egyszerűbb volt elvégezni, a funkciók viszonylagos fejletlensége, a munkamegosztás egyszerűsége és az osztálystruktúra élesebb elkülönülése miatt. Napjainkban mind az embercsoportok, mind a funkciók jobban összemósódnak, s mindez történelmi távlatokban nézve, nagyon gyorsan játszódik le.

A mezőgazdasági termelés Szolnok esetében nem városképző funkció, azonban a felszabadulás után a mezőgazdaságban bekövetkezett változások mégis érintették a város szerkezetét, igaz kisebb mértékben, mint az alföldi mezővárosokét általában. A mezőgazdaság átalakulása, azaz ipari jellegűvé válása és nagyfokú specializációja lényegesen csökkentette a mezőgazdasági népességet. Jelenleg két Állami Gazdaság, a Héki és a Szolnoki gazdálkodik a városban, mintegy 2000 főt foglalkoztatva. A mezőgazdaság mind a foglalkoztatottak számát, mind a termelési értéket tekintve jelentéktelen szerepet tölt be a város gazdasági életében, a többi gazdasági ághoz viszonyítva. Nem véletlenül drága a szolnoki piac, mivel sem a város, sem a várost körülvevő települések nem képesek ellátni friss áruval, ezért távolabbról is kénytelenek idehozni terményeket /VERESEGYHÁZI B. 1974/. Remélhető, hogy a nagybani piac 1985-ös megnyitása megváltoztatja a fenti megállapítást.

A mezőgazdasági népesség csökkenését arculati változás is követi; egyrészt csökken a parasztság által lakott falusias öv nagysága, másrészt a még falusias övezeteket az urbanizáció formailag átalakítja /BECSEI J. 1976/. A mezőgazdasági népesség átalakul továbbá minőségileg is, így más szemlélet és életmód fogja jellemezni, ezzel természetesen más lesz a lakóház igénye is. Szolnokon is megfigyelhető e folyamatok eredményeként a falusias arculatú lakóöv nagyarányú csökkenése, valamint az övek belső tagozódása közti különbségek fokozatos eltűnése. /Gondolunk itt elsősorban a kertváros homogén, családirházas beépítésére./

A funkcionális átalakulás fő iránya az ipari termelés mennyiségi és minőségi változása, s ezzel párhuzamosan a népesség foglalkozási átrétegeződése, valamint a településhálózaton belüli rang emelkedése. A mennyiségi növekedésre jellemző, hogy amíg 1935-ben 17 ipari üzem az aktív keresők 10 %-át /1827 főt/ foglalkoztatta, addig jelenleg 22 nagyobb ipari üzem található a városban, amelyekben az aktív keresők 37,2 %-a, 14250 fő dolgozik. A felszabadulás utáni iparpolitika eredményeként Szolnokra került a Tiszamenti Vegyiművek, a Nagyalföldi Kőolaj és Feltáróüzem, a Közép-Tiszavidéki Vízügyi Igazgatóság, a Házgyár, a Mezőgép, s mindezek következtében Szolnok döntően ipari központtá vált. Az ipari üzemek és létesít-

mények ide telepítése tervszerűen történt, ezért nem bontotta meg a városképet, ellentétben az Alföld sok városával. Egyedülálló - legalábbis alföldi vonatkozásban -, hogy az ipari terület elkülönül a lakónegyedektől /PÁL Á. 1978/. Igen nagy az iparnak a népességre gyakorolt vonzása is; 1980-ban mintegy 51 településből 16070 fő ingázik Szolnokra, jelentős részük az iparban dolgozik. Az ipari üzemek számának növekedése, de elsősorban a termelés mennyiségének gyarapodása olyan nagymértékű volt, hogy a már meglévő déli iparnegyeden kívül szükségessé vált az északi, és részben az Alcsi iparnegyed létrehozása.

A lakó és a munkahely funkcionális és térbeli elkülönülése még erősebben jelentkezik a kisipar és a kereskedelem terén. Megnő a koncentráció, azaz KTSz, termelő üzem, Szolgáltató ház jön létre. Kevés tehát már az a kisiparos, vagy kiskereskedő, akinek a munkahelye, műhelye a lakóházában van. Szolnok ma jelentős kereskedelmi és szolgáltató központ, amit többek között jelez az is, hogy az aktív keresők 16,8 %-a, 6460 fő dolgozik e területeken. A vállalatok és szövetkezetek zöme a felszabadulás után létesült. Jelenleg 21 olyan KTSz, illetve szolgáltató vállalat működik a városban, amelyeknél a foglalkoztatottak száma 200 fő fölött van. A kereskedelmi létesítmények elhelyezkedésében nagyfokú

koncentrálttság figyelhető meg. A vállalatok és KTSz-ek központjai, a kiskereskedelem üzletei, a ma annyira jellemző és gombamódra szaporodó butikok zöme is a városközpontban helyezkedik el, csakúgy, mint a nagy országos hálózatok áruházai /Domus, Centrum, Skála/. Túlzottan nagy a koncentráció az új városközpontban és környékén, ugyanakkor a város peremén fekvő lakótelepek jórészt ellátatlanok. A társadalmi és gazdasági változásoknak megfelelően átalakult a piac is, elsősorban formailag. Fedett vásárcsarnok váltotta fel a hagyományos piacot, amely átkerült a Kossuth térről a Ságvári krt.-ra. Megszűnt az állatvásártér, hiszen nincsenek már országos vásárok Szolnokon. A vásárcsarnokon kívül két kisebb jelentőségű piac, egy használtcikkpiac és egy csirkepiac van a városban.

Szolnok egész története során mindig fontos szerepet töltöttek be az igazgatási, szervezési funkciók. Funkcionális központja a megyei hatáskörrel rendelkező igazgatási és szervezési intézményeknek, mint: Megyei Tanács, Megyei Bíróság, stb. Vonzáskörzete néhány ipari, szervezési és irányítási területen kiterjed más megyékre is. /Közép-Tiszavidéki és Vízügyi és Tervező Vállalat, vagy Nagyalföldi Kőolaj és Feltáró Üzem/. Igazgatási szerepkörének megfelelően magas a közigazgatásban foglalkoztatottak száma és aránya. 1980-ban

3200 fő, az aktív keresők 8,7 %-a. A megnövekedett igazgatási és szervezési feladatok elvégzésére a már meglévő épületeken kívül egy sor további intézmény felépítése vált szükségessé, elsősorban a város központjában. Mindezek következtében csökkent a városközpont lakossága és népsűrűsége, emelkedett a beépítés vertikális szintje, és ezek következtében a városközpont nyugatias, city jellegűvé vált. Kialakul ezzel a városban az első munkahelyi öv, amely a lakás és a munkahely funkcionális és térbeli elkülönülését tükrözi, s maga után vonja a város belső közlekedésszerkezetének az átalakulását /MENDÖL T. 1970/.

Oktatási és kulturális téren Szolnoknak nincsenek hagyományai, sohasem volt iskolaváros, így ezen funkciói csak a felszabadulás óta töltöttek be jelentősebb szerepet. A városban jelenleg két felsőfokú és nyolc középfokú tanintézet van. Felsőfokú központ szerepkörének megfelelően kívánatos lenne további, funkcióinak megfelelő vegyipari, vagy műszaki felsőfokú oktatási intézményt megtelepíteni. Az oktatási intézmények általában az egész megyére, néhány szakiskola esetében azonban ennél nagyobb területre is kiterjed.

Nem mondhatni el ezeket kulturális vonatkozásban. Az igen színvonalas Szigligeti Színház és a Késszínház országos viszonylatban is kiemelkedő, azonban a többi kulturális intézmény látogatottsági szintje és színvonala alacsony, vonzáskörük nem terjed túl a városon. Ki-

vénatos lenne a település egyéb szerepkörének megfelelő szintre emelni a kulturális életet, ami természetesen nem könnyű feladat, s nem megy bizonyos szervezési feladatok megoldása nélkül.

Szolnok egészségügyi szerepköre jelentősen kibővült és megnövekedett. Ezt bizonyítja, hogy míg a felszabadulás előtt egy közkórháza volt, ma már öt kórház, valamint számos orvosi rendelő, gyógyszerértár és gyógyszerértári központ működik a városban. Az ellátott betegek 50 %-a más megyéhez tartozik, tehát az egészségügy vonzáskörzete túlterjed a megye határán /VERESEGYHÁZI B. 1974/.

A közlekedés, szállítás és hírközlés a 19. század közepe óta meghatározó szerepet tölt be a város gazdasági életében, valamint a népesség foglalkozási szerkezetében. 1980-ban az aktív keresők 13,8 %-a, 5240 fő dolgozott a közlekedésben és a hírközlésben. Igaz, hogy arányszámát tekintve csökkent, abszolút értékben azonban növekedett a foglalkoztatottak száma, így a város vasutas jellege alig változott. Ma Szolnok az ország harmadik legnagyobb vidéki vasúti központja, s az 1975-ben, a város 900 éves jubileumára átadott, Közép-Európa egyik legkorszerűbb teherpályaudvara, a józsefvárosi után a második legnagyobb az országban. A közlekedés és óriási jelentősége ma is alakítja a város szerkezetét, arculatát.

Az új személypályaudvar előtti Jubileum tér és környéke, az odavonzott kereskedelmi, kulturális és igazgatási intézmények következtében hozzáért a városmaghoz. A vasút óriási személyforgalmat bonyolít le, naponta kb. 20 ezer bejáró fordul meg a személypályaudvaron.

Az autóbusszközlekedés jelentőségét tekintve jóval a vasút mögött marad, szerepe azonban mind a helyi, mind a helyközi forgalomban igen jelentős. A vonzáskörzeten belül, még azon településekből is, ahol vasút van, nagyobb arányban utaznak be autóbusszal, mint vonattal. Vizsgálataink alapján 32 városkörnyéki településből az utazások célja 62 %-ban a vásárlás. Nem véletlen tehát, hogy az autóbusszpályaudvar /amely új formaelem a településmorfológiában/ az új városközpont mellé került. Megfigyelhető, hogy az új autóbusszpályaudvar, kisebb mértékben ugyan, de éppúgy vonzza a különböző kereskedelmi és szolgáltató egységeket, mint a vasúti pályaudvar.

Szolnok nem tartozik az ország nagy idegenforgalmi központjai közé, azonban a nagyszámú átutazó turista közül mind többen állnak meg egy-két éjszakára, vagy hosszabb időre. De az utóbbi időkben jelentősen nőtt azoknak a száma is, akik Szolnokon kívánják eltölteni a szabadságukat. A turisták és az egyéb vendégek ellátását két szálloda, két motel, egy camping és félszáz-

nál több vendéglátóipari egység biztosítja. Szolnok a felszabadulás óta az Alföld egyik jelentős sport és üdülési központja lett. Egyes létesítményei országos, sőt nemzetközi jelentőséggel bírnak, mint például a Holt Tiszán a nemzetközi kajak-kenu pálya, a Sportcsarnok, vagy a Tiszaigeti Sporttelep. A város többi sportlétesítménye a helyi és a környékbeli lakosok pihenését, sportolását szolgálja.

3.4.2. A népesség térbeli elrendeződése

A zárt településen belüli népességgkoncentráció, amely a felszabadulás előtt már megfigyelhető volt, napjainkra felgyorsult. Nem öltött olyan méreteket, mint a legtöbb alföldi városban, hiszen Szolnok külterületi népessége már 1945 előtt is jelentéktelen volt, így a növekedés egyik forrása, a külterületről a belterületre történő áramlás volt számottevő. A belterületi lakosság számának növekedése inkább a természetes szaporodásból, de leginkább a pozitív vándorlási különbözetből fakadt /13. táblázat/.

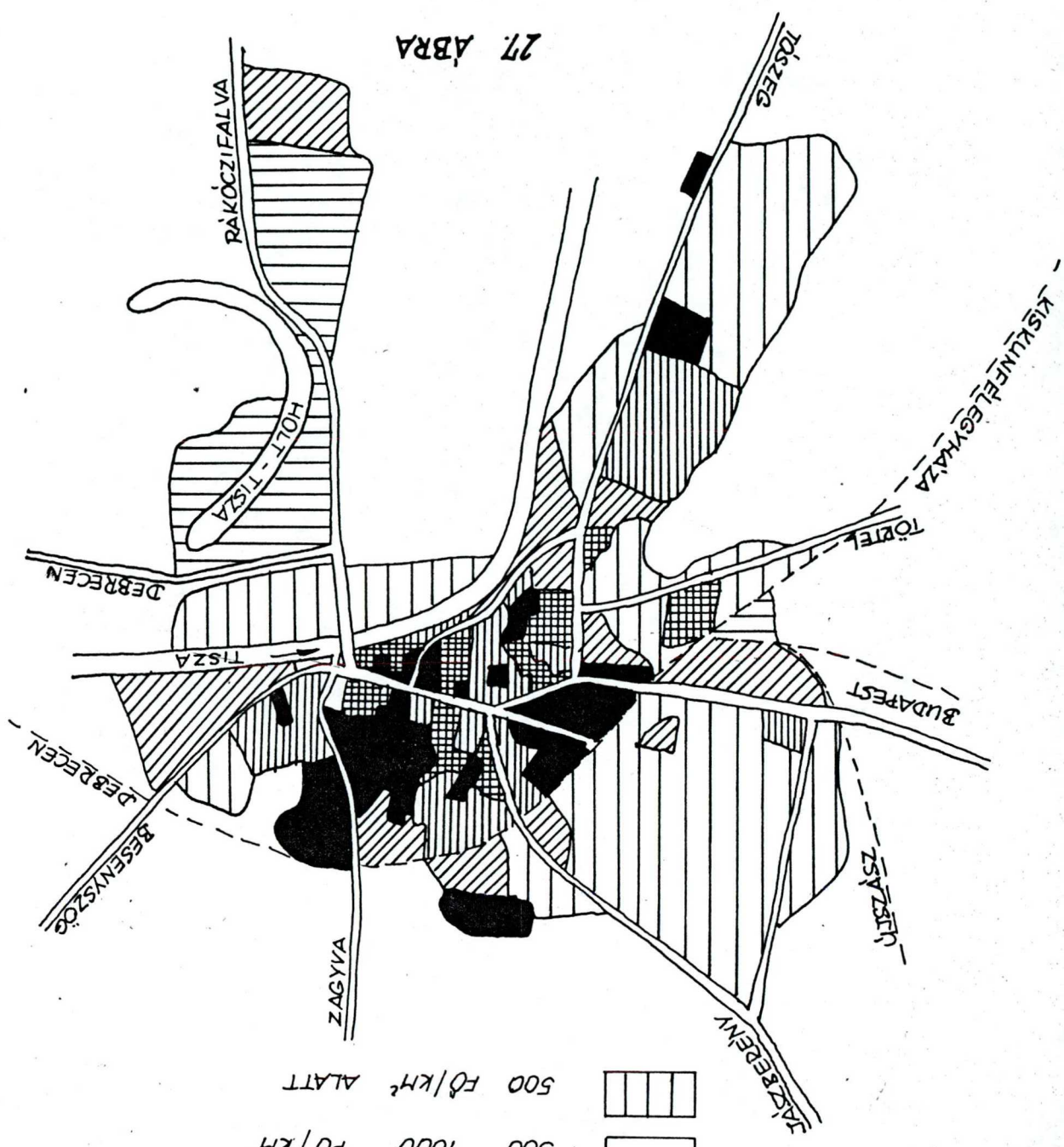
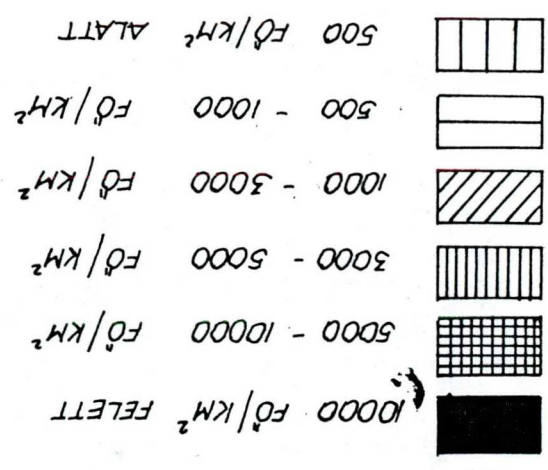
13. táblázat: Szolnok népességének és lakóházainak száma /1949-1980/

Év	Belterület:		Külterület:		Összesen:	
	Népesség	Lakóház	Népesség	Lakóház	Népesség	Lakóház
1949	37554	-	2381	-	39935	-
1960	45961	6564	2698	2140	48659	7704
1970	59663	8449	1755	1862	61418	10311
1980	74228	9609	1134	293	75362	9902

A belterület nagyarányú népességnövekedése magával hozta újabb területek beépítését és új házhelyek osztását is, aminek következményeként a belső lakóöv jelentősen kiterjedt, s kialakult a külső lakóöv is. Ugyanakkor a városközpont nagyszámú, új közintézménye több épületet elvont a belső lakóövtől, melynek a népessége így lecsökkent. Ez a folyamat már 1970 óta megfigyelhető /LITS J.-né 1975/. A tervszerű városrendezés során végbemenő műszaki, technológiai és technikai fejlődés megindította a nagyarányú, többszintes lakásépítkezést. Az épülő lakások száma azonban még így is kisebb, mint a beköltözni szándékozóké, mely lakáshiányhoz vezet és akadálya a belterület még nagyobb arányú növekedésének.

A fenti folyamatok lényegesen megváltoztatták a népesség eddigi térbeli megoszlását, de legszembeütőbbben a népsűrűség alakulását /27. ábra/. Különösen megnöveke-

NÉPSŰRŰSÉG SZOLNOK BELTERÜLETÉN NÉPSZÁMLÁLÁSI
KÖRZETENKÉNT 1980 - BAN

27. ÁBRA

dett a népsűrűség az új lakótelepeken, ahol általában 20 ezer fő/km² felett van, de nemritkán eléri, sőt meghaladja a 30 ezer fő/km²-es értéket is. A kilenc nagyobb lakótelepen a lakosságnak kb. 40 %-a lakik, de a tömbös beépítés további térhódítása következtében ez az arány már 1987-re elérheti az 50 %-ot /14. táblázat/.

14. táblázat: Szolnok lakótelepeinek népessége és népsűrűsége 1980-ban /fő/km²/

Lakótelep	Népessége	Népsűrűsége
Ady Endre	1208	56400
Bálvány	300	14500
József Attila	3633	19640
Kolozsvári	321	21020
Mátyás király	1732	24300
Szántó körúti	1541	18090
Széchenyi	6703 +	33070 +
Vosztok	4533	21696
Zagyvaráti	5480	22860
Összesen:	25451 +	21637 +

+ Megjegyzés: 1985-ben a Széchenyi lakótelepen már 13800 fő, a városban összesen 32548 fő lakott. A Széchenyi lakótelep népsűrűsége ugyanekkor 40567, az összes lakótelepé 24318 fő/km².

A többszintes építkezés a zárt településen belül
 elindított egy népesség átrendeződést, amelynek követ-
 keztében a városmagból és a belső lakóvonalból a külső la-
 kótelepekre költöztek át a lakosság. E folyamat már
 1970-től megfigyelhető volt, de a nagyobb arányú átren-
 deződés csak 1975-től jellemző /LITS J.-né 1977/. A bel-
 ső lakóvonalban a városközpontot kivéve, 5 ezer fő/km² az
 átlagos népesség, csak a Zagyva-vasútvonal - Kassai
 út és Dr. Szana A. út által határolt területen csökken 3
 ezer fő/km² alá. Ez utóbbi városrész ma is az egyik leg-
 falusiasabb terület a zárt településen belül.
 Erdekessé válik a városközpont népességének
 az alakulását. Döntően 5-10 ezer fő/km²-es értékek a
 jellemzők, ami azt jelenti, hogy nincs nagy változás
 az 1940-es állapothoz képest. Sajátos jelenség azonban,
 hogy az új városközpontban - amelynek alapkövét 1972-ben
 rakták le - a népesség mindössze 800 fő/km² lakóház
 alig található az említett térségben, döntően hivatalok,
 intézmények és különböző kereskedelmi létesítmények jellem-
 zik a város már-már city jellegű új központját.
 Az általában sakkézből alaprajzú, döntően a 20. száz-
 zadban beépült külső, családiházak lakóvonalban a népessé-
 g 1-3 ezer fő/km² között változik. Kivételt képez az
 alól a kertváros, és szanaszét egy része, ahol a na-
 gyobb telkek és a hézagosság beépítés következtében, a

népsűrűség nem éri el az ezer fő/km²-t.

Az ipari öv népsűrűsége lassan csökken. 1980-ban 0 és 500 fő/km² között volt, ami a felszabadulás óta eltelt időszak nagymérvű ipartelepítését bizonyítja. A felépített üzemek egy része beépítetlen területre került, más részét azonban csak kisebb telepek szanálásával tudták telepíteni.

Vizsgáljuk meg a továbbiakban a lakosság foglalkozási szerkezetét /15. táblázat/.

15. táblázat: Az aktív keresők foglalkozás és társadalmi csoportok szerinti megoszlása
/‰/ Szolnokon 1980-ban

Terület	Keresők száma	Ipar és Építőipar	Mezőgazda- ság	Egyéb	Társadalmi csoportonként					
					Fizi- kai	Szelle- mi	Mun- kás	Paraszt	Értel- miség	Kist
Belterület	37485	37,9	4,9	57,2	54,0	46,0	53,8	1,7	43,0	1,2
Külföldi terület	564	21,9	47,5	30,6	90,0	10,0	57,0	28,2	8,6	6,2
Összesen	38049	37,0	5,6	57,4	54,8	45,2	54,9	2,1	41,7	1,3

A belterületi foglalkozási szerkezet alaposan megváltozott a felszabadulás előttihez képest. Szembetűnő az ipari és építőipari keresők arányának a növekedése, valamint a mezőgazdasági dolgozók arányának jelentős csökkenése. Megállapítható azonban, hogy az ipari és építőipari aktív keresők aránya az összes keresőhöz képest nem túl magas, ezért Szolnok ilyen szempontból nem nevezhető ipari városnak.

Jelentős ezzel szemben az egyéb ágazatokban foglalkoztatottak aránya. 1980-ban a szállítás és hírközlésben a belterületi aktív keresőknek 13,7 %-a, a kereskedelemben 12,1 %-a, az egészségügyben és az oktatásban 11,1 %-a, a közigazgatásban pedig 20,1 %-a dolgozott. Azaz Szolnok inkább nevezhető igazgatási, vagy kereskedelmi központnak, mint pl. Békéscsaba, ahol az iparban az aktív keresők 53,0 %-a, míg a többi ágazatban csak 43,0 %-a dolgozott /BECSEI J. 1983/.

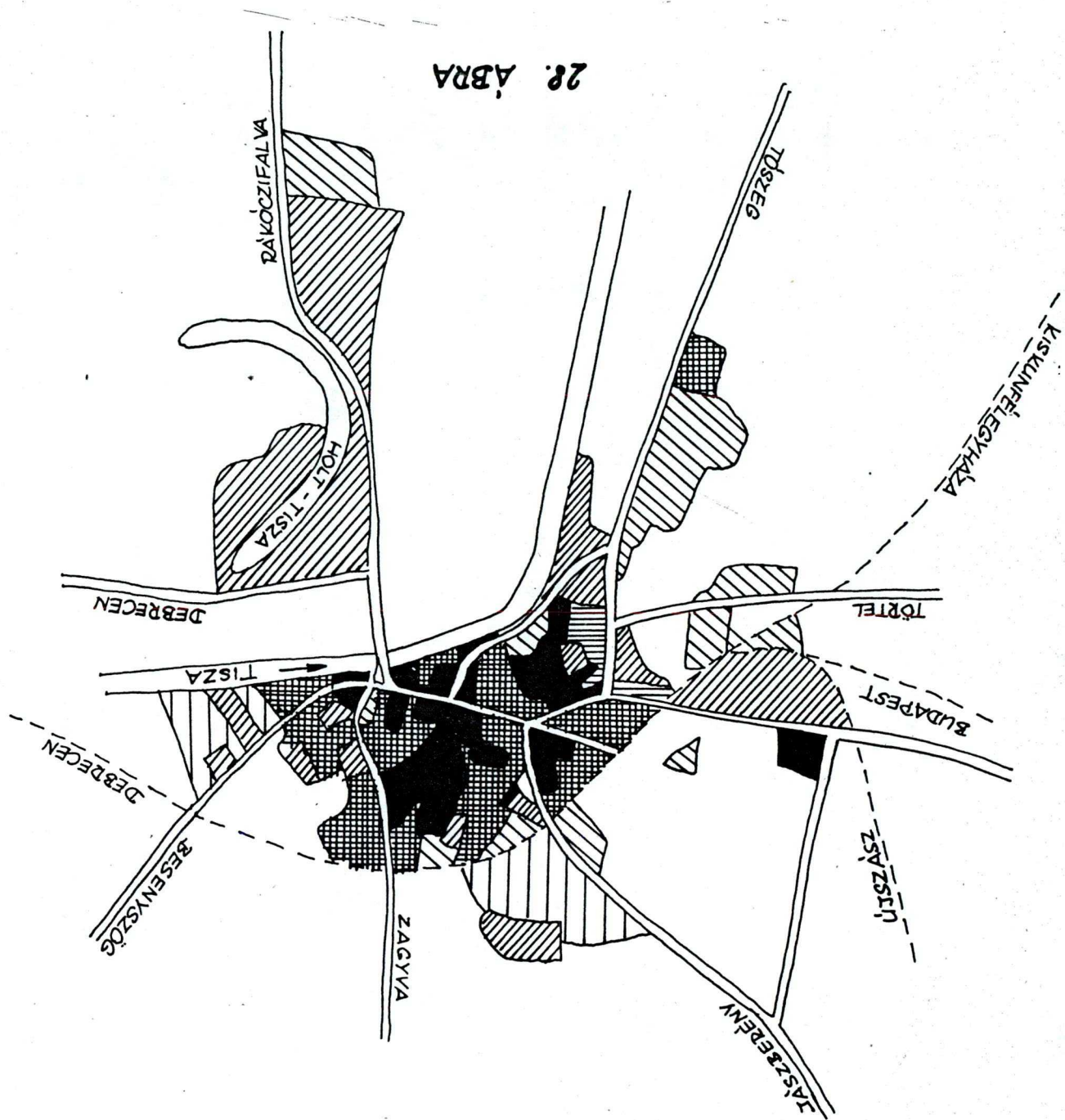
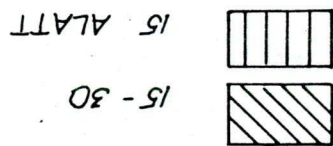
Ahhoz, hogy a város különböző jellegű öveit elhatárolhassuk, részletesen meg kell vizsgálni a belterületen belül a népesség foglalkozás szerinti elrendeződését. A vizsgálatban a már bevált módszer szerint jártunk el /ERDŐSI F. - LEHMAN A. 1974/ BECSEI J. 1983/. A különböző adatokat az 1980. évi népszámlálási körzetekbe rajzoltuk be, s így pontos képet kaptunk a város népességének foglalkozás szerinti elrendeződéséről.

A zárt település szerkezetét alapvetően a szellemi aktív keresők és az ipari népesség száma határozza meg. A szellemi aktív keresők aránya az egész belterületen magas, 46 %, a vasút által határolt belső lakóövben pedig meghaladja az 50 %-ot /28. ábra/. Ezen belül is igen magas a történelmi városmagban és a Szántó krt., Várkonyi tér környékén, ahol 60 % felett van. Legmagasabb azonban a Petőfi út, Mikszáth K. út és Hunyadi út környékén, ahol eléri, sőt meghaladja a 80 %-ot is. Ez utóbbi területen magasán kvalifikált értelmiségiek laknak, két-háromszintes új társasházakban.

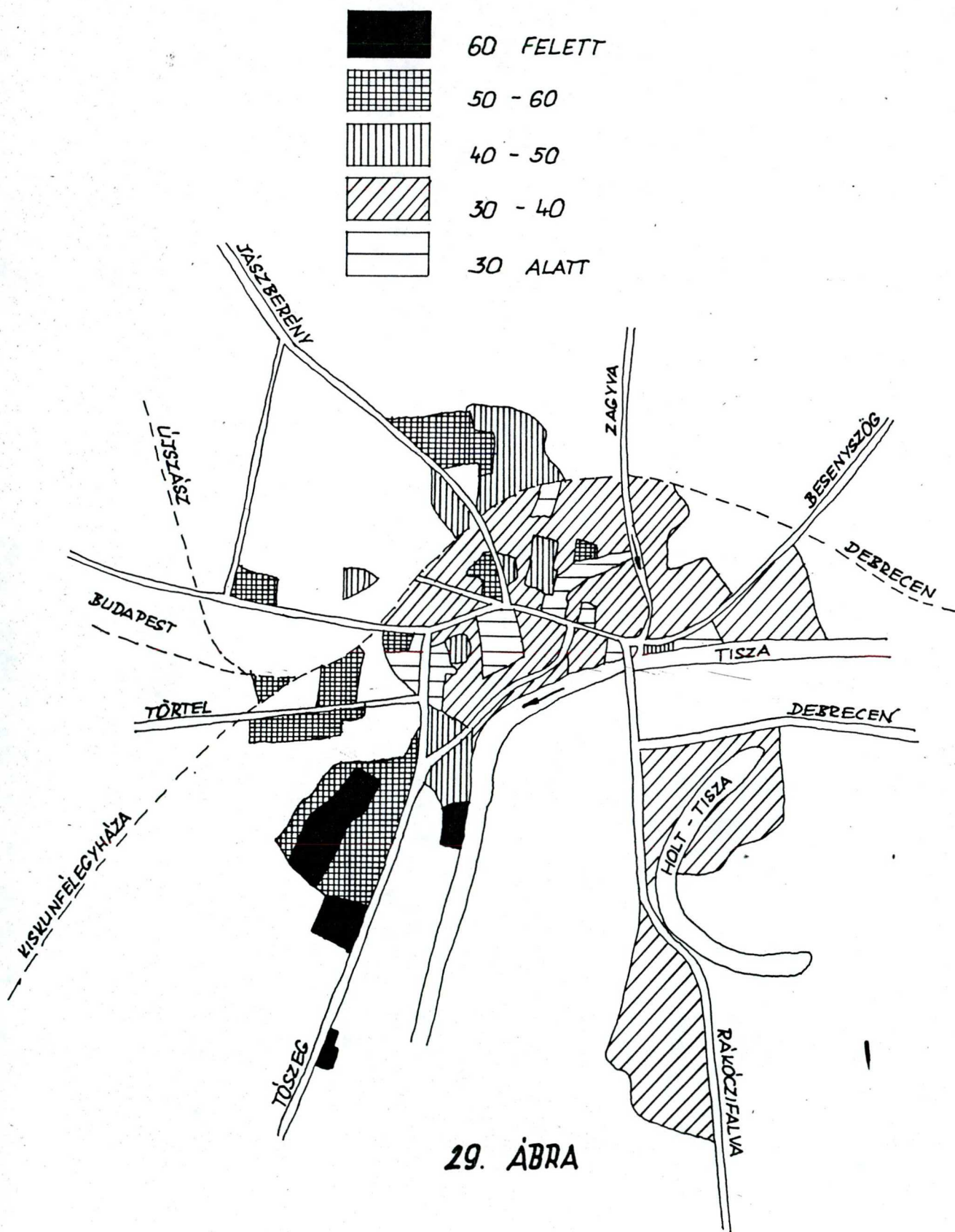
A külső lakóöv családiházas beépítésű részein az aktív szellemi keresők aránya 30-45 % között van, ennél alacsonyabb értéket csak az ipari övben, a Tabánban és a belső lakóöv északi részén találunk. Ezek a városrészek fésűs beépítésűek, és egyértelműen a város legfalusiasabb részei.

Ha az ipari és az építőipari aktív keresők elhelyezkedését vizsgáljuk meg, az előzőnek pont a fordítottját tapasztaljuk. Jól körülhatárolható az ipari öv, ahol az aktív keresőkből az iparban dolgozók döntő hányadot képviselnek /29. ábra/. Itt egyes körzetekben az ipari és építőipari aktív keresők aránya eléri, sőt meghaladja a 80 %-ot! E körzetek a hagyományosan munkások lakta kerületekben vannak, a város délnyugati részén. A

AZ AKTIV SZELLEMI KERESŐK %-OS MEGOSZTLÁSA SZOLNOK BELTERÜLETÉN 1080 - BAN

AZ IPARI ÉS ÉPÍTŐIPARI KERESŐK ARÁNYA [%] AZ ÖSSZES
AKTÍV KERESŐBŐL SZOLNOK BELTERÜLETÉN 1980 - BAN

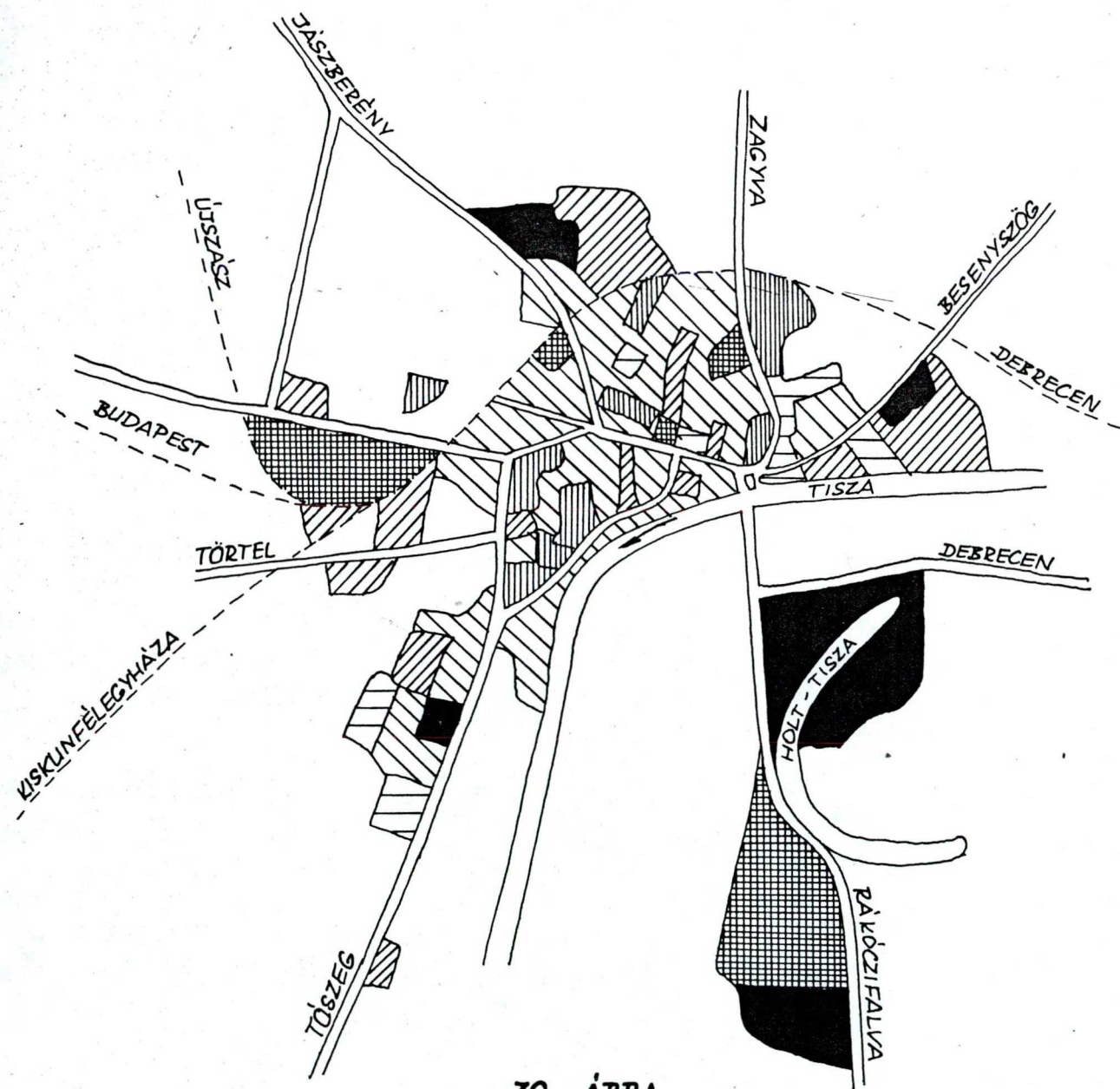
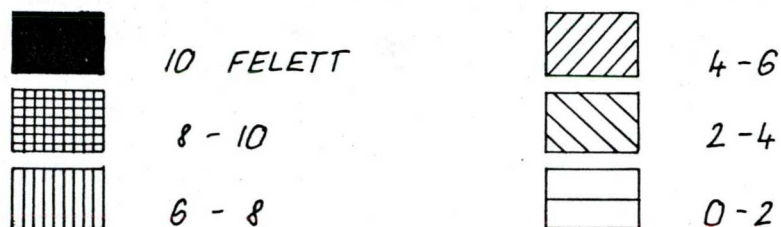
29. ÁBRA

városmag nagy részében az iparban dolgozók aránya alacsony, 25-35 % között, de különösen alacsony az új városközpontban, valamint a Mikszáth út, Hunyadi út és Petőfi út környéki városrészen, ahol még a 25 %-ot sem éri el. A város többi részén 35-45 %-os arány a jellemző.

Érdekes a lakótelepek foglalkozási szerkezete. Amíg a városmagban, vagy annak a környékén elhelyezkedő lakótelepek kereső népességének a foglalkozási szerkezete nagyon városias, addig a külső lakóövezetben lévő új lakótelepek már közel sem ennyire városiasak. Jellemző példa erre a Széchenyi városrész, Szolnok legújabb, legnagyobb, még épülő lakótelepe. Itt főleg fizikai munkások laknak /61 %/, a szellemi dolgozók aránya messze elmarad nemcsak a városközponti lakótelepek, hanem az egész belterület értékétől is /39 %/. Jellemző továbbá, hogy viszonylag magas a mezőgazdaságban dolgozók aránya /5,1 %/. Ezek az adatok egyértelműen összefüggésben vannak az ott élő lakosság korösszetételével. A lakótelepeken élő emberek 90 %-a negyven évesnél fiatalabb, az átlagéletkor 22,3 év! A mezőgazdasági aktív keresők aránya a városközpontban és a belső lakóövezetben még a 4 %-ot sem éri el, s hasonlóan alacsony az ipari övezetekben is /30. ábra/. Csak a külső lakóövezetben emelkedik 10 % fölé, de a 20 %-ot seholsem éri el, így az egész belterület, a kereső népesség foglalkozási szerkezete alapján városiasnak tekinthető /LETTRICH E. 1968/.

A zárt terület lakóhelyein folyó életet, a lakóhe-

A MEZŐGAZDASÁGI AKTIV KERESŐK ARÁNYA [%] AZ ÖSSZES
KERESŐHÖZ VISZONYITVA, SZOLNOK BELTERÜLETÉN 1980-BAN

30. ÁBRA

lyek külső megjelenését, valamint a telkek nagyságát és használatát döntően az aktív keresők foglalkozási szerkezete határozza meg /MENDÖL T. 1963/. E megállapítással kapcsolatban két dolgot kell megjegyezni: Napjainkban a fenti megállapítás egyrészt a tömeges, tömbös beépítés elterjedése, valamint az udvar és a kert hiánya miatt egyre kevésbé mutatható ki. Ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk, az aktív keresők mellett figyelembe kell venni az inaktív keresők, ezen belül elsősorban a nyugdíjasok számát is, hiszen ők - elsősorban a mezőgazdasági nyugdíjasok - megőrzik életformájukat. 1980-ban a belterületen 645 mezőgazdasági inaktív kereső élt. Ha ehhez hozzászámítjuk az 1853 mezőgazdasági aktív keresőt, összesen 2498 főt kapunk, amely a zárt település aktív és inaktív keresőinek 6,7 %-át jelenti. Megállapítható tehát, hogy a belterület lakosságának foglalkozási szerkezetében a mezőgazdaság nem meghatározó. Hasonló megállapításokat és értékeket mutattak ki az eddig elvégzett csekély számú funkcionális vizsgálatok Békéscsaba, Kecskemét, Nyíregyháza és Székesfehérvár esetében is /MOLNÁR GY. 1975, GARAI L. - HÉCZEI B. 1976, ÁGÓ E. - WOLFÁRT M. 1977, BECSEI J. 1983/.

A lakosság korcsoportok szerinti megoszlását vizsgálva kitűnik, hogy a 14-39 év közötti korcsoport

képviseli a legnagyobb, míg a 60 év feletti a legkisebb arányt /16. táblázat/.

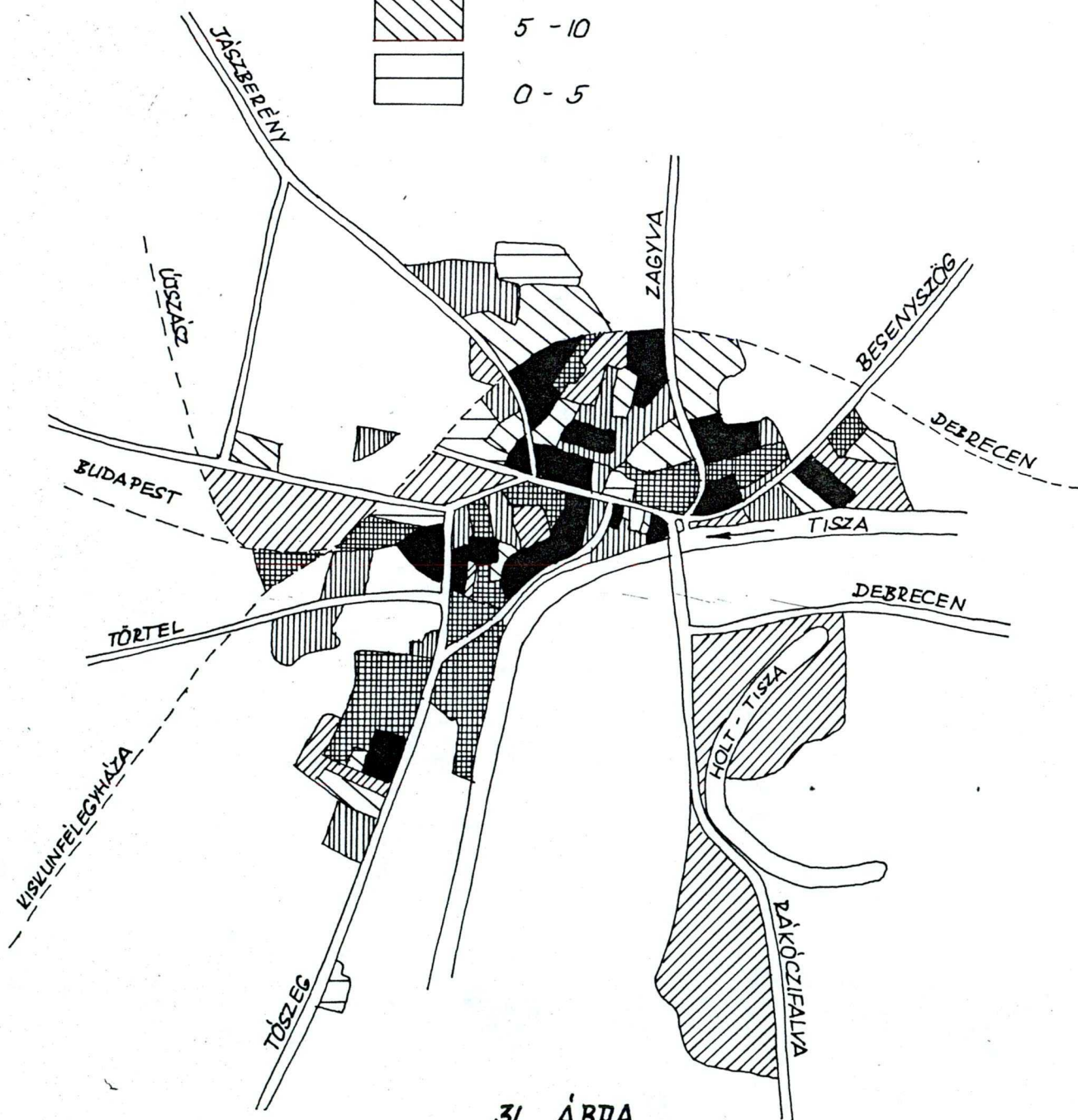
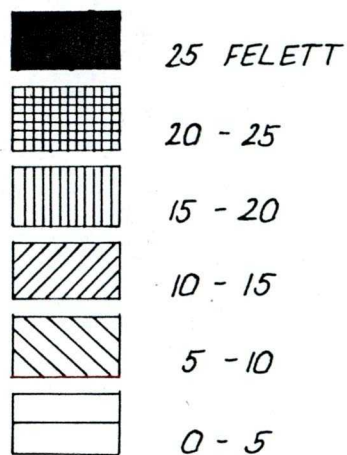
16. táblázat: A korcsoportok megoszlása /%/ Szolnokon
1980-ban

Terület	Életkor /év/			
	0-14	15-39	40-59	60 - x
Belterület	24,1	38,3	24,9	12,7
Külterület	21,9	36,6	29,1	12,2
Lakótelepek	30,4	42,3	20,4	5,9
Széchenyi ltp.	40,3	49,3	8,4	2,0
Város összes	23,9	38,2	25,3	12,6

Meglepő, hogy Szolnokon a többi felsőfokú központ-hoz képest a 60 évnél idősebb népesség aránya igen alacsony, mindössze 12,6 %. A város tehát nagyon fiatal a korcsoportok megoszlását illetően, mind a bel, mind a külterületen. A 60 év felettiak belterületi elhelyezkedésében azonban nagyfokú eltérések tapasztalhatók /31. ábra/.

Magas, 20 % feletti a 60 évnél idősebbek aránya a városmag, valamint a belső lakóöv földszintes beépítésű részein. A többszintes társasházak beépítésű területeken már 10 % alá csökken, a lakótelepeken pedig

A 60-X ÉVES NÉPESÉG ARÁNYA [%] SZOLNOK BELTERÜLETÉN
AZ ÖSSZES NÉPESÉBŐL 1980-BAN

31. ÁBRA

- ahol a város összlakosságának már több mint 40 %-a lakik - mindössze 6,9 %. Kiugróan alacsony a Széchenyi és a Mátyás király úti új lakótelepeken, ahol a népességnek csak 2,0 %-a 60 éves, vagy annál idősebb. A legmagasabb arányt a belső lakóöv legfalusiasabb, legrosszabb állagú házakkal beépített részein találjuk - a vasútvonal, Zagyva, Dr. Szana A. út által határolt területen - ahol a 60 év felettiek aránya eléri, sőt meghaladja a 30 %-ot.

Megfigyelhető az összefüggés a korcsoportok megoszlása és a beépítettség foka, valamint a lakóházak állaga között. A fiatal, tömbös beépítésű lakótelepeken nagyon alacsony a 60 év felettiek aránya, míg a földszintes, rossz állagú házakkal, általában fésűsen beépített városrészeken minden harmadik ember időskorú. Mivel ezeken a területeken a városrendezési terveknek megfelelően többszintes, tömbös beépítés várható, ezt a tényt, az itt élő időskorúaknak a szanálás utáni elhelyezésénél feltétlen figyelembe kell majd venni.

A népesség térbeli megoszlásának vizsgálata alapján már kibontakozik egy központi, funkcionális városmag, melynek jellemzői a következők; magas népsűrűség, városias foglalkozási szerkezet, valamint a szellemi foglalkozásúak igen magas aránya.

A településeket az ember, s annak lakó és munkahe-

lye alkotja /MENDÖL T. 1936/. Mivel a népesség lakóhelyének területi megoszlását már megvizsgáltuk, nézzük meg a továbbiakban a zárt településen lévő munkahelyek térbeli eloszlását. A lakosság túlnyomó többsége helyben dolgozik, az eljárók száma nem számottevő /1667 fő/. Jóval több a bejáró dolgozók száma, amely 1980-ban 16070 fő volt. A lakosság többsége az egyéb ágazatokban dolgozik, melyek központjai elsősorban a városmagban találhatók /32. ábra/. A felszabadulás óta igen sok vállalat igazgatási és szervezeti központja települt a városközpontba, elszakadva ezzel a termelő tevékenységet folytató telephelyeitől, s megbontva a zárt település korábban létrejött szerkezetét. Óriási irodaházak épültek, elsősorban az új városközpontban, melyek megnövelték annak vertikális szintjét, s kialakították a városmagban az első munkahelyi övet.

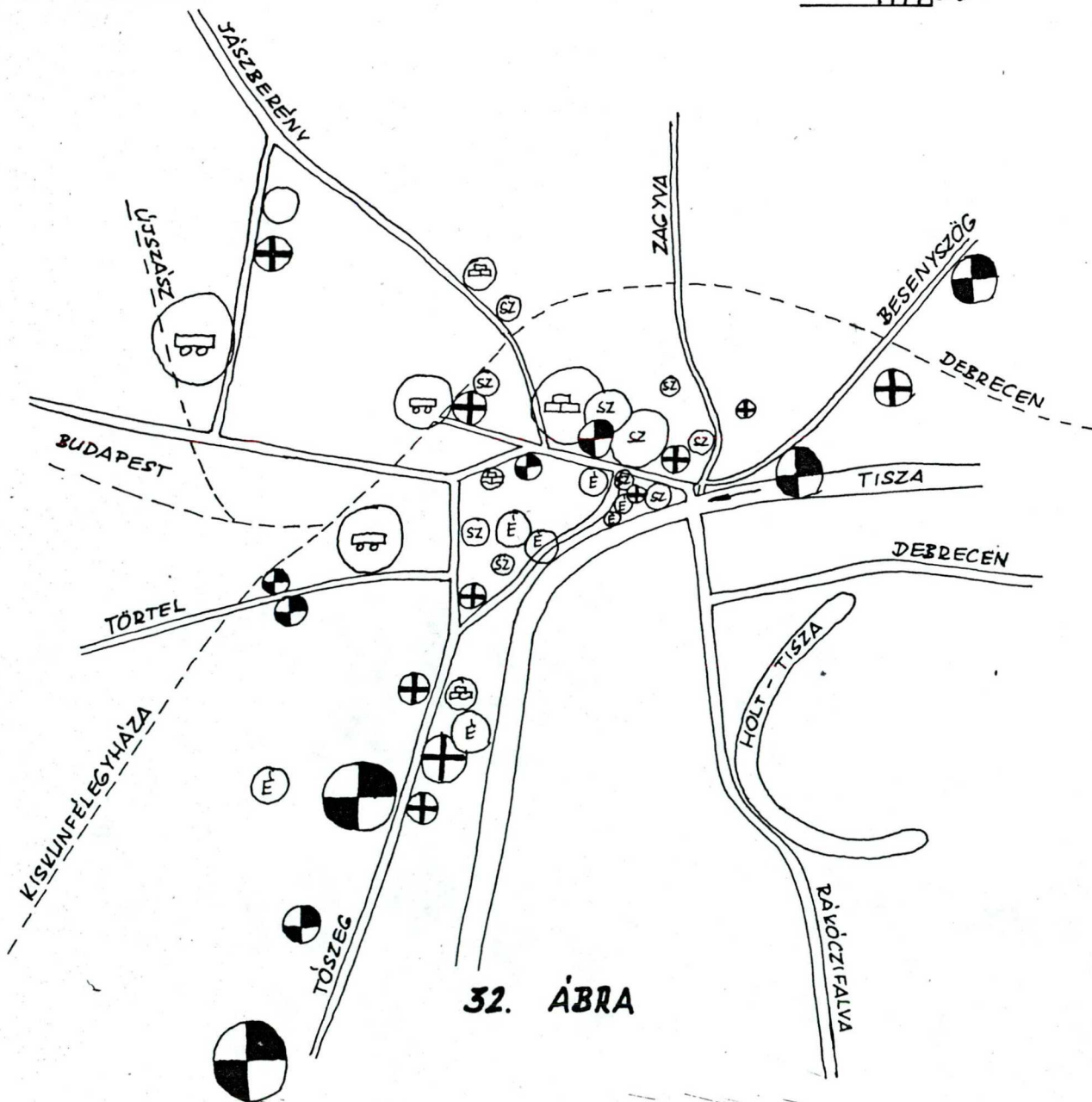
Szolnokon az alföldi városoktól eltérően, már a 20. század elején kialakult egy összefüggő iparterület a város déli részén. A felszabadulás után a hagyományos iparágak mellé fa, papír és cukoripar, jelentős nehézipari üzemek is települtek /Vegyiművek, BVM./.

Egyedi, főleg alföldi viszonylatban, hogy az ipari öv területileg elkülönül a lakóövtől. Az 1960-as évektől megindult nagyobb mérvű iparosítás eredményeként sok új ipari üzemet telepítettek a városba. Ezek elhelyezése már nem volt célszerű a déli ipartelepen, ezért új ipar-

A 200 - NÁL TÖBB FŐT FOGLALKOZTATÓ IPARI ÜZEMEK SZOLNOKON 1980 - BAN

- ⊗ NEHÉZIPAR
- ⊕ KÖNNYŰIPAR
- ⊙ ÉLELMISZERIPAR
- ⊞ ÉPÍTŐ ÉS ÉPÍTŐANYAGIPAR
- ⊙ SZ SZOLGÁLTATÓIPAR
- ⊞ KÖZLEKEDÉS

KERESŐK SZÁMA /FŐ/

32. ÁBRA

negyed kijelölésére került sor. Így jött létre az Északi ipartelep a Landrer J. út mentén, amelynek a tervszerű kiépítése még ma sem fejeződött be. Ezen a részen megfelelő terület és infrastruktúra áll rendelkezésre, még további ipari telephelyek számára is. A harmadik, jelentőségét tekintve a legkisebb ipari terület Alcsin létesült. Ennek azonban további fejlesztése a közelben tervezett 4300 fős lakótelep és a kedvezőtlen fekvés miatt nem célszerű.

A funkcionális jellegű városmonográfiák és szerkezeti vizsgálatok szerint a lakás és a munkahely funkcionális és térbeli elkülönülésének folyamata zajlik le Magyarországon, elsősorban a felszabadulás óta /WALLNER E. 1961, MENDÖL T. 1967, LETTRICH E. 1968, 1973, BECSEI J. 1973, ERDŐSI F. - LEHMAN A. 1974, TÓTH J. 1976/. A változott folyamat Szolnokon is megfigyelhető, azonban itt már sokkal előrehaladottabb formában, hiszen a lakó és munkahely térbeli elkülönülése már a századforduló környékén megkezdődött.

E fenti folyamat a közlekedésre nagy feladatot ró, mivel az teremti meg a kapcsolatot a lakóhely és a munkahely között. A városon belül közel negyven autóbusszjárat látja el a hatalmasra duzzadt forgalom lebonyolítását. A legnagyobb forgalom a reggeli és a késődélutáni órákban van, s a zsúfoltságon a néhány nagyüzem által

kezdeményezett lépcsős munkakezés alig enyhített. A közlekedésnek több fő iránya van. Legnagyobb a forgalom a lakóöv és az iparforgalmi öv viszonylatában. Ennél alig kisebb a vasútállomás és az ipari területek között, hiszen a városba bejáró 16 ezer dolgozó, mintegy 90-95 %-a vasúton érkezik és távozik naponta Szolnokról. A közlekedés harmadik fő iránya a lakótelepek és a városközpont viszonylata. Végül a belterületi lakó és külterületi munkahely, illetve a külterületi lakó és a belterületi munkahely közötti forgalom érdemel említést, amely nagyságát tekintve azonban messze elmarad az eddig felsoroltaktól.

3.4.3. Alaprajza, beépítési övezetek

A településföldrajzi szakirodalom gazdag településmonográfiákban, amelyek a korabeli morfológiai viszonyokat többnyire taglalják. A felszabadulás óta azonban a településföldrajzi tanulmányok zöme csak a települések funkciót vizsgálja, azt összehasonlítja más településekével, különböző rendszerekbe sorolja be azokat és az így jellemzett települések területi megoszlását feltárja. Kevés közülük az, amelyekben morfológiai problémák is tárgyalásra kerülnek /WALLNER E. 1958, LETTRICH E. 1964, 1968, PÁLMAI M. 1955, 1957, BOROS F. 1977, BECSEI J. 1965, 1973, 1976, 1977, 1983./. Az

1961-es településföldrajzi ankét megállapításainak értelmében a funkcionális vizsgálatok és szemlélet jogos térhódításával párhuzamosan sajnos szűk térre szorult vissza a morfológia vizsgálata, pedig egy település az ott élő népesség lakó és munkahelyeinek térbeli együttese /MENDÖL T. 1963/. A megfogalmazásban szerepel a térbeliség, azaz a funkciók vizsgálata mellett el kell végezni a funkciókhoz tartozó térbeli objektumok elhatárolását a létrehozott morfológiai képződmények - alaprajz, utcahálózat, beépítési mód, telekrend - tanulmányozását, végső soron pedig a településtest tagozódásának és szerkezetének a feltárását. "Az arculat és a funkciók dialektikus kölcsönhatásairól feledkeznénk meg, ha mellőznénk azokat a problémákat, hogy az arculati sajátosságok mennyiben segítik a városi funkciók zavartalan fungálását, avagy milyen ellentmondások állnak fenn közöttük. A belsőség és külsőség kapcsolódása, az utcahálózat, a telekrend mind messzemenően kapcsolódnak ehhez a problémához" /LETTRICH E. 1963/.

Vizsgáljuk meg tehát a zárt település népességének, lakó- és munkahelyének térbeli elrendeződése után azokat a morfológiai képződményeket, amelyek között a város élete folyik. A várostest, mint azt az előző fejezetekben nyomon követhettük, történelme folyamán fokozatos növekedéssel alakult ki mai nagyságára. 1980-ban Szolnok bel-

területe 4477 ha. A várostest a felszabadulás óta tulajdonképpen a hozzácsatolt Szandaszőlőssel és az újabban kiépült Kertvárossal gyarapodott. Folytatódott a külső telepek laza övezetének a beépítése, újabb telekosztások révén.

A városok alaprajzi kifejlődése hosszú folyamat eredménye, s többek között a természeti adottságok függvénye. A síksági város természetszerűen kerek térszíni formára törekszik. Ezzel általában együttjár lapos volta és szétterültsége is. Mivel a városközpont centripetális vonzóerő - hiszen ez is egyik meghatározója, szemben a faluval -, a város eltérítő akadály hiányában gyűrűsen gyarapodik központja felé /PRINZ GY. 1922/. Így nőtt faluból várossá pl. Kecskemét, amely egy, a sík terepen szabadon terjeszkedő, kör alakú település /LETTRICH E. 1973/. Szolnok városmagja azonban a Zagyva torkolatánál, a Tisza mentén jött létre, s ez alakját és alaprajzát is döntően befolyásolta. A város története folyamán az ősi magtól csak délnyugat-nyugat, és észak felé tudott terjeszkedni. A Tiszát és a Zagyvát, mint természetes védővonalat, illetve akadályt, csak a 20. században lépte át, ezért a város alakja erősen nyújtott lett délnyugati irányban. A városmag elhelyezkedése - akárcsak Szeged esetében - excentrikus, mivel a település peremén található.

Meg kell jegyezni azonban, hogy a felszabadulás óta részint hozzácsatolások, részint belső funkcionális változások révén a városmag a település pereméről kissé beljebb került.

A településszerkezet viszonylag szerencsés, a vasútvonalak, s a folyók által határolt belváros összefüggő, ettől elkülönül az ipari zóna és a belvárossal átelleni üdülőtérület. A várostest több részből tevődik össze. Első rész a belváros, a belső lakóöv, amely ma már csaknem az egész vasútvonal és a folyók által határolt területre kiterjed. Második az ipari öv. Harmadik, a felszabadulás után a városhoz csatolt Kertváros és Szandaszőlős, amely szerkezetileg teljesen elvan szakadva a településtől, de ide tartoznak a vasútvonalon és a Zagyván túli telepek is, amelyek együttesen a külső lakóövet alkotják. Ez utóbbiak közül a Cukorgyár és a Vegyiművek lakótelepe szerkezetileg nagyon rossz elhelyezésű, a déli ipari terület beékelte kisebb telepei pedig rossz állagúak, korszerűsítendők. A legújabb, s a legnagyobb lakótelep a Széchenyi városrész elhelyezése sem szerencsés, mivel nem kapcsolódik szervesen a városhoz, teljesen független a többi lakóteleptől, és közlekedési helyzete sem kielégítő /VÁTI 1978/.

Minden város karakterét a városközpont adja meg. Szolnokon a városmag a Tisza - Zagyva szögéből kiinduló

főútvonal mentén alakult ki. Területe a központi funkciókkal együtt gyarapodott, s ma egy oldalra dőlt "gomba" alakú városmag áll előttünk. A nőtt város központjait, így Szolnokét is, a spontán növekedés jellemezte. A település jellegzetesen forgalmi út mentén felépült egy főutcás szerkezetéből következett, hogy elsősorban ezen út mentén épültek a megyeszékhellyé válás óta, a teljes várost, és a vonzókörzetét is kiszolgáló közintézmények. Ezt a területet kibővítette, egy újabb útvonal mentén, a vasútállomás 1857-es megnyitása. A város erős forgalmi helyzete, valamint a középkori vár, mint ősi városmag, excentrikus fekvése eredményeként, koncentrált terek, tércsoportok köré tömörült történelmi városmag itt nem alakult, nem alakulhatott ki. A város főtere itt nem a megszokott értelemben vett főteret jelenti, hiszen az csak az útvonal kiöblösődése, hanem azt, az itt települt közintézmények avatták főtérré. Az új, tervszerűen létesített városközpontot is - a nagyforgalmú főútvonal mellett alakították ki. Célszerű lenne a két funkció szétválasztása, amely csak a főközlekedési út elterelésével oldható meg.

A városmag utcahálózatainak alapja a 18. század elején alakult ki és az 1960-as évek elejéig megőrizte archaikus jellegét. Az 1965-től folyó városrende-

zés során a városmag nagyrészt átépítették, és az eredeti alaprajzot megsemmisítették. A főúttól délre a Tiszéig, nagyjából megmaradt a bordás alaprajz, azonban a főúttól északra fekvő, a régi kertségekhez vezető utcák párhuzamos nyomvonala a városrendezési munkák során megsemmisült. Ma már csak a Dózsa Gy. út, Arany J. út, Jókai M. út és a Tisza A. út nyomvonala jelzi az egykori bordás alaprajzot. A Tabán sajátosságosan fejlődött. A nagy népességnövekedés, valamint a tervszerűtlen beépítés következtében, halmazosodás indult meg, s lényegében már a 19. század közepére kialakult jellegzetes arculata, amely ma már sajnos csak nyomaiban fedezhető fel /VERESEGYHÁZI B. 1982/. A városmagot körcikként körülölelő kertségek helyén, a zegzugos, valóságos orientálist zsákutcás alaprajzot nagyrészt megszüntették, a zsákutcák egy részét kinyitották, így ma e terület alaprajzát enyhe görbülettel futó utcákkal határolt telektömbök alkotják. A 18. századi kertségek helyén létrejött belső lakóöv más részein a tömbös beépítésű lakótelepek semmisítették meg az egykori utcahálózatot, így a kertségek zegzugos utcái a mai alaprajzon alig ismerhetők fel.

A déli ipari övezet gyárai közé már kezdettől fogva sok lakóház ékelődött be. A lakóházak telepszerűen, kis telkekkel épültek. Az utcahálózat - e területen többnyire sakkárta alaprajzú, elsősorban a kórház mögötti városrészen.

A külső lakóövet a különálló laza telepek alkotják. Általában sakktábla alaprajzúak, de előfordul a szalagtelkes alaprajz is.

A felszabadulás óta a város népessége megduplázódott, s ezzel párhuzamosan a lakásállomány is jelentősen megnövekedett. Ez önmagában még nem okozta volna a morfológia átalakulását, hiszen a csak mennyiségi változás ezt nem vonja maga után. A mennyiségi gyarapodás azonban olyan nagymértékű volt, amellyel a hagyományos építészeti mód már nem tudott megbirkózni, ezért szükségszerűen végbement az építészet technikai, műszaki, technológiai fejlődése /ZOLTÁN Z. 1984/. Azaz létrejött a nagyarányú, többszintes tömbös beépítés feltétele, amely már minőségi változást jelentett. A modern technológia térhódítása következtében teljesen új morfológiai formaelemek jöttek létre, - lakótelep, ABC áruház, szolgáltatóház, autóbuszpályaudvar - amelyek jobban megváltoztatták néhány évtized alatt a nagyobb települések arculatát, mint az előző évszázadok együttesen. Az új formaelemek közül a lakótelep okozta a legnagyobb változást. A városokban - így Szolnokon is - megnövelte a vertikális szintet, mégpedig általában nem a városközpontban, hanem a belső lakóöv, addig fésűs beépítésű részén.

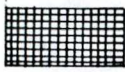
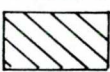
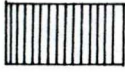
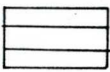
Szolnokon a legújabb lakótelepek igen magas beépítéssel

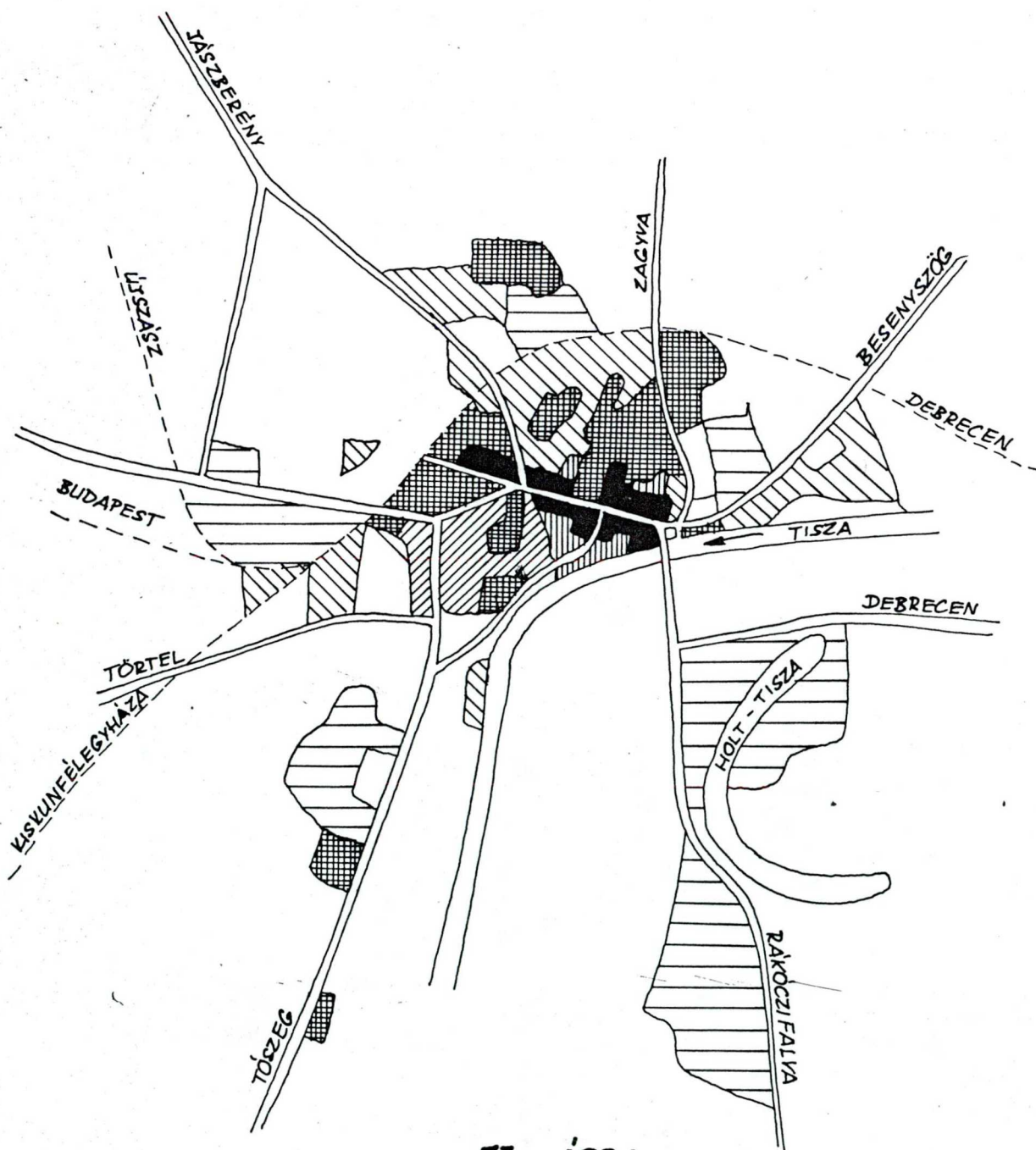
már a város peremére kerültek. A városban igen sok helyen egymás mellett található, mintegy ellentétként, a rossz állagú, nagyudvaros parasztház, és a legmodernebb technológiával készült tíz emeletes panelház. Féltő, hogy a túlzott urbanizálódás, s az ezzel gyakran együttjáró homogenitás nagymértékben megszünteti a város egyéni arculatát. A folyamat megállítása végett célszerű lenne az új lakótelepeket minél változatosabban, a település sajátos arculatához illeszkedve tervezni és létrehozni.

A városok morfológiáját több más tényezővel együtt a beépítési mód határozza meg. Mivel ez Szolnokon nagyon heterogén, így a település arculata is változatos. A városmagnak a főútvonal menti, Tisza híd, Eötvös tér közötti szakaszát, a többszintes, zárt beépítés jellemzi, amely kiterjed a Kossuth L. út - Tisza part - Magyar utca által határolt területre is /33. ábra/.

Az új lakótelepek megjelenésével egyidőben megkezdődött az új városközpont kiépülése is a Ságvári krt. - Beloiannisz út - Batthányi út - Ady E. út határolta elavult városrészen. A napjainkig felépült hét, tizenegy, ill. húsz szintes közintézmények és egyéb épületek jelentősen megnövelték a városközpont vertikális beépítési szintjét. A városmagnak a főúttól a Tiszáig húzódó néhány utcáján - az egykori Német tizedben - megmaradt

BEÉPÍTÉSI MÓDOK SZOLNOK BELTERÜLETÉN 1980 - BAN

	ZÁRT SORÚ TÖBBSZINTES		VEGYES, TÁRSASHÁZAS ÉS FÉLIG ZÁRT FÖLDSZINTES
	TÖMBÖS		FÉSŰS
	ZÁRT SORÚ FÖLDSZINTES		CSALÁDI HÁZAS

33. ÁBRA

a zárt sorú, földszintes beépítés, bár újabban sajnos, a hajdani kisvárosi lakónegyed sajátos hangulatát a három-négyszintes új társasházak mind gyakrabban megbontják. Az egykori nagyvárosi kerteket /Beloiannisz út - József A. út - Mártírok út - Uttörő út határolta városrész/ ma a legvéltozatosabb beépítési mód jellemzi. A felezabadulás előtt döntően félig zárt földszintes, vagy fésűs beépítés fordult elő, napjainkban azonban, a városrendezési terveknek megfelelően, elsősorban ez a városrész a három-öt szintes társasházak építésére kijelölt terület. Ezért ebben a városrészben a zárt, többszintes kivételével, minden más beépítési mód előfordul, azonban egyik sem meghatározó.

Valamivel homogénabb a belső lakóövnék a városmagtól északra elterülő része. Az egykori katonavárosi, ferencvárosi és cigányvárosi kertek helyén halmazos utcahálózatú, falusias arculatú városrész alakult ki, melynek jórésze napjainkban is megmaradt. A terület legnagyobb részét ma is a fésűs beépítés határozza meg, amelyet még csak kis területen váltott fel a többszintes, tömbös beépítés. A városrendezési terveknek megfelelően az egész városrész szanálásra kerül és 3350 lakás épül majd fel a hetedik és a nyolcadik ötéves terv folyamán.

Az egyik leghomogénebb beépítésű városrész a laza

telepekből álló, külső lakóöv, amely egységesen családi házas beépítésű. Napjainkban a típustervek bővülésének, valamint az előírások szigorának enyhülése következtében egyre több egyedi, vagy módosított típusú családi ház épült, igen gyakran többszintes és tetőtérbeépítéssel. A lakóházakhoz - leginkább Szandaszőlősen és a Kertvárosban - kis állat tartására, vagy zöldegy, gyümölcs termesztésre alkalmas kisebb telkek is tartoznak, jelezve, hogy az itt lakó népesség zöme kétféleképpen él.

A déli ipari öv területén sok helyen előfordul még a fűszer beépítés, amelyet napjainkban azonban fokozatosan felvált a családi házas beépítési forma. A várostesttől teljesen különálló, szerkezeti szempontból nagyon rossz elhelyezésű a Cukorgyár és a Vegyiművek lakótelepe, amely mélyen beágyazódott a déli ipari területbe.

Végül jellegzetes a Tiszaliget környéki és a Holt-Tisza menti üdülőterület laza beépítése. Itt két-háromszintes vállalati üdülők, családi hétvégi házak, hobbi-kertek, valamint sportlétesítmények váltják egymást.

A felszabadulás óta jelentősen megnőtt az emeletes épületek száma és aránya, elsősorban a többszintes, tömbös beépítési mód következtében. Míg 1941-ben 104 db emeletes épület volt a városban, az összes épületek 1,4 %-a, addig 1980-ban már 762 db többszintes épület állt, ami

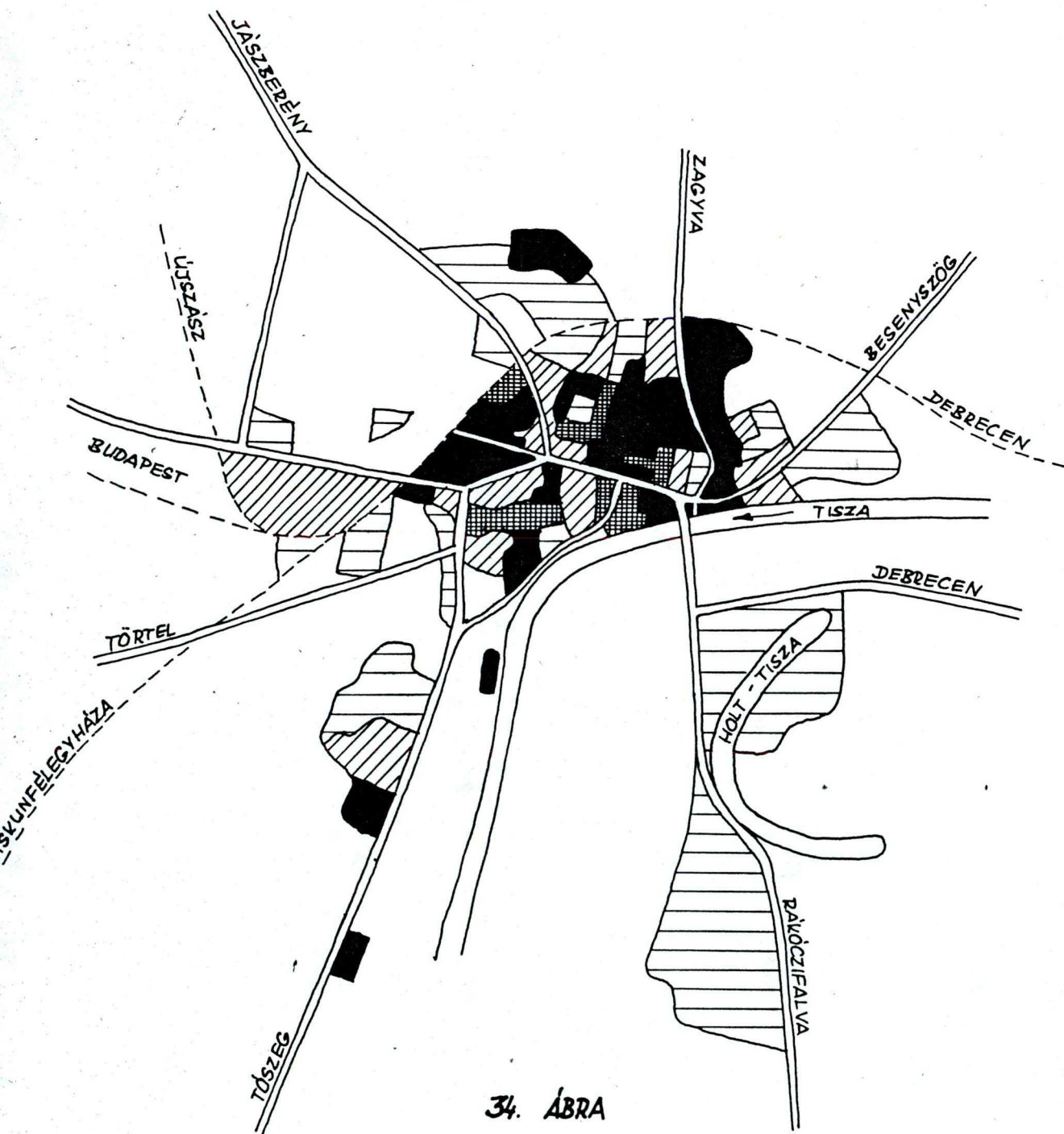
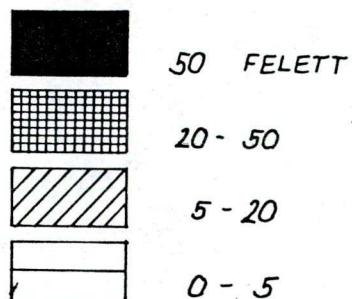
ami az összes épület 7,9 %-át jelenti. A zárt településen belül arányuk az új lakótelepeken a legmagasabb /100 %/, de jelentős a történelmi városmagban is, ahol átlagosan 50 % /34. ábra/. A belső lakóöv déli részén azonban már csak 1-5 %, sőt egyes népszámlálási körzetekben nincs is emeletes épület. A külső lakóövben, a Széchenyi lakótelep kivételével, 5 % alatt van az emeletes épületek aránya.

3.4.4. Funkcionális morfológia

Eddigi vizsgálatainkban feltértük a népesség térbeli eloszlását a város belterületén, elemeztük a település funkcióit, s az arculat elemeit. A továbbiakban el kell különíteni ezeknek az együttes eredőjeként létrejött funkcionális övezeteket, majd azokat összességükben és egyenként meg kell vizsgálni.

Szólnok belső szerkezeti felépítésére vonatkozóan végeztek már vizsgálatokat, amelyekben megállapították a város övezeteit, illetve városrészeit /LITS J.-né 1977, VERESGYHÁZI B. 1982/. E dolgozatok azonban körületenként, tehát nagy egységekben végezték el a népesség térbeli eloszlásának a vizsgálatát, másrészt a szerkezetet csak a funkció aspektusából nézték, s nem fordítottak

AZ EMELETES ÉPÜLETEK ARÁNYA [%] SZOLNOKON 1980-BAN
NÉPSZÁMLÁLÁSI KÖRZETENKÉNT

elég gondot az arculati elemek feltérására. Egy település szerkezeti tagolódása, funkcionális öveinek elkülönítése csak akkor lehetséges, ha a feltérásnál a szükséges elemeket minél kisebb egységekben vizsgáljuk meg, s rakjuk őket ismét össze, egésszé. A legkisebb egység, amely használható, a népszámlálási körzet, melyből 1980-ban 237 db volt Szolnokon. Ha az egyes elemeket, mint; népsűrűség, foglalkozási szerkezet, arculati elemek, csak városrészenként, vagy kerületenként vizsgálnánk, úgy jelentős pontatlanságok adódhatnának. Szolnok mai, belső szerkezeti felépítésében mindazon övezetek megtalálhatók, mint amelyek a többi középvárost is jellemzik.

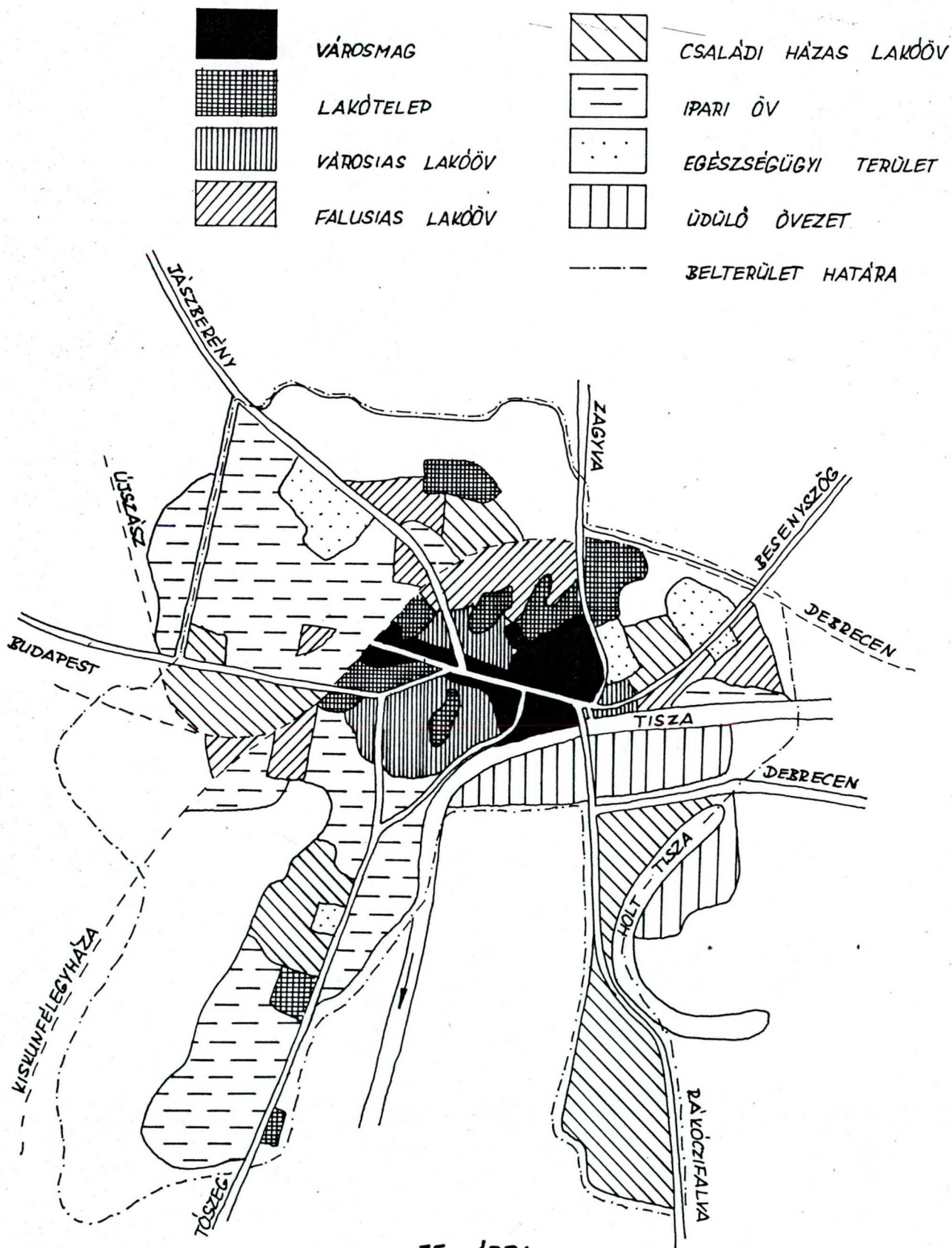
Minden város lelke, arculatának meghatározója, pezsgő életének legfőbb színtere a városmag. Szolnok és a többi hasonló nagyságrendű, felsőfokú központ városmagját az alábbi közös jegyek jellemzik: a népsűrűség igen magas, de lassan csökkenő tendenciát mutat, a foglalkozási szerkezet nagyon urbánus, a beépítettség zárt és közép magas, végül itt helyezkednek el a várost, és a vonzáskörzetét ellátó, központi funkciójú közintézmények. Az eddigi vizsgálatok alapján Szolnok városmagja is egyértelműen behatárolható, a fent említett jegyek kisebb-nagyobb eltérései alapján azonban nem teljesen homogén, s így kisebb részekre bontható. A város-

mag kiterjedése, a felszabadulás előtti állapotokhoz képest jelentősen megnőtt, elsősorban észak és nyugat felé /35. ábra/. A főúttól északra a Zagyvaparti lakótelep felépülése növelte meg leginkább a területét, míg nyugat felé a vasút vonzó hatása következtében a városmag ma már a vasútállomás környékét is magában foglalja. A Jubileum-téren kialakult egy alközpont, középfokú intézményekkel és többszintes beépítéssel, amely a főút mentén teljesen összekapcsolódott a régi városközponttal. A főútvonalnak a Jubileum tértől a Hősök teréig terjedő szakasza részben már 1940-ben is a városmaghoz tartozott. Jellemét tekintve ma is elsősorban üzletnegyed, alacsony beépítéssel.

Szolnok új városközpontja a Hősök terétől a Ságvári körútig terjedő részen épült fel. City jellegű, magas beépítésű, és területén koncentráltan található meg a központi szerepkört ellátó intézmények /Skála és Centrum áruház, NKFD irodaház, MSZMP székház, SZTK, Pelikán Szálló és a Vízügyi Irodaház/.

Szerkezetileg nagyon jó helyen, az új városközpont mögött épült fel az új Autóbuszpályaudvar. Funkcionális vonzása következtében a környékén, de elsősorban az Ady E. út, vasútállomás eső részén egyre másra létesülnek az üzletek, és többszintes épületek. Amennyiben ez a tendencia nem változik - s erre semmi

FUNKCIONÁLIS ÖVEZETEK SZOLNOKON 1980 - BAN

35. ÁBRA

jel nem mutat - a közeljövőben ez a terület is a városmag részévé válik.

Ma már egyértelműen a városmaghoz tartozik a Ságvári krt. - Zagyva - Ady E. út által határolt városrész, amelynek a legnagyobb részét a Zagyvaparti lakótelep foglalja magában. A lakótelep szerkezetileg jól kapcsolódik a városmaghoz. Beépítése magas, igen sok közép és felsőszintű közintézménnyel rendelkezik.

A város igazi központja azonban a régi, történelmi városmag, a Kossuth L. út - Ságvári krt. - Tisza part háromszöge. A legtöbb igazgatási intézmény itt található, de a jelentősebb üzletek csak a Kossuth L. út mentén vannak. Zárt, középmagas beépítésű terület, ahol a foghíjak esztétikus, a városképbe illő beépítése a közeljövő nagy feladata.

A zárt településnek a városmagot körülvevő, északról a vasútvonalig, délen a Tiszáig terjedő része, a funkcionális értelemben vett belső lakóöv. Jellemző jegei: a magas népsűrűség, a városias foglalkozási szerkezet, és kevés, csak lokális funkciót betöltő munkahely. A belső lakóöv kisebb egységekre tagolódását elsősorban a beépítettség milyensége határozza meg. A városmagtól délre eső rész arculatát egyre inkább a középmagas társasházak szabják meg. E városrészben - elszigetelt formában ugyan - de a tömbös beépítés is

előfordul.

A városmagtól északra, a vasútvonalig terjedően, mind a beépítettség módja, mind a népsűrűség, mind a foglalkozási szerkezet tekintetében óriási ellentét mutatkozik. A területnek a városmaghoz közelebb eső részén középmagas tömbös beépítés és városias foglalkozási szerkezet a jellemző, míg ettől északra, a vasútvonal felé, jóval falusiasabb arculatú a belső lakóöv. Ezt nemcsak a fésűs beépítés, hanem a népességvizsgálattal kapcsolatos mutatók is igazolják.

A belső lakóövhöz tartozik ma már a Zagyván túli városrész is. Itt helyezkedik el a Vosztok úti lakótelep, és attól délre a régi Scheftsik telep, ma már családi házas beépítésű területe. E városrészben jelentős egészségügyi létesítmények is találhatók, mint pl. a Tüdőkórház, MÁV Kórház, Szovjet katonai kórház.

A belső lakóövön kívül találjuk az iparforgalmi övet, amelynek a déli ipari területe a legjelentősebb. Jellemzői: magas népsűrűség, ipari városokra jellemző foglalkozási szerkezet és falusias arculat. A déli gyárövezet eredete a 19. század elejére nyúlik vissza. Területén tiz nagyobb és több kisebb üzem található. Ez a terület a város egyik legforgalmasabb része, hiszen az üzemek közé beékelődött kisebb-nagyobb telepek népessége csak elenyésző részét adja a gyárakban dolgozók-

nak, ezért a város ellenpontjain lévő lakótelepekről és az agglomeráció településeiből kerül ki az itt dolgozók nagyobbik hányada, ami jelentősen megnöveli a vasúti és közúti személy, ill. árúszállítást. Különösen nehezíti a közlekedést a régen lefektetett ipari vágányok tömege és a múlt századi rendezőpályaudvar. Célszerű lenne a régi Indóházat és a Pályaudvart ipari műemlékké nyilvánítani és mai funkcióját megszüntetni. Szükséges lenne a Vöröshadsereg útjának átépítése négy-sávossá, mivel a hatalmas forgalommal már ma is alig bír megbirkózni. A gyárövezet kereskedelmi, szociális és kulturális ellátottsága igen rossz. Két ABC áruháza, néhány kisebb boltja, s egyetlen iskolája nem képes kielégíteni a városrész lakóinak a szükségleteit.

Az iparforgalmi öv másik része az újonnan kialakított Északi iparterület. Itt lakóépület nincs, fekvése, forgalmi helyzete kedvező, ezért a további ipari üzemek telepítése megalapozott és célszerű.

A régi várostesten kívül, lazán helyezkedik el a külső lakóöv. A következő, egymástól különálló városrészeket foglalja magában: Kiegyep, Széchenyi lakótelep, Alcsi, Kertváros, Szandaszőlős, Pletykafalu, Medgyesi telep. Közös jellemzőjük, hogy kizárólagosan csak lakófunkciót töltenek be, néhány alapvető szükségletet

kielégítő intézményen kívül más nem található itt, a lakosság foglalkozási szerkezete már közel sem annyira városias, mint a város többi övezetében. Az eltérés elsősorban a népsűrűség nagyságában és a beépítés módjában van.

A Széchenyi lakótelep nagyon magas népsűrűségű, magas beépítésű városrész, melynek további bővítése csak az ellátás javításával és a közlekedési helyzet átalakításával célszerű.

A külső lakóöv többi részére az alacsonyabb népsűrűség, a családházias beépítés és a kétlakiság a jellemző. Ez utóbbi elsősorban a Kertvárosban és Szandaszőlősen jelentkezik, mivel a legtöbb mezőgazdasági aktív kereső itt él. A külső lakóöv, s ezen belül mindenekelőtt Szandaszőlős, a magánépítkezések legfőbb színtere a városban. Ma már többnyire két-háromszintes családi házakat építenek, de esetenként a tömbös beépítés is előfordul.

Szolnok üdülő-pihenő övezete a Tisza bal partján, a városmaggal szemben helyezkedik el. Az egykori Móricz liget helyén ma sport, pihenő és üdülő létesítmények találhatók. Ugyanílyen funkciót tölt be a Holt-Tisza menti terület is, ahol nagyszámban épültek a hobby telkeken a hétvégi házak.

4. A külterület és tanyavilágának településmorfológiája

4.1. A határ fejlődése a tanyák kialakulásáig

A török pusztítást megelőző évszázadokban lényegesen sűrűbb volt a településhálózat a Közép-Tisza vidékén, sűrűsödve az egyetlen árvizmentes magaslat és védelmi hely körül. A törökök elpusztították az itt levő települések nagy részét, de Szolnok nem pusztult el. Folyamatos létét elsősorban védelmi funkciójának köszönheti. A város 1696-ban szabadult fel a török elnyomás alól. A 18. századig szinte semmit sem tudunk a határ fejlődéséről, így csupán következtetésekre hagyatkozhatunk, melyekhez a Szolnokról készült metszetek és leírások adnak támpontot /lásd: 2, 3, 4. ábrák/.

Nagyon valószínű, hogy már a török hódítás előtt, e alatt a határ jelentősége elenyésző volt. Szolnok 1696-ig gyakori birtokosváltáson ment keresztül, de általában királyi fennhatóság alá tartozott /VARGA S. 1935/. Funkcióját tekintve elsősorban védelmi, és kereskedelmi szerepkört töltött be, a vezető szerep semmiképpen nem az őstermelés volt /SELMECZI L. 1975/. Mindezek, továbbá a hidrográfiai tényezők - állandó árvizveszély - következtében határa igen kicsi lehetett, s ott csak a település saját szükségletére termeltek el-

sősorban gabonát és takarmányt. A város fejlődésének ezen szakaszában a tanyásodás még nem indult meg, állattartó, un. téli szállások azonban voltak a belső legelők övében /SZABÓ I. 1929, GYÓRFFY I. 1943/.

A törökök kivonulása után lassan ment az újratelepülés az elvadult tájon. A lakatlan pusztákon kezdetben annyi föld állt rendelkezésre, amennyit éppen meg tudtak művelni. Ki-ki ott foglalt a maga számára szántóföldet, ahol akart, s ha azt kihasználta, másutt tört újat. Az újratelepítés utáni évtizedekben még az állattartás volt a jelentősebb, a földművelés csak a 18. század második felétől vált a vezető mezőgazdasági tevékenységgé.

Az 1714-es első összeírás, 800 m hold /342 ha/ művelt földterületet említ, melyből a kamaravárosi és katonavárosi gazdák és katonák egyaránt 400-400 m. holdat /171 ha./ műveltek. 1720-ban a határ már 1100 m. hold /480 ha./, 1747-ben 2060 m. hold /880 ha./, 1769-ben pedig 11864 m. hold /5072 ha./ és ez maradt egészen 1880-ig. A terület gyarapodása tehát jelentős, hiszen míg 1714-ben csak a libalegelő, a Vásártér, valamint a kamara és katonavárosi kertek tartoztak a városhoz, addig 1769-ben már a Dögi hát, a Malomszög és az Ugar is a szolnoki határ része volt /36. ábra/.

Szolnok a 18. század közepére kertes várossá ala-

SZOLNOK HATÁRA A XVIII. SZÁZADBAN

BELTERÜLET A XVIII. SZD. ELEJÉN

BELTERÜLET HATÁRA A XVIII. SZD. VÉGÉN

a

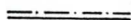
KATONAVÁROSI KERTEK

b

VÁSÁRTÉR

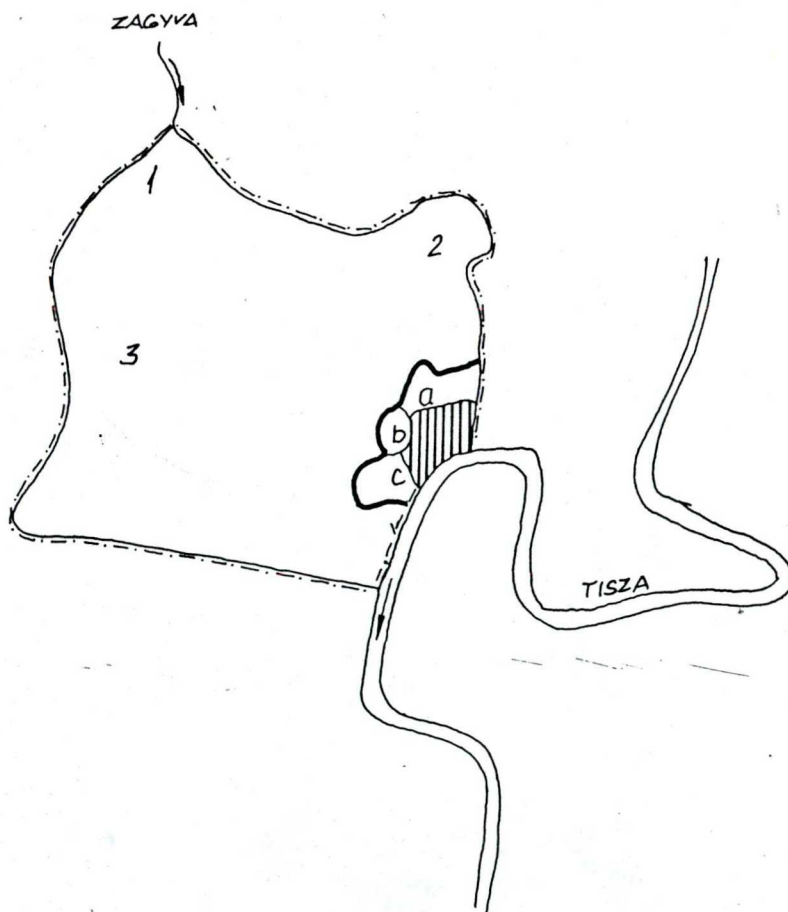
c

KAMARAVÁROSI KERTEK

KÜLTERÜLET HATÁRA 1769 - TÓL

RÉSZEI : 1 DÖGI HÁT
2 MALOMSZÖG
3 UGAR

kult, s rendelkezett annak minden ismérével. A kertek száma 1714-ben 204, 1747-ben 239, 1769-ben 496 db volt, de a zárt településen belül természetesen még házikertek is voltak. A század közepén a birtokmegoszlás a következőképpen alakult /17. táblázat/.

17. táblázat: A birtokmegoszlás Szolnokon 1747-ben

Birtokosok	Birtokok	
	Házi kert	Gazdasági kert
Kamaravárosi gazdák	16	153 1/2
Kamaravárosi zsellérek	-	14 1/2
Kamaravárosi alkalmazottak	6	11
Kamaravárosi főtisztviselők	8	1
Katonavárosi gazdák	6	50
Katonavárosi polgárok	2	4
Tabániak	3	5 1/2

A birtokok nagyságára nincsenek adataink, de az átlagos nagyságot ki lehet számítani, hiszen 1747-ben a művelt terület 2060 m. hold /880 ha./ volt, mely 239 részre tagolódott, azaz a birtokok átlagosan 8,5 m. holdat /2,8 ha-t/ tettek ki.

A kertekben csak gazdasági épületek voltak, lakóépületek még nem. Döntően állattenyésztés és takarmánytermesztés folyt a várost körülvevő kertekben, ahol időszakosan már laktak cselédek és zsellérek, az állatokkal egy fedél alatt. Ezek még nem jelentettek tanyát, de kétségtelen, hogy a gazdálkodás központjai voltak. Változás a 18. század második felében következett be, mikorra a város határa az ötszörösére növekedett. 1769-ig viszonylag jelentős mértékben állt uratlan föld rendelkezésre, melyből ki-ki igaerejéhez mérten kapott művelhető területet. Ez természetesen megváltoztatta a birtokmegoszlást, valamint megnövelte a birtoknagyságot, átlagosan 12,5 m. holdra /5,2 ha./, /18. táblázat/.

18. táblázat: A birtokmegoszlás és a birtok nagysága
/m. hold/ Szolnokon 1769-ben/

Birtokosok	Birtoknagyság	Összesen	%-ban
65 egésztelkes jobbágy	32	2080	39
80 1/2 telkes jobbágy	16	1280	23
173 1/4 telkes jobbágy	8	1384	25
178 1/8 telkes jobbágy	4	714	13
Összesen:	496	5458	100

/Megjegyzés: egy egésztelek = 32 m. hold/

A nagykiterjedésű határ fokozatos szántóföldi művelés alá vétele a belső legelők és a kertek övén kívül történt meg. Ezek a területek már távol estek a zárt településtől, így azokat napi ki és bejárással megművelni nem lehetett, ezért a lakosság arra kényszerült, hogy - legalább a nagyobb munkák idejére - a szántóföldeken rendezkedjen be a kinntartózkodásra. Ez a kényszerítő hatás hozta létre az alföldi városok többségében a szántóföldi tanyákat /ERDEI F. 1942, MENDÜL T. 1963/.

Szolnokon azonban elsősorban az állandó árvízveszély miatt a gazdák nem építettek lakóházat, s csak a nagyobb munkák alkalmával tartózkodtak kint. Így a város határában állandóan lakott tanyák a 18. században még nem jöttek létre, a szántóföldi gazdálkodás központjai azonban igen, s ezek lettek a későbbi tanyák csirái.

A gazdasági kertek sorsa hasonlóan alakult, mint a többi kertes településé /GYÖRFFY I. 1926/. A város terjeszkedésével a kerteket felparcellázták, utcákat nyitottak, lakóházak épültek, s az egykori kertek fokozatosan a zárt terület részévé váltak. A kertségek felszámolásával a mezőgazdasági termelés a 18. század végére, illetve a 19. század elejére fokozatosan a város határába tevődött át. A megnövekedett lakossá-

got azonban a kicsiny határ nem tudta ellátni. Nehezítette a helyzetet az, hogy a határ nagy része állandó árvizveszélynek volt kitéve, közel fele pedig állandóan, vagy időszakosan vízzel volt borítva. A kétnyomásos gazdálkodás pedig tovább csökkentette az amúgy is kicsi művelt területet. Nemcsak a szántó volt kevés, hanem a kaszáló és a legelő is. A Zagyva jobb oldalán lévő, közel 1000 m. holdnyi /416 ha/ rét és legelő jó részét az árviz, más részét a fát és sót szállító fuvarosok pusztították /REMELLAY G. 1841/.

A 18. század végén a város tehát kénytelen volt földeket bérelni, melyek földesúri tulajdonban voltak /Paládics, Szanda, Derzs, Néne, Varsány/. Az Alcsi pusztán levő kaszálókat pedig /Szent Iván és Ács pusztákat/ földközösségi alapon használták. A bérelt területeken elsősorban a földesúri tulajdon, valamint a hidrográfiai okok miatt tanyák még nem létesülhettek.

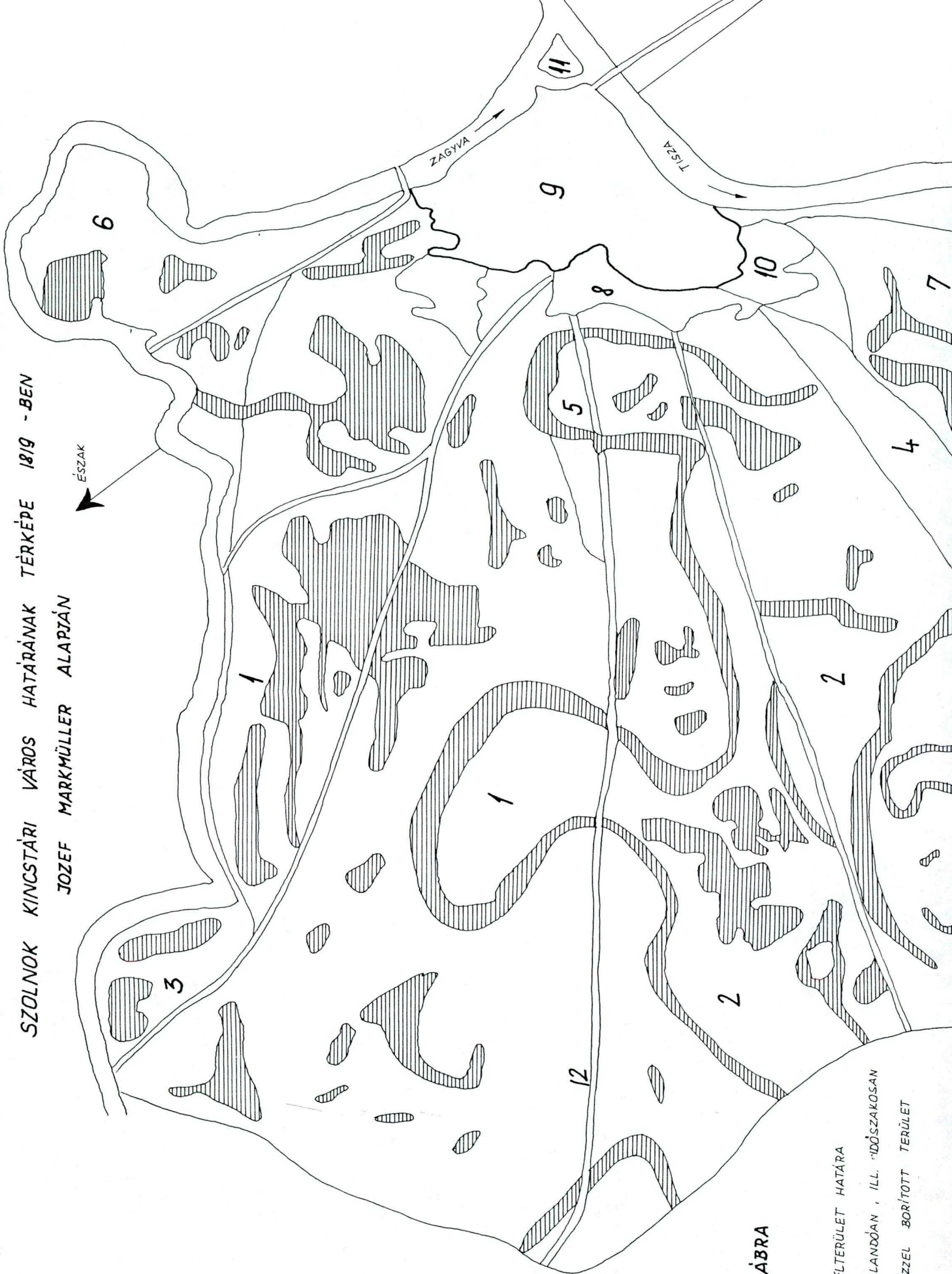
Vizsgáljuk meg a szolnoki határt művelési megoszlás szerint a 19. század elején /37. ábra/.

A jelmagyarázat Botár István alapján:

1. Az első forduló Szelei úttól a Zagyváig /4018 m. h./
2. A második forduló /Szelei úttól Paládicsig/ 4052 m. h.
3. Döghát 490 m. h.
4. Kenderföldek Paládics mellett 218 m. h.
5. Kenderföldek a Szelei út mellett 122 m. h.

SZOLNOK KINCSTÁRI VÁROS HATÁRÁNAK TÉRKÉPE 1819 - BEN
JOZEF MARKMÜLLER ALAPJÁN

ÉSZAK

37. ÁBRA

BELTERÜLET HATÁRA

ÁLLANDÓAN, ILL. IDŐSZAKOSAN

VÍZZEL BORÍTOTT TERÜLET

6. Malomszögi legelő	1540 m. h.
7. Libalegelő Paládics mellett	444 m. h.
8. Libalegelő - vásártér	154 m. h.
9. A város belterülete a kertekkel	556 m. h.
10. Tutajok őrzésére szánt hely	256 m. h.
11. A vár a Zagyva partig	21 m. h.
12. A szelei út a rékasi határtól a vá- rosig	43 m. h.

Összesen: 11864 m. hold /5072 ha/

Mivel az első és a második forduló szántóföldet jelent, így megállapítható, hogy a határ nagy része, 87 %-a szántó és legelő volt. Ez az állapot maradt meg az 1870-es évek végéig, miközben a lakosság száma többszörösére nőtt /19. táblázat/.

19. táblázat: Szolnok város népességének és az östermelők számának alakulása /1747-1870/

Év	Népesség	Ebből östermelő	%
1747	2700	1380	51,1
1769	3700	2070	56,2
1787	5812	3310	57,2
1827	10979	5100	46,0
1850	10460	4600	44,2
1870	15874	6678	42,0

A népességszám 1769-hez viszonyítva több mint a négyeszeresére nőtt, miközben a határ nagysága lényegében változatlan maradt. Ez egyrészt megmagyarázza, hogy miért csökkent az átlagos termelési aránya az összesítéshez viszonyítva - holott a legtöbb területen mutatja szőlők ellátási nehézségeit. Az ellátási gondokon a bérlet puszták, szántók és legelők sem segítettek.

Erdéken az alakult a birtokok nagysága, valamint a birtokmegosztás, melyet a SZEPESY - KOVÁTS felőli összeírás alapján tanulmányozhatunk /BOTÁR I. 1944/. 1828-ban összesen 518 gazdaság rendelkezett telekkel. Ebből 61 gazdaság, 178 földtel, 265 negyedtel, ke és 14 nyolcadtel gazdaság volt.

A 19. század közepére a szőlőbirtokok teljesen megszűntek, illetve önálló birtokokká váltak. Mióta pótolta ezeket a gazdaságokat? A kérdéssel ERDEI FÉRCNC foglalkozott. "A tanyarendszer kiépítése kertészeteken történt, hogy a szőlőbirtokok egy részén kikerültek a távolabbi szántóföldre, és ott az állattartásra és növénytermesztésre egyaránt alkalmas tanyát építettek be. Ezek az épületek először csak tűzvédelemre és alkalmas ólak voltak, s

később alakultak csak ki külön lakásul és külön istállóul szolgáló épületekké." /ERDEI F. 1940. 81. p./.

A vészolt folyamat végbement Szolnokon is a 19. század első felében, de az állandó tanyarendszer társadalmi, gazdasági és természeti okok miatt még nem alakult ki.

4.2. A tanyavilág létrejötte és fejlődése a felszabadulásig

A 19. század közepétől kezdve a társadalmi és a gazdasági életben fontos változások következtek be, melyek hatásaként megváltozott a külterület településrendje.

A szabadságharc fontos vívmánya a jobbágyfelszabadítás, a külterület településmorfológiájára szinte semmilyen hatással nem volt, ellentétben más Jász - Nagykun - Szolnok vármegyei várossal, pl. Jászberény. A legfontosabb gazdasági változás a vasút megjelenése volt. A vasút maga után vonta a nagyipar megtelepedését, s a város megyeszékhellyé válását. Mindezek következtében Szolnok népessége rohamos növekedésnek indult, társadalmában megjelent a gazdag polgári réteg. Végeredményben megjelent a város gazdasági életében a nagytőke, a megfelelő pénz és hitelintézményekkel. A tőke segítségével a város végre területeket tudott vásárolni,

igy birtokába került az addig bérelt Alcsi, Szent Iván, Alsó és Felsővarsány, valamint Derzs pusztá. Ezáltal a külterület jelentősen megnövekedett, s 1882-re elérte a 29971 k. holdat /17083 ha./.

A másik nagyon fontos esemény, amely átalakította a külterület településmorfológiáját, a folyók szabályozása volt. Az országban megindult tőkés társadalmi és gazdasági fejlődés következtében elkezdődött az 1860-as években a Tisza szabályozása. Ennek szolnoki vonatkozásában levágták a Tisza óriási kanyarulatát, gátakat emeltek a Tisza és a Zagyva mindkét oldalán, s ezzel gyakorlatilag árvízmentessé tették a város külterületét. Az ezt követő mocsarak lecsapolásával pedig duplájára növekedett a megművelhető földterület.

A társadalmi, gazdasági viszonyokban bekövetkezett változások hatásaként a szolnoki határban is megjelentek a tanyák, kialakult a szántóföldi tanyarendszer, s kiépült ennek a települési formának a társadalmi - gazdasági szervezete. A tőke megjelenésével elhárult mindkét akadály /területhiány és árvízveszély/, melyek a tanyarendszer megjelenését eddig késleltették. Természetesen a tanyásodást egyéb tényezők is befolyásolták, így a határhasználat módja, a föld birtokjogi megoszlása, valamint a gazdálkodás rendje. Ezek együttes hatása azonban közel sem volt oly nagy, mint sok más alföldi település esetében.

Szolnok kertes város létéből fakadóan is a fejlődés más útját járta be, mint a tipikus mezővárosok. A zárt település keletkezésével nem esett egybe a tanyák létrejötte, így a lakó és munkahely kettéválása utólag következett be /GYÖRFFY 1926/. Sajátos vonása a szolnoki tanyarendszer létrejöttének, hogy kialakulása éppen a tőkés gazdasági rend magyarországi megjelenésével esett egybe, sőt létét is annak köszönhette. Mivel hazánkban a tőkés gazdasági fejlődés a 19. század második felében kezdődött el, ezért a szolnoki tanyák kialakulása az alföldi tanyarendszer létrejötte után mintegy 80-100 évnyi késéssel indult meg. Ebből fakadóan a tanyásodás és a tanyák fejlődése rendkívül intenzív volt. Ez leginkább abban mutatkozott meg, ellentétben lp. a békéscsabai tanyafejlődéssel, hogy a földművelő tanyák létrejöttével egyidejűleg indult meg a tanyákra való kitelepedés is.

A szolnoki határban a földművelő tanyák leghamarabb az Ugari földeken jelentek meg, a 19. század közepétől. Bár írásos bizonyítékaink nincsenek, de nagy a valószínűsége annak, hogy Ugaron már a 18. század legvégén voltak állattenyésztési szállások, amelyeknek a helyén az 1858-ban megkötött úrbéri egyezség után gombamódra jöttek létre a földművelő tanyák. Az 1882-es kataszteri felmérés, valamint a szintén 1882-es határ-

leírás szerint a tanyák száma Szolnok egyes határ részein az alábbiak szerint alakult, részletezés nélkül:

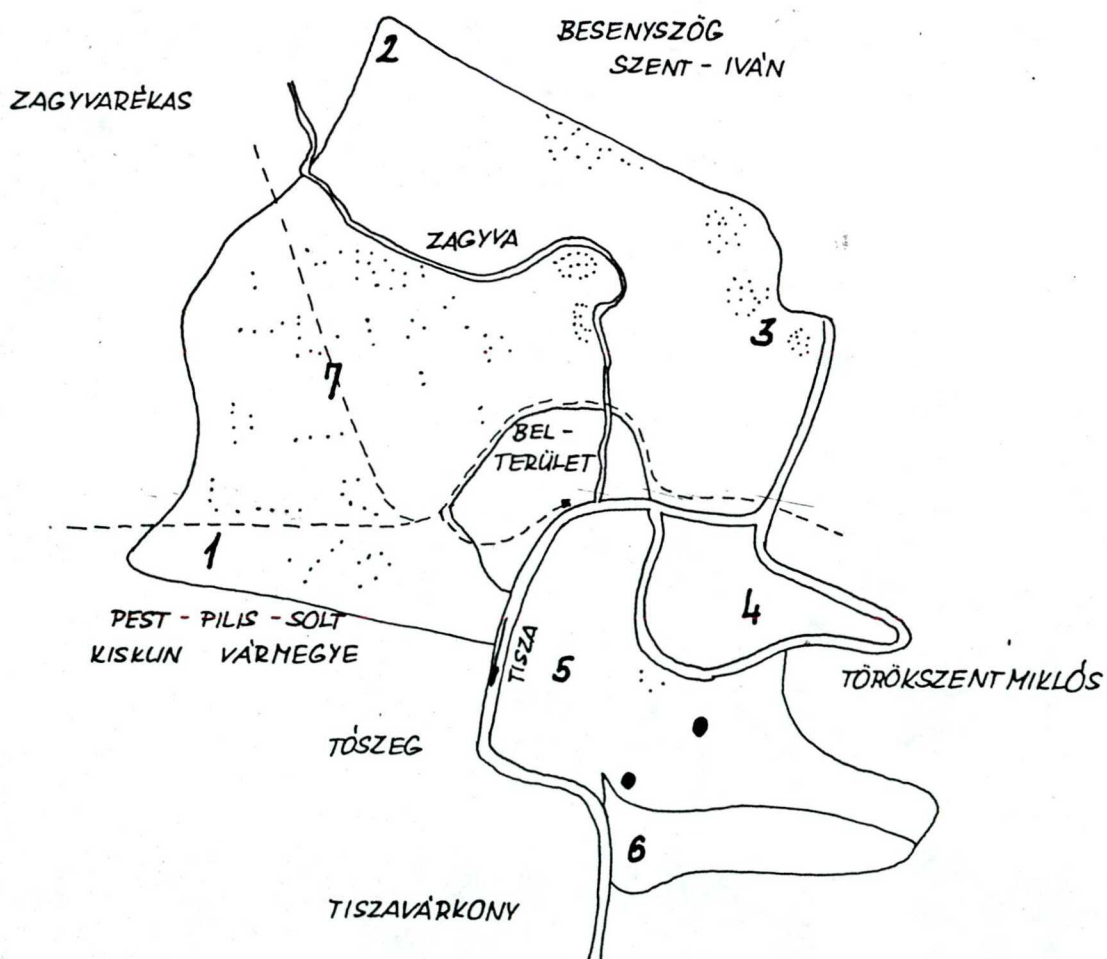
Alcsi	74	db
Palotás	26	db
Szanda	14	db
Ugar	258	db
Ujszanda	247	db
Összesen:	641	db

A legtöbb tanya az ugar-i földeken volt található, ami nem véletlen, hiszen ezen terület már 1769-től a szolnoki határ része volt, s ezért itt indult meg a leg hamarabb a tanyásodás /38. ábra/. Alcsin és Szentivánon jóval kevesebb tanya volt, mivel ott a tanyák csak a Szolnok, Szajol közti gát megépítése után /1878/ jöhettek létre.

A 19. század végére tehát 641 tanya létesült, ugyanakkor a külterületen lévő lakónépesség mindössze 980 fő volt. Igaz ugyan, hogy megindult a tanyákra való kitelepülés, de egyenlőre csak a gazdák laktak kinn, az asszonyaikat, s családjukat a zárt településen hagyták. Ők maguk csak a hétvégén jártak haza. Ugyanakkor

SZOLNOK KÜLTERÜLETE ÉS TANYÁINAK TÉRBELI ELHELYEZKEDÉSE 1880 - BAN

1. LIGARI TANYÁK
 2. PALOTÁS SZENT - IVÁN
 3. ALCSI PUSZTA
 4. ÁCSI SZÖG
 5. SZANDA
 6. FELSO VARSÁNY / KÉSŐBBI RÁKÓZCIFALVA /
 7. VASÚTVONAL
- ... A TANYÁK ELHELYEZKEDÉSE
 • MAJOR

néhány jómódú gazdának több lakóépülete és gazdasági udvara is volt.

A szolnoki határ legnagyobb részén tehát létrejöttek a tanyák, de Szanda településrendje a birtok nagysága és tulajdonjoga miatt sajátos módon alakult. Szanda a 20. század elejéig nagybirtok maradt, bár már 1860-ban lehetősége lett volna a városnak, hogy megvegye, azonban még nem volt rá pénze - így kis részében egy szőlős falu keletkezett, melyet még a 18. század végén parcellázott fel az akkori földesúr, Keglevich. Tőle nem a város, hanem más földesurak vették meg. Szandán tehát tanyák nem jöhettek létre, kialakultak azonban csoportos települések, a majorok. A majorok különleges településű helyzetűek, a település közigazgatási területén, annak határában foglaltak helyet. Településföldrajzi szempontból a falu és a tanya, pontosabban a szórvány közötti átmeneti helyet foglalták el. A majorok társadalmilag különálltak, éppen azért, mert földbirtokos tulajdonát képezték /BECSEI J. 1976/. A bennük élő népességet nem tudjuk pontosan regisztrálni, azt azonban állíthatjuk, hogy a külterületen élő családok többsége ezen majorokban lakott. A város határában két majorról tudunk: a Nagymajorról és a Kápolnamajorról. Az előbbiben kilenc, az utóbbiban öt, összesen tizennégy gazdasági udvar + lakóház volt csoportos települési formában /Szolnok adóköztség határleírása 1882/.

Megállapíthatjuk tehát, hogy szólnok határában a népesség településének két típusa volt jellemző, a tanya és a major.

A tanyák térbeli rendje, a határ alaprajza és a térbeli központosítottságuk megjelenése hasonlóképpen alakult, mint a többi alföldi városban. Formái nem olyan változatosak, bár megtalálható mind a tanyaútszerű, mind az út menti tanya, mind a szőlő tanya. A szőlő tanyák a nagyobb birtokokon /Alcsei/ voltak jellemzőek, a tanyaútszerű forma azonban az út menti tanya volt, elsősorban az ugarai földeken, a Szelei út mentén. Tanyaútszerű csoport elég ritka volt, csak az ugarai dűltöket jellemzően. A tanyaútszerű csoportok kialakításában a birtokosok nagy szerepe volt, a domborzati adottságok és a birtokosok határában a helyi viszonyok játszottak elsősorban szerepet.

A szőlő tanyák nem voltak kiterjedtek, az a jellemző, hogy a tanyaútszerű formák nem is voltak jellemzők, ellenében a birtokosok, különösen az ugarai határában a tanyaútszerű formák, mint a birtokosok házaik, általában igen ritkán helyezkedtek el, néhány helyen azonban - Malomszög, Szelei út, ugarai dűlt - sűrűn voltak egymás mellett. Ha megvizsgáljuk a határ művelési ágak szerinti

megoszlását, ugyanazt tapasztaljuk, mint a század elején /20. táblázat/. Azaz a művelt terület közel 90 %-a szántó és legelő.

20. táblázat: A szolnoki határ művelési megoszlás szerint 1872, és 1880-ban /Magyarország vármegyéinek általános ismertetője 1872, és Sipos Orbán 1880 alapján/.

Művelési ág	1872		1880	
	Területe /kh./	%	Területe /kh./	%
Szántó	19503	82,3	21904	78,0
Legelő	1554	7,4	3681	10,2
Rét	2174	9,0	3635	10,0
Szőlő	125	0,6	440	0,9
Kert	170	0,8	304	0,7
Nádas	225	0,9	7	0,07
Összesen:	23751	100,0	29971	100,0

Meg kell jegyezni, hogy 1890-re a határ nagysága módosult. Derzs és Néne levált Szolnokról, önálló települések lettek, csakúgy mint Felsővarsány, Rákóczifalva né-

ven. 1890-től 1940-ig a külterület változatlan maradt /13318 ha./

Hozzá tartozott Alcsi, Ugari tanyák, Szent-Iván, Ácsi szög, Szandaszőlős, Ujszanda és Tenyősziget, melyet 1890-ben vásárolt meg a város Törökszentmiklóstól /39. ábra/.

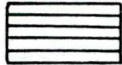
A 20. század első felében a tanyák fejlődésében új korszak következett be, a tanyák szórványtanyákká való átalakulása. A nagybirtokokat, köztük Szandát, fel-parcellázták, s ez segítette a további tanyafejlődést. Ugyanakkor a szegényebbek nagy része feladni kényszerült városi lakóházát és véglegesen a tanyára költözött, immár a családjával együtt. Mindezeket alátámasztják a birtokmegoszlási adatok /21. táblázat/.

21. táblázat: A birtokmegoszlás alakulása Szolnok külterületén /1882-1941/

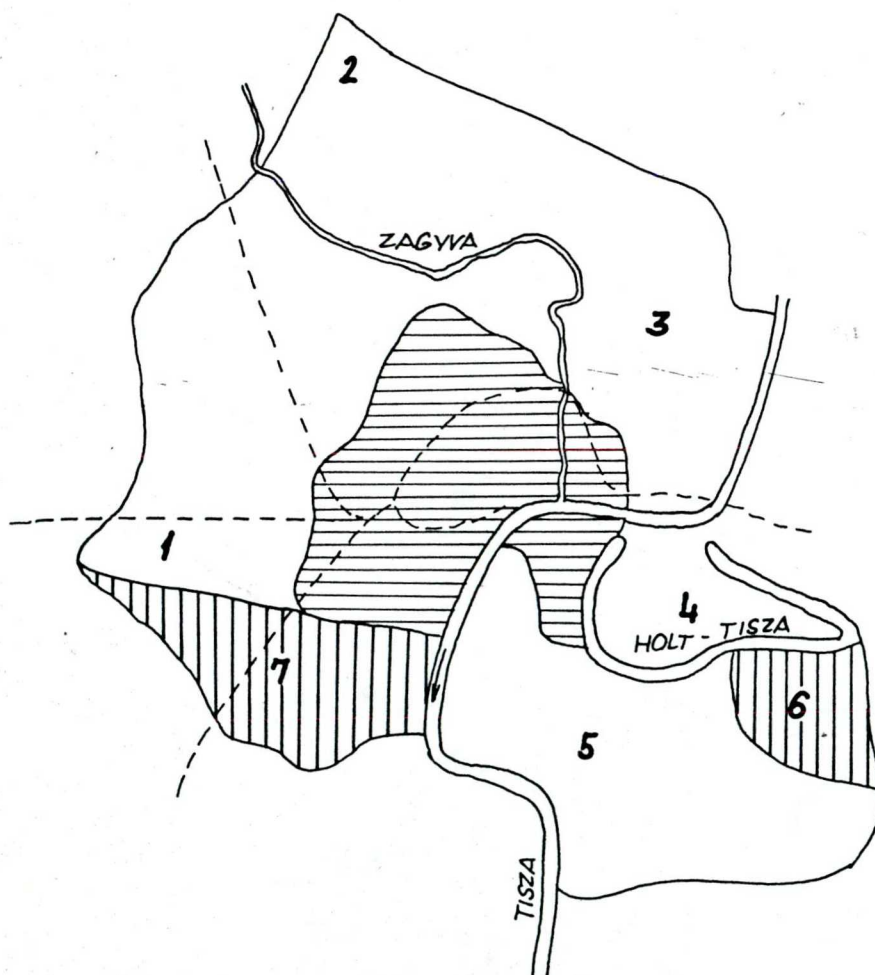
Birtoknagyság /kh./	Év			
	1882	1900	1910	1941
1000 felett	1	-	-	-
100 felett	3	18	27	-
10 - 100	637	448	367	424 +
10 alatt		148	261	493
haszonbérlő	-	3	5	-
részes földműves	-	47	26	-
Összesen:	641	668	678	817

+ megjegyzés: ebből 71 db 50 kh-on felüli.

SZOLNOK KÜLTERÜLETE 1930 - BAN

- VASÚTVONAL
 BELTERÜLET
 VÁSÁROLT TERÜLET

1. UGAR
2. SZENT - IVÁN
3. ALCSI
4. ÁCSI SZÖG
5. SZANDA
6. TENYŐSZIGET. TÖRÖKSZENTMIKLÓSTÓL
1882 - BEN VÁSÁROLVA
7. 1914 - BEN VÁSÁROLVA PEST -
PILIS - SOLT KISKUN VÁRMEGYÉTŐL

A fentiekből két dolog figyelhető meg: egyrészt a tanyák lelassult növekedése, másrészt a birtokok elaprózódása. Mindezek együttes hatásaként megnőtt a külterületi népesség, a szórványosodással egyidejűleg /22. táblázat/.

22. táblázat: A külterületen élő népesség száma Szolnokon /1880 - 1941/

Év	Népesség	Ebből külterületi	%	Egy birtokon élők +
1880	17478	980	5,5	1,5
1900	25379	1120	4,7	1,7
1910	28774	1487	5,1	2,1
1920	33060	1556	4,7	-
1930	37317	1840	4,9	-
1941	42011	2381	5,2	2,9

+ Megjegyzés: az egy birtokon élők száma a valóságban jóval magasabb, hiszen gyakran előfordult, hogy egy birtokosnak több birtoka volt.

A táblázatból kitűnik, hogy Szolnokon már a 19. század végétől példátlanul alacsony - alföldi viszonylatban - a külterületen élők száma. Jól megfigyelhető továbbá a szórványtanyák létrejöttének a folyamata, amely az egy birtokon élők számának növekedésével szorosan összefügg.

A 20. századi népszámlálási kötetek már lehetőséget adnak a külterület népességszámán túl arra is, hogy annak összetételét, szerkezetét és minőségi jellemzőit is vizsgálni tudjuk /23. táblázat/.

23. táblázat: A népsűrűség alakulása Szolnok külterületén /1880 - 1940/

Év	Népsűrűség /fő/km ² /
1880	5,7
1900	8,4
1910	11,1
1920	11,6
1930	13,8
1940	17,9

A népsűrűség lassan, de egyenletesen növekedett a vizsgált időszakban, értéke azonban messze elmaradt a legtöbb alföldi városétól, amelyekben 40-80 fő/km² között alakult.

Ha részterületenként vizsgáljuk meg a népsűrűséget, kitűnik, hogy 1880-ban a legsűrűbben lakott az Ugari földek, míg a legritkábban Alcsi, Szent-Iván /24. táblázat/.

24. táblázat: A népsűrűség Szolnok külterületének egyes részein 1880 és 1940-ben.

Terület:	Népsűrűség/fő/km ² /	
	1880	1940
Ugari földek	8,8	8,1
Szanda, Ácsi szög	7,4	20,0
Alcsi, Szent-Iván	4,1	25,3

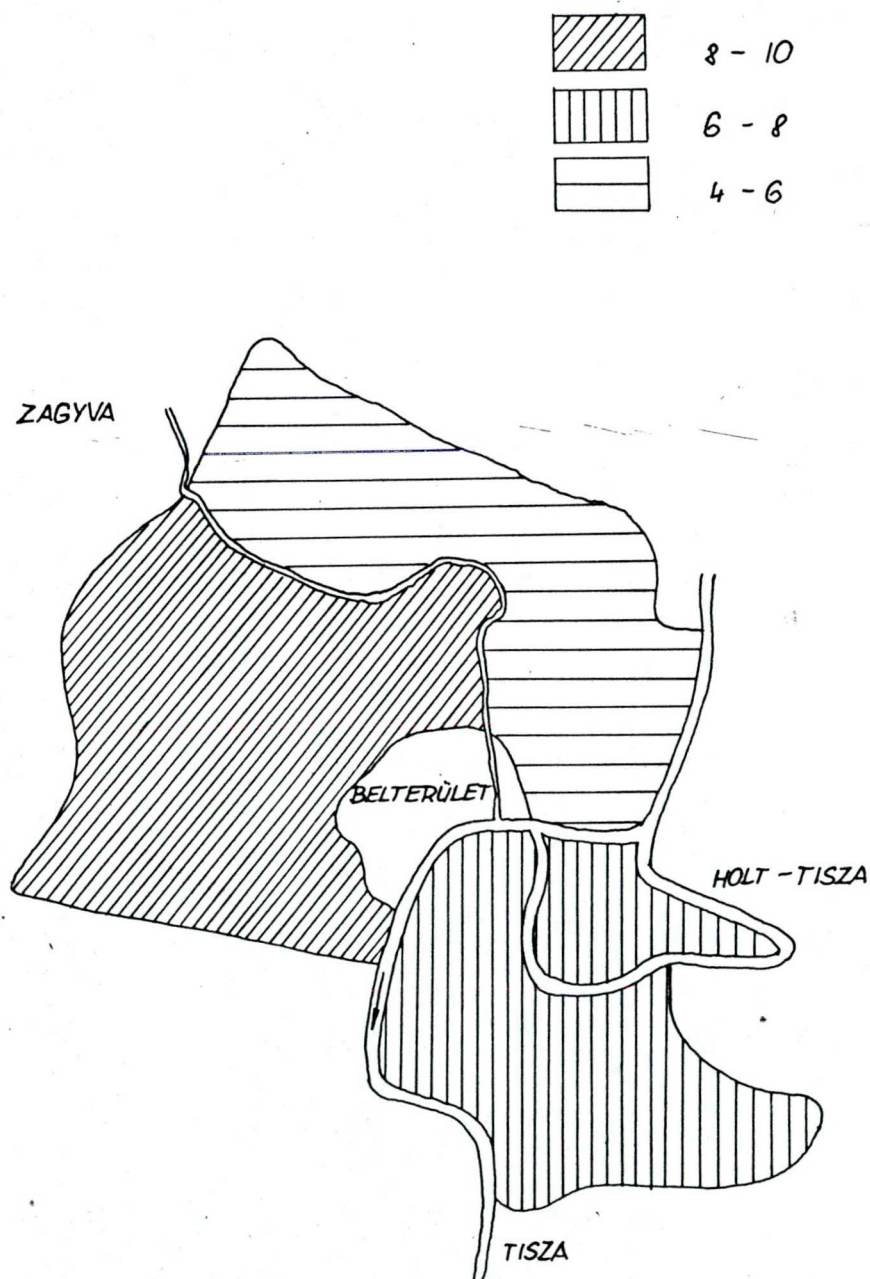
Megfigyelhető, hogy 1940-re alapvetően módosult Szolnok külterületén belül a népsűrűség nagysága. Szandán és Alcsin sorra épültek az új tanyák, míg az Ugari földéken csökkent a népsűrűség /40. 41. ábra/.

Az Ugari tanyákon abszolút értékben is csökkent a népesség, ami a gyári nagyipar szivó hatásának az eredménye. Ez a külterületi rész van legközelebb a déli ipari területhez.

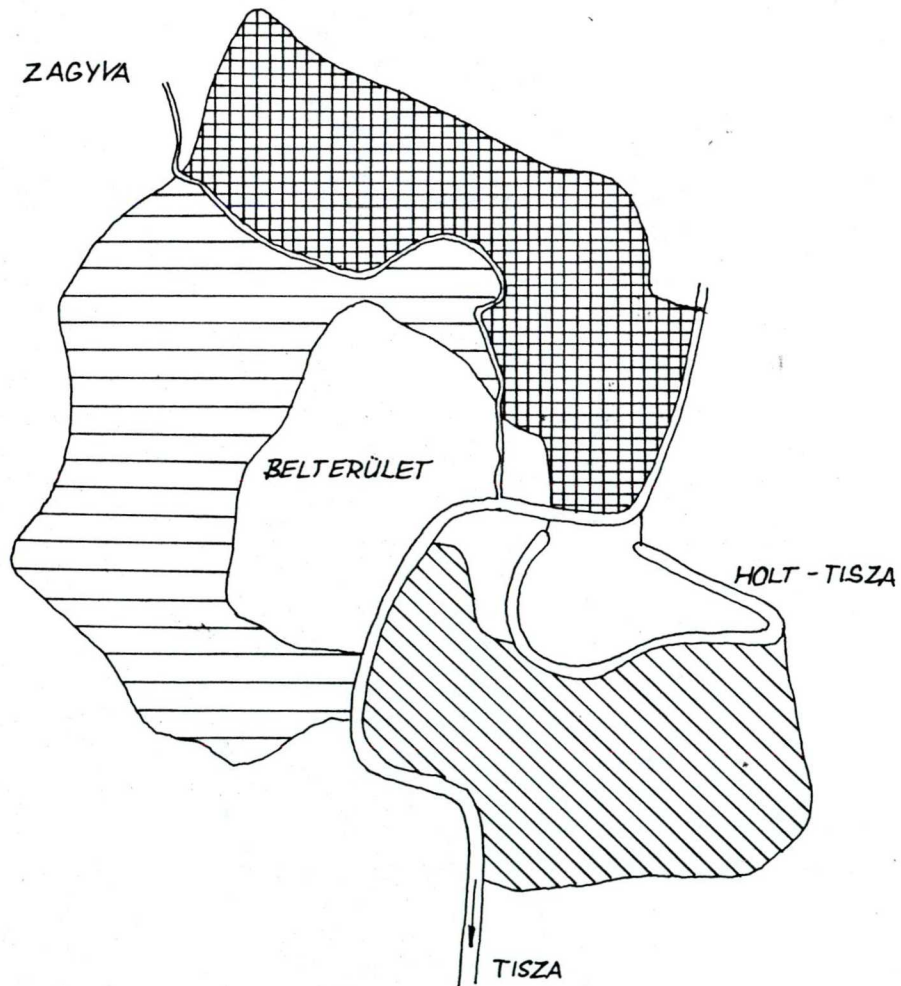
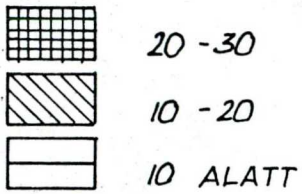
A külterületen élő népesség 47 %-a tartozott a foglalkoztatottak közé, közülük a nők aránya igen alacsony volt, 21 %. Túlnyomó többségük a mezőgazdaságban dolgozott, de már jelentős volt - elsősorban Ugaron - az ipari dolgozók száma is /25. táblázat/.

25. táblázat: A népesség foglalkozás szerinti megoszlása /%/ Szolnok külterületén 1930-ban.

A NÉPSŰRŰSÉG /FŐ/KM²/ SZOLNOK KÜLTERÜLETÉN 1880 - BAN

A NÉPSŰRŰSÉG /FŐ/KM²/ SZOLNOK KÜLTERÜLETÉN 1940-BEN

Foglalkozási ág	%
Mezőgazdaság	75,0
Ipar	10,5
Egyéb	14,5
Összesen:	100,0

A birtokmegoszlási adatok szerint 1941-ben 408 db 10 kh.-on aluli birtok volt, s az ezeken gazdálkodók voltak kénytelenek lemondani a városban lévő épületeikről, vagyis ők azok, akik a szórványtanyákon éltek. Mivel 1941-ben 817 birtok volt Szolnok külterületén, a szórványtanyák számát az összes tanya mintegy felére becsülhetjük. A város egyébként sem volt híres gazdag parasztjairól, amit a cselédes tanyák kis száma is bizonyít. 1941-ben a szolnoki tanyák közel 90 %-a kiscgazda tanya, s mindössze 10 %-a volt nagygazda - cselédes tanya.

Az Ugeri tanyákat, amelyeknek forgalmi feltartása jó, átalakuló tanyasi népesség lakta, s e területet a kiscgazda tanyák uralták. Szandán volt a legtöbb cseléd és a legtöbb nagygazda tanya, illetve major, nem véletlen tehát, hogy e terület még a felszabadulás előtt önálló faluvá fejlődött, majd később a zárt település részévé vált.

4.3. A külterület mai településrendje

A felszabadulást követő földosztás alapvető változásokat eredményezett a birtokmegoszlásban, így a tanyai életben is, melynek alapját ingatta meg. Szolnokon a nagyobb földbirtokokból földosztás céljára 4902 kh-at vettek igénybe, amelyet 492 család között osztottak fel /SOMFAI M. 1981/. A felosztott föld a nagybirtokok kis száma, valamint a külterület kicsiny volta miatt a többi alföldi városhoz képest kevés volt. A birtokmegoszlás egyenletesebbé válása következtében jelentős kiköltözés indult meg a határbeli tanyákba. Erre mutat, hogy 1941-ben 2381 lakos élt külterületen, 1949-ben pedig 8349, vagyis megháromszorozódott a külterületi népesség. Az országosan is jellemző általános tanya keletkezési folyamat, a földosztás után óriási változást hozott Szolnokon a tanyai népesség és a tanyák számában. Meg kell azonban jegyezni, hogy az ilyen nagyarányú változás a külterületi lakosok számában, részben a háború terhére is írható. A második világháború bombázásai óriási károkat okoztak a városban, ezért a belterületen élő lakosság egy része átmenetileg a tanyákra menekült. Erre mutat, hogy 1941-ben a 2381 külterületi lakos 821 tanyán élt, azaz egy tanyán 2,9 fő lakott, míg 1949-ben 8349 lakos élt

1872 tanyán, vagyis egy tanyára 4,5 fő jutott. A földosztás után megszűntek a nagygazda - cselédes tanyák, a tanyasi életforma azonban nem változott és továbbra is jellemző maradt a kiegazda és a szórvénytanya.

Lényeges változást hozott a mezőgazdasági üzemek megszervezése. A földosztás után megalakultak az első termelészövetkezetek. Az egyéni parasztok kezében 1952-re 510 ha. maradt. E tulajdonviszonyváltozás fordulmat jelentett a tanyai élet további alakulásában, hiszen az individualizmus helyére a kollektívizmust állította.

Szolnokon 1980-ban egy termelészövetkezet 4941 hektáron és két állami gazdaság, összesen 11214 hektáron gazdálkodott. 1983-ban már csak a Szolnoki Állami Gazdaság /4233 ha./ és a Héki Állami Gazdaság /6855 ha./ volt a városban. A többi területet a Zagyvarékesi TSz használja. A szolnoki határ művelési ágak szerinti megoszlása hasonló képet mutat a háború előttihez /26. táblázat/.

26. táblázat: A külterület művelési ágak szerinti megoszlása Szolnokon 1980-ban

Művelési ág	Terület /ha/	%
szántó	13868	9,0
kert	21	0,13
gyümölcs	20	0,13
rét	204	1,4
legelő	606	4,9
erdő	496	3,3
nádas	28	0,14
Összesen:	15245	100,0

A nagyüzemi mezőgazdaság megteremtése, a nagyüzemi termelés szükséglete, megszüntette a tanyai települési, gazdálkodási és életforma legfontosabb gazdasági alapját, ezzel a tanyák megszűnésének irányába hatott.

Szolnokon 1949-ben a népesség 22,6 %-a, 1960-ban már csak 5,9 %-a élt külterületen /27. táblázat/. Az eltelt 11 év alatt a tanyai népesség száma 309 %-al, abszolút értékben pedig 5651 fővel csökkent. Ez a szám még akkor is nagyon jelentős, ha hozzátesszük, hogy Szandaszőlős időközben belterületté vált, a maga 2640 lakosával.

27. táblázat: Szolnok népességének alakulása
/1949 - 1985/

Év	Összes népesség	Belterületi	%	Külföldi	%
1949	36935	28586	77,4	8349	22,6
1960	48699	46001	94,1	2698	5,9
1970	61559	59792	97,1	1767	2,9
1980	75362	74228	98,5	1134	1,5
1985	79619	n.a.		n.a.	

1960 után a tanyai népesség csökkenése már nem volt olyan ugrásszerű, azonban jelentős maradt, hiszen 1960 és 1970 között 65 %-al, 1970 és 1980 között 64 %-al csökkent. Napjainkban a külföldi élők száma és aránya elenyésző. Hasonló ütemben csökkent a külföldi a népsűrűség is /28. táblázat/.

28. táblázat: A népsűrűség /fő/km²/ alakulása Szolnok külföldi területén /1940-1980/

Év	Összesen		Alcsi		Ugar		Tenyősziget	
	Népesség	Néps.	Népesség	Néps.	Népesség	Néps.	Népesség	Néps.
1949	8349	58,6	2803	74,8	2186	45,2	3360	62,2
1960	2698	22,4	n.a.			n. a.		
1970	1767	13,2	314	8,5	588	11,6	876	16,4
1980	1134	8,0	151	4,4	447	8,9	432	8,1

A népsűrűség csökkenése a lakosság fogyásának megfelelően gyors ütemű, s különösen az volt 1949 és 1970 között. A csökkenés üteme 1970-től kissé lelassult, elsősorban az Ugari tanyákon, amely jelenleg ezért a legsűrűbben lakott külterületi rész Szolnokon /42. 43. ábra/.

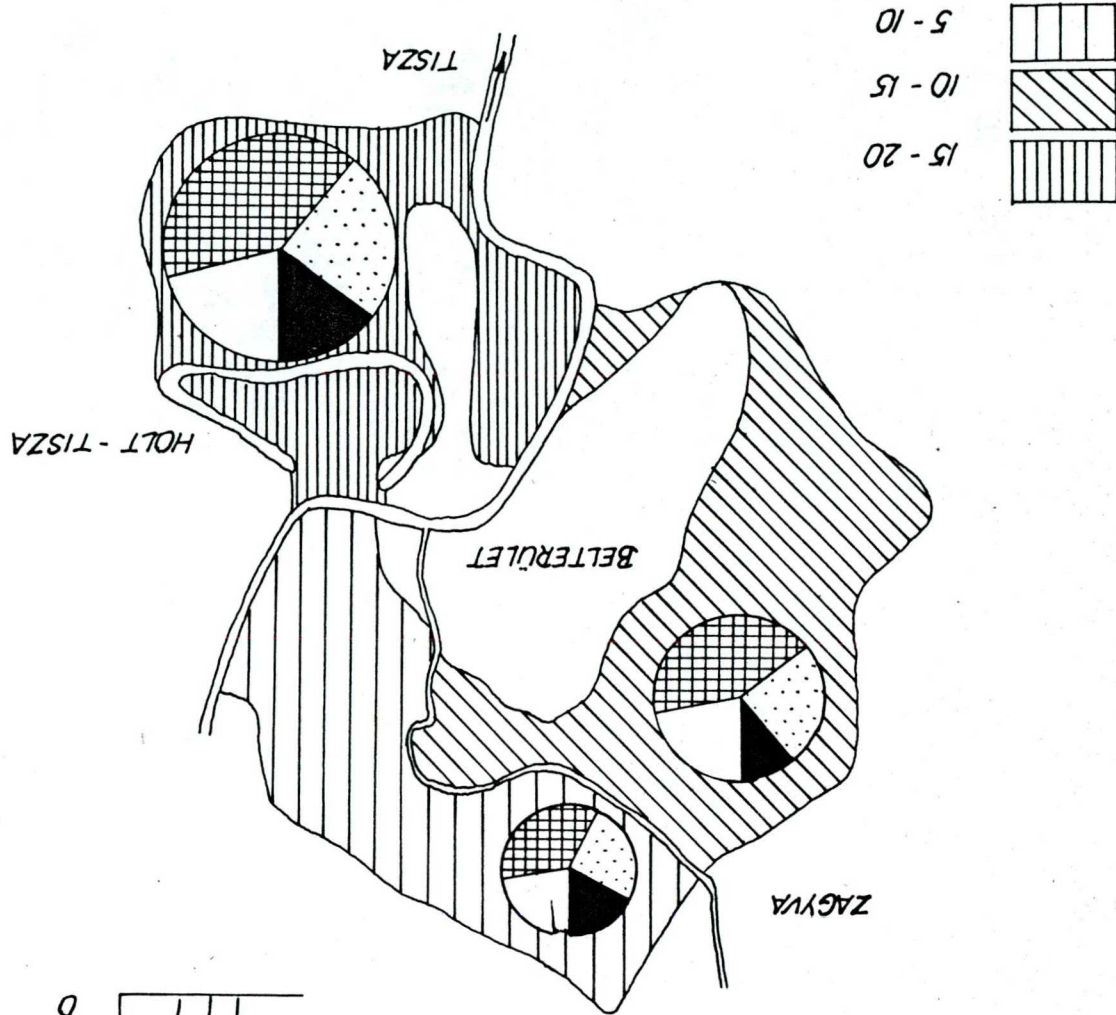
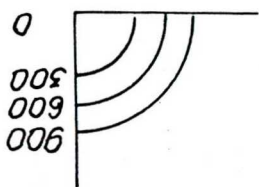
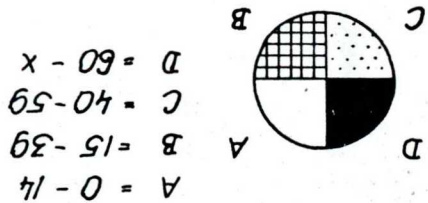
A külterületi lakosság korösszetételében a fel szabadulás előtti állapothoz viszonyítva döntő változások következtek be /29. táblázat/.

29. táblázat: A népesség kor megoszlása /3/ Szolnok külterületén /1949-1980/

Év	Terület	Életkor /év/				Összesen
		0-14	15-39	40-59	60-x	
1949	Alcsi	30,4	39,0	23,3	7,3	100,0
	Ugar	24,3	44,5	24,1	7,1	100,0
	Tenyősziget	27,3	44,4	20,7	7,6	100,0
1960	Alcsi					
	Ugar			n.a.		
	Tenyősziget					
1970	Alcsi	22,0	37,2	27,8	13,0	100,0
	Ugar	22,5	43,5	24,0	10,0	100,0
	Tenyősziget	25,2	40,0	22,3	12,5	100,0
1980	Alcsi	17,2	32,4	31,8	18,4	100,0
	Ugar	17,7	39,4	26,3	16,6	100,0
	Tenyősziget	16,8	34,2	34,1	14,9	100,0

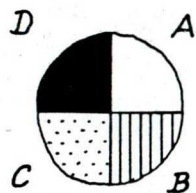
A NÉPSSÉG KORMEGOSZLÁSA ÉS A NÉPSŰRŰSÉG /FŐ/KM²/ SZOLNOK KÜLTERÜLETÉN 1970 - BEN

A NÉPSSÉG KORMEGOSZLÁSA /EV/ A NÉPSSÉG SZÁMA /FŐ/

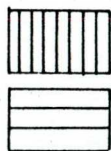
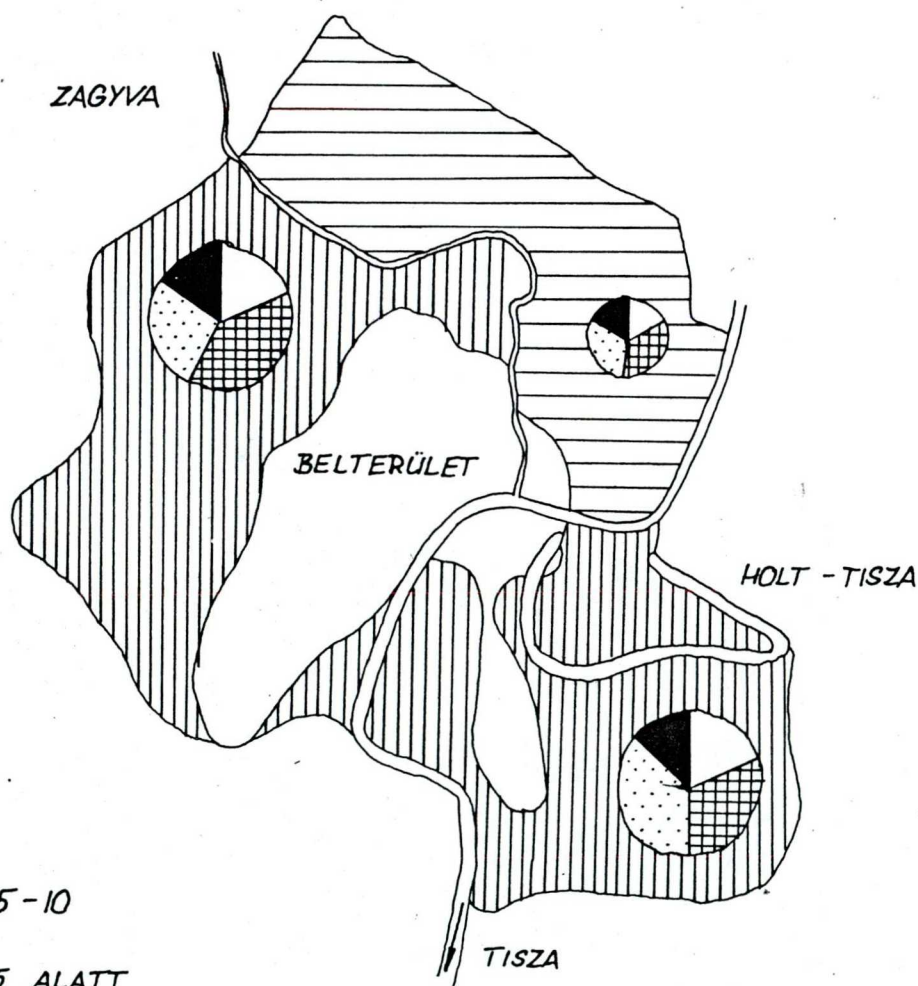
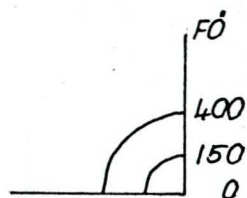
A NÉPESSÉG KORMEGOSZLÁSA ÉS A NÉPSŰRŰSÉG /FŐ/KM²/ SZOLNOK KÜLTERÜLETÉN 1980 - BAN

A NÉPESSÉG KORMEGOSZLÁSA /ÉV/

A = 0 - 14
B = 15 - 39
C = 40 - 59
D = 60 - x

A NÉPESSÉG SZÁMA

5-10

5 ALATT

A változás legfontosabb vonása a 60 évesek és idősebbek arányának jelentős növekedése, valamint a 0-14 évesek arányának erőteljes csökkenése. Általában tehát a népesség előregedése figyelhető meg, amely legerőteljesebben az Alcsin mutatkozik meg.

A mezőgazdaság kollektivizálása, gépesítése, új termelési rendszere, s általában a mezőgazdaság korszerűvé, iparivá válása sok munkaesőt szabadított fel. Mind a bel, mind a külterületen csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma /30. táblázat/.

A csökkenés a külterületen jelentkezett erőteljesebben. A felszabadult munkaerő elsősorban az egyéb ágazatokba áramlott, 1970 és 1980 között a külterület egészére nézve még az ipari keresők számaránya is csökkent. Mindezek következtében átrétegződési folyamat zajlott le, átalakult a külterület népességének foglalkozási szerkezete /44. 45. ábra/.

A foglalkozási szerkezetet legjobban a keresők viszonyyszáma /kv/ mutatja meg.

$$kv = \frac{M}{J + E}$$

M = a mezőgazdasági keresők számával

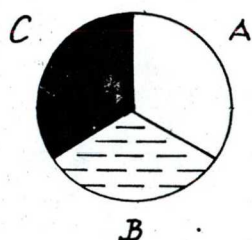
J = az ipari + építőipari keresők számával

E = a többi népgazdasági ág keresőinek számával

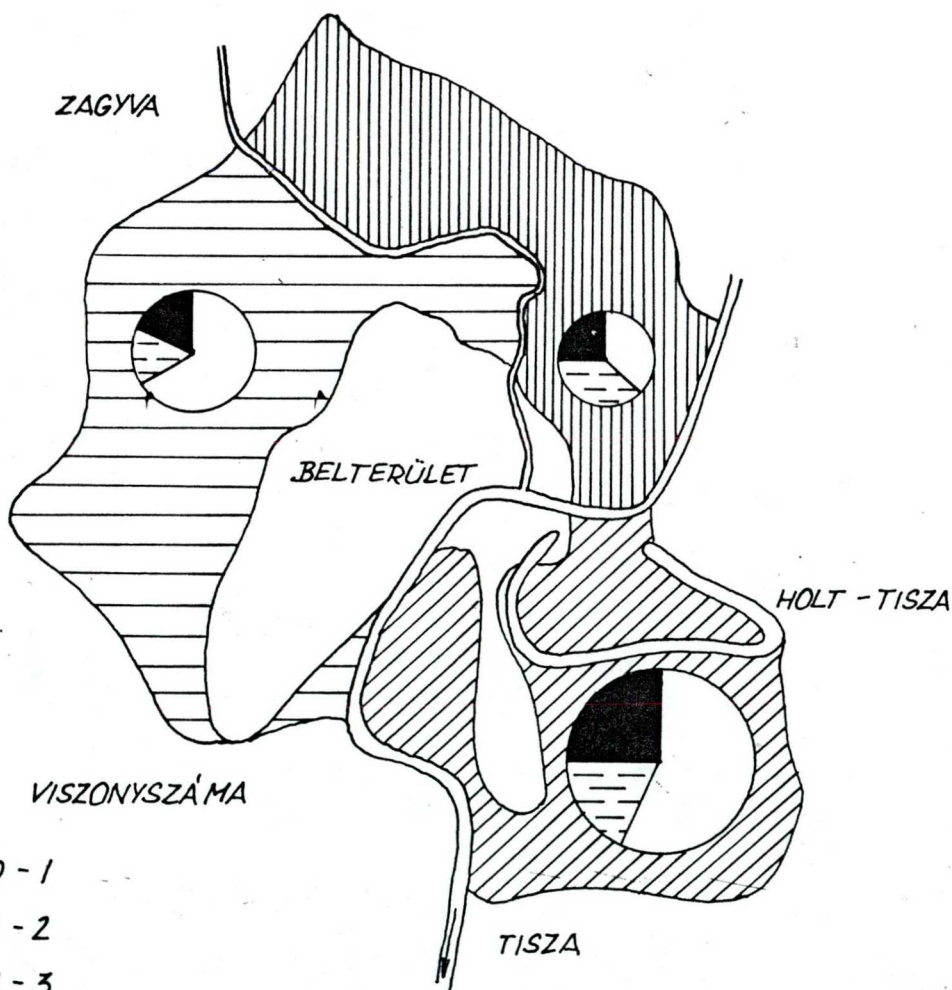
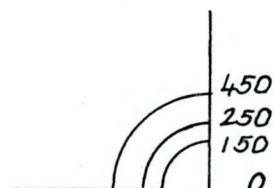
A KERESŐK SZÁMA ÉS MEGOSZTLÁSA FOGLALKOZÁSI ÁGANKÉNT SZOLNOK KÜLTERÜLETÉN 1970 - BEN

FOGLALKOZÁSI MEGOSZTLÁS [%]

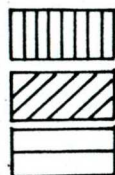
KERESŐK SZÁMA [FŐ]

A = MEZŐGAZDASÁG
B = IPAR
C = EGYÉB

A KERESŐK VISZONYSZÁMA

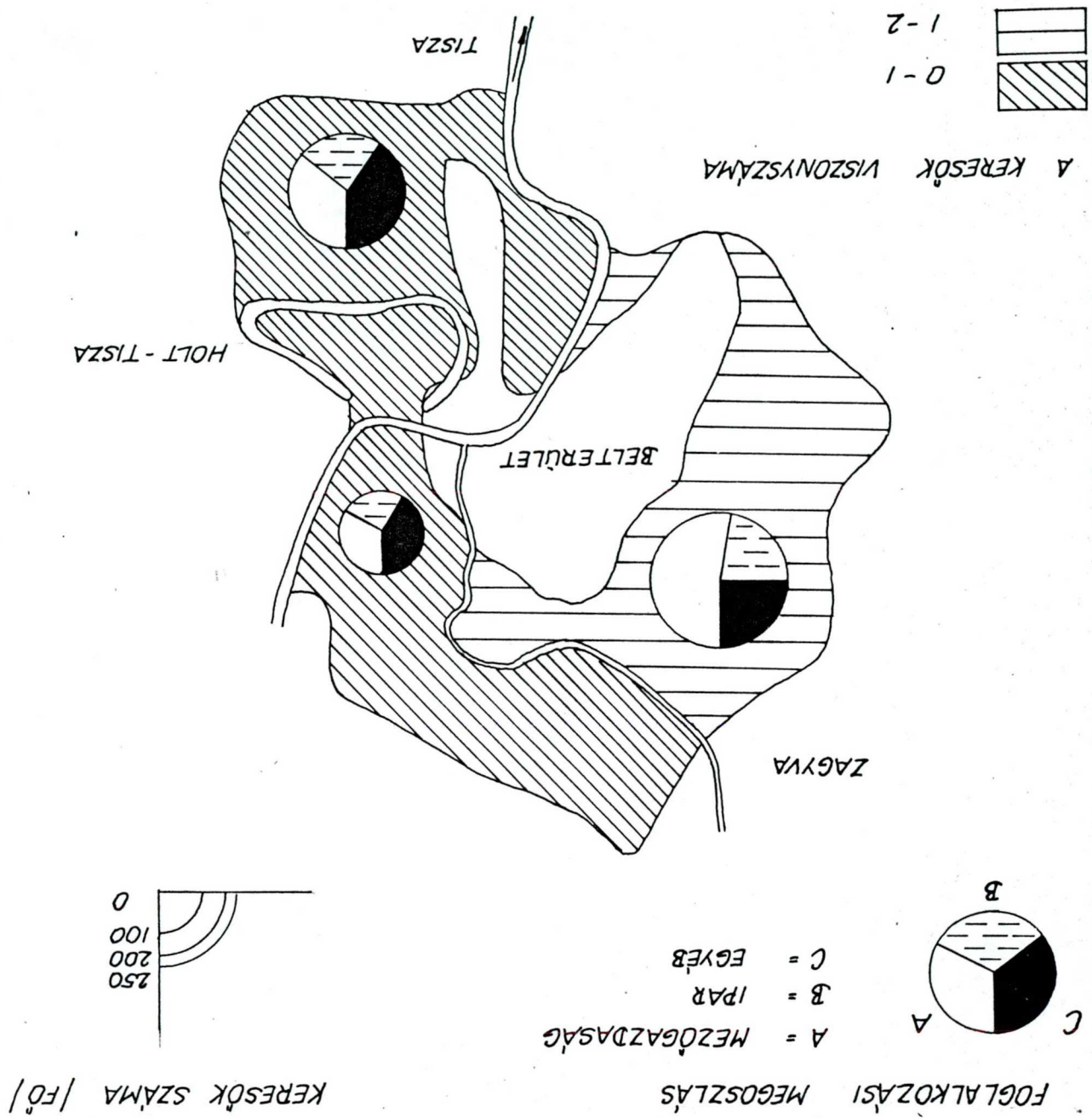

0-1

1-2

2-3

A KERESŐK SZÁMA ÉS MEGOSZLÁSA /% / FOGLALKOZÁSI ÁGANKÉNT SZOLNOK KÜLTÉRÜLETÉN 1980 - BAN

45. ÁBRA

1980-ban a külterület nagyobb részén a keresők viszonyszáma egynél kisebb értékű, azaz e területeken a nagyobb hányadot már nem a mezőgazdasági keresők adják. A kv. csak az Ugaron volt egynél nagyobb értékű /1,4/, de a külterület egészen egy alatti érték jön ki /0,84/, vagyis a külterület foglalkozási struktúrája már urbanus szerkezetet mutat.

Vizsgáljuk meg a továbbiakban a külterületi lakások, lakóházak számát és kommunális ellátottságát. Sajnos csak 1970 és 1980-ból állnak rendelkezésre részletes adatok, így csak az utolsó tíz év fejlődését tudjuk nyomonkövetni /31. táblázat/.

A tanyák kommunális ellátottsága javult minden téren. 1980-ban már a lakások közel fele kétszobás, de nagyon jelentős a fejlődés a villany és a vízzel való ellátottság terén, azonban ezek közül csak a villannyal való ellátottság mondható kedvezőnek. A fürdőszobával rendelkező lakások aránya még mindig nagyon alacsony. Emeletes ház elvétve akad, s a lakóházaknak több mint 80 %-a még mindig vályog, sár, vagy vert falazatú. Ez utóbbi téren legkisebb a fejlődés, s tulajdonképpen inkább stagnálásnak mondható.

Ha részleteiben vizsgáljuk a külterületet, 1970-ben a legjobb kommunális ellátottság Alcsin volt, míg a legrosszabb Ugaron. Kimutatható az összefüggés az

aktiv keresők foglalkozási szerkezete és a kommunális ellátottság között. Ahol magasabb az iparban és az egyéb ágazatokban foglalkoztatottak száma, ott jobban a tanyán is az életkörülmények.

1980-ban már nincs ekkora különbség a külterület egyes részei között. Bár sokat fejlődtek, mégis az Ugaron a legrosszabbak az életkörülmények, míg Alcsin és Tenyőszigeten sokkal jobbak.

A felszabadulás után tehát a tanyafejlődés a negyedik szakaszába ért, amely számszerűleg már visszafejlődés, hiszen a társadalmi - gazdasági viszonyok is így diktálják. Jellemző a népesség struktúrájának az átrétegeződése, s ezzel párhuzamosan a még tanyán élők életkörülményeinek lassú, fokozatos javulása. A tanyavilág ma Szolnok külterületén elenyészőbb, mint valaha, jelentősége a város gazdasági életében minimális, maga a külterület erősen urbánus jellegű, az ipar már alig tud munkaerőt meríteni. Véleményünk szerint az urbánus élet feltételeinek megteremtését a tanyaterületeken kell biztosítani, de ahol igény van rá, ott elő kell segíteni a városba való beköltözést.

30. táblázat: A keresők megoszlása /%/ foglalkozási áganként Szolnok külterületén
/1949-1980/

Foglalkozási ágak	1949			1960			1970			1980		
	Alcsi	Ugar	Tenyő				Alcsi	Ugar	Tenyő	Alcsi	Ugar	Tenyő
Ipar	29,4	11,5	13,2				38,2	16,8	17,7	25,1	22,1	22,4
Mezőgazdaság	60,5	67,2	61,4	nincs			37,8	63,7	57,2	34,0	53,2	37,8
Egyéb	10,1	21,4	25,3	a.			24,0	19,5	25,1	40,9	24,7	39,8
Összesen:	100,0	100,0	100,0				100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

31. táblázat: Szolnok külterületének kommunális ellátottsága /%/ 1970 és 1980-ban

Év	Terület	Lakások száma	Egy-szobás	Két-szobás:	Villannyal ellátott	Vizzel	Fürdősz.	Lakó-házak	Emele-tes	Vályog-sár fa-lazatú
1970	Alcsi	94	68,0	32,0	35,4	14,1	17,1	8,1	1,2	86,4
	Tenyő	277	78,4	21,6	29,8	12,3	10,8	204	0,0	81,0
	Ugar	174	82,3	17,7	42,1	1,7	2,1	121	0,0	88,2
Összesen:		545	77,1	22,9	34,7	9,6	8,9	406	0,2	85,6
1980	Alcsi	69	49,7	50,3	56,6	34,4	31,2	57	1,7	84,3
	Tenyő	161	53,2	47,8	75,2	28,1	34,5	101	2,8	80,0
	Ugar	140	48,5	51,2	78,0	19,8	16,7	121	0,0	83,4
Összesen:		404	51,0	49,0	75,9	27,3	30,4	279	1,6	82,1

5. Szolnok szerkezetében végbemenő néhány fontosabb változás összegzése.

A dolgozat összegzése két részben történik. Az első részben - igazodva a dolgozat szerkesztéséhez - a zárt település funkcionális morfológiájának a változásait foglalom össze, utalva a település távlati fejlesztésére is. A második részben a tanyavilág fejlődésének a legáltalánosabb tendenciái kerülnek összegzésre.

5.1. A zárt település funkcionális morfológiájában végbemenő fontosabb változások.

A felszabadulás óta eltelt több mint 40 év alatt a társadalmi-gazdasági változásokon túl, a városrendezés, városrekonstrukció, valamint az ezekhez kapcsolódó technológiai és műszaki fejlődés forradalmi változásokat hozott a magyarországi városok arculatában. E változások az alföldi városok esetében a legszembetűnőbbek, mivel ezen települések rendelkeztek a legsajátosabb magyar formajegyekkel, történelmi fejlődésük következtében. Meg kell jegyezni, hogy éppen e sajátos arculati jegyek miatt nem tekintették őket igazán városnak. Az alföldi városok - köztük Szolnok - szerkezetében és mor-

fológiájában a mennyiségi, majd minőségi változások olyan revolúciós fejlődést indítottak meg, amelyre eddigi történetük során még nem volt példa. Szolnok funkcionális morfológiájában végbemenő változások okai és legfőbb ismertetőjegyei ugyanazok, mint az Alföld többi településénél, azonban sajátos történelmi - gazdasági fejlődése miatt sok egyéni vonással rendelkezik. Az eltérések a funkcionális és morfológiai változások ütemében és intenzitásában, a város-szerkezetben, a formacsoportok arányainak módosulásában és a funkcionális övek elrendeződésében nyilvánulnak meg.

Szolnok funkcionális belső szerkezete a felszabadulás előtt viszonylag könnyen áttekinthető volt. A funkciók és az embercsoportok jobban elkülönültek, azaz az egyes embercsoportok lakóhelyei és a funkcióikhoz tartozó létesítmények területileg is sokkal határozottabban differenciálódtak. A lakóházak külső képéből, a gazdasági udvarok és kertek nagyságából és elhelyezkedéséből következtetni lehetett a bennük lakók foglalkozására és osztályhelyzetére. Alföldi viszonylatban a mezőgazdaság ipari jellegűvé válása lényegesen csökkentette a mezőgazdasági népességet, morfológiai vonatkozásban ez a gazdasági udvarok részleges vagy teljes eltűnését, a falusi öv visszaszorulását és a horizontális zártság nö-

vekedését jelentette. Mindezek Szolnokon is bekövetkeztek, azonban megközelítőleg sem olyan mértékben, mint a legtöbb alföldi városban. Egyrészt a zárt település mezőgazdasági népessége az 1940-es 9 %-ról 1980-ra 4,9 % -ra csökkent, abszolút értékben pedig 2719 főről 1870 főre. Másrészt a zárt településen belül a falusi öv nagysága már a felszabadulás előtt igen kicsi volt, ebből következően a gazdasági udvarok nagysága sem érte el az alföldi átlagot, s jóval kevesebb tipikus parasztházat lehetett találni, mint az alföldi városok többségében.

A mezőgazdaság ipari jellegűvé válása mellett az alföldi települések funkcionális és arculati változásait előidéző másik fontos tényező az ipari termelés extenzív növekedése, amely a települések zömében a legfontosabb tényezőnek bizonyult. Hatására alapvetően megváltozott a mezővárosok népességének foglalkozási struktúrája, a települések funkciója, végül az ipari negyedek létrehozásával a városok szerkezete. Az utóbbi négy évtizedben az ipar Szolnokon is hatalmas mértékben fejlődött. Növekedett ugyan a zárt településen belül az ipari foglalkoztatottak száma és aránya, új ipari negyed jött létre, valamint kissé növekedett az ipari funkció, de alapvető változások nem következtek be sem a népesség struktúrában, sem funkcionális, sem morfológiai vonatkozásban. Abszolút értékekben természetesen jelentős változások tör-

téntek mind az ipari népesség számában, mind az ipari termelés volumenében, arányukban azonban nem. Alföldi viszonylatban ugyanis a felszabadulás előtt egyedülállóan magas volt az ipari keresők aránya. 1980-ban 28 %, ezért a település már a századfordulótól kezdve funkcionálisan ipari-forgalmi városnak tekinthető, s az ipari területek már a két világháború között határozottan elkülönültek a lakóövezettől.

Szolnokon a legnagyobb arculati és szerkezeti változást a mai tervszerű városrendezés, városépítés, s az e területen végbemenő technikai, műszaki, technológiai és építészeti fejlődés eredményezte. A városrendezési elveknek megfelelően megváltozott a város alaprajza. Az utcákat kiegyenesítették, a zsákutcákat megszüntették, új utcákat nyitottak, felépült az új városközpont. Mindezek következtében az egykor jellemző zsákutcás alaprajz helyett szabályozott utcahálózat jellemző ma a belső területek nagy részére. Egyedül a történelmi városnak a déli részén, a főut tengely és a Tisza között maradt meg az ősi bordás alaprajz. Sajnálatos, hogy a városrendezés nem foglalta mindig magába a városrekonstrukciót, így több olyan városrészt bontottak le, amelyek hosszú időn keresztül megadták Szolnok jellegzetes hangulatát. Elsősorban az ősi Tabánt kell megemlíteni, amely szinte teljesen áldozatul esett a város-

rendezési munkáknak. Kétségtelen, hogy Szolnok nem bővelkedik műemlékekben, így a városrekonstrukció jelentősége nem mérhető össze a nyugati típusú városokéval, azonban a még meglévő kisszámú polgári házsort és a zeg-zugos utcácskákat a megfelelő rekonstrukcióval feltétlenül meg kell óvni és őrizni, hiszen ezek adják a város karakterét, történelmi identitását és sajnálatos hangulatát.

Az utóbbi két évtized építkezési technológiája, anyaga és építészete teljesen megváltozott az előző időszakokhoz viszonyítva. Mindezek következtében új formaelemek és formacsoportok jöttek létre, amelyek további jelentős változást idéztek elő az alföldi városok, s köztük Szolnok arculatában. A formaelemek közül a legfontosabbak: az ABC áruházak, KTSz-e, szolgáltatóházak, autóbusszpályaudvarok és Szolnok esetében az új városközpont. Az 1970-es években felépített új városközpont nagy változást hozott a város, ezen belül a városmag szerkezetében. Egyrészt emelte a városmag vertikális szintjét, gyarapította annak területét, másrészt a lakófunkció száműzésével csökkentette a városmag lakosságszámát és népsűrűségét, így egy city-jellegű városközpont alakult ki. Itt kell megemlíteni, hogy a vasútállomás környékén egy újabb központ kezd kialakulni, a központi funkciók oda koncentrálódása révén, a

vasutállomás óriási jelentősége és a hatalmas ingavándor forgalom következtében.

Az új formaelemek okozta változások azonban eltörpülnek a lakótelep, mint új formacsoport megjelenését és elterjedését követő arculati változások mellett. "A korábbi hagyományos városfejlődés evolúciós jellegű volt. A város különböző részein fekvő üres, vagy szanált telkeken, különböző időszakokban emelt épületek révén fejlődött. Így apró kis kiigazításokkal módosult a településstruktúra. Ezért rövid idő alatt nem következhetek be olyan nagy strukturális változások, mint napjainkban, az iparszerűen épített új lakótelepek megjelenésével" /ZOLTÁN Z. 1984. pp. 335./. Szólnokon a városszerkezet és a városstruktúra alapvetően megváltozott a több ezer új lakás berobbanásával a város térstruktúrájába. A főbb változásokat az alábbiakban összegezhetjük:

- a. 1985-ben a lakosságnak már több mint 40 %-a az új lakótelepeken lakott, azaz megváltozott az egyes városrészek népességaránya. Az 1970-es évek elejétől megfigyelhető a folyamat: a lakosság elköltözése a városmagból és a belső lakóövből a külső lakótelepekre. Mindez magával hozta a népsűrűség változását is a zárt településen belül. A belső városrészek népsűrűsége stagnál, sőt csökken, míg a lakótelepeké

erősen megnőtt, s napjainkra már elérte a 40000 fő/km²-t.

- b. Azzal, hogy a lakótelepek még ma is túlzottan lakóhely-funkciójuk, hozzájárulnak a lakó- és munkahelyek térbeli és funkcionális elkülönülésének a folyamatához. E megállapítás legjobban a külső lakóövben létesült Széchenyi lakótelepre igaz, ahol 1985-ben már 13800 fő, azaz a város népességének 17 %-a lakott. Tulajdonképpen a lakóhelyin kívül minden más, városi funkciót száműztek innen, minek következtében a lakótelep alsóváros a városban. Üszkomfortos lakásai és minden újszerűsége ellenére is döntően a már ugyis túlzsúfolt városközpont ellátására szorul, az élet legtöbb területén. Sajnos a Széchenyi lakótelep elhelyezése a város szerkezetében annyira hibás, hogy teljesen meggátolja integrálódását a város egészében, így annak nem szerves, hanem autonóm része. Itt kell megemlíteni, hogy a VÁTI által elkészített és a Városi Tanács által jóváhagyott hosszútávú városfejlesztési terv értelmében több új lakótelep építése várható a városban. Ezek közül az Alcsin tervezett 3000 lakásos lakótelep elhelyezése a városszerkezetbe való integrálódás szempontjából szintén hibás, felülvizsgálata mindenképp szükséges lenne.
- c. A lakótelepek közepes, vagy magas beépítése megváltoztatta a város vertikális szintjét is. Az 50-es

évek végéig a városközponttól kifelé mindenhol csökkent a beépítés vertikális szintje. Napjainkra a vertikális szint a külső lakóövekben felépült magas beépítésű lakótelepek következtében jelentősen megnövekedett, sőt meghaladja a városközpontét.

Mivel a lakótelepek száma, mérete és jelentősége már annyira megnövekedett Szolnokon, hogy a legfőbb városformáló elemmé vált - és a tervek szerint méginkább azzá válik -, a jövőben a tervezési városrendezés egyik kulcskérdése, hogy meg tudja-e akadályozni a város, mint organikus rendszer felbomlását, és strukturálatlan településhalmazzá válását. Ezt a nagy fontosságú feladatot csak a város infrastruktúra rendszerének egybehangolt, átfogó fejlesztésével, az ellátás legkülönbözőbb szféráiban mutatkozó feszültségek megszüntetésével, az új lakótelepek helyének gondos megválasztásával, s azoknak a város egészébe történő szerves integrálódásával lehet és kell megoldani.

5.2. Szolnok tanyavilágában lejátszódó folyamatok fő vonásai.

A tanyakérdés a magyar társadalom több évtizedes problémája, s mint ilyen élénken foglalkoztatja a magyar tudományos közéletet, csakugy mint a tervezést és

a politikát. Társadalmunk építésének területén belül fontos helyet foglalnak el azon célok és kérdések, amelyek a falu és a város közötti különbségek csökkentésére, illetve megszüntetésére irányulnak. Ezek a kérdések és az ebből fakadó feladatok különösen nagy fontossággal bírnak az Alföldön, ahol a sajátos történelmi-gazdasági viszonyok egy, csak az Alföldön jellemző települési formát, a tanyát hozták létre. A tanya a mezőváros szerves része, azzal egy települést alkot, különös megjelenése sajátos, hiszen szórvány, így különbözik a várostól és a falutól is.

Szolnok tanyavilágának kialakulásában és fejlődésében ugyanazok a tényezők vettek részt, mint általában az alföldi településeknél. A város sajátos társadalmi-gazdasági fejlődése következtében azonban külterületének településrendje sok egyéni, más város tanya-rendezére nem jellemző vonással rendelkezik. Ezek az alábbiakban összegezhetők:

- a. A tanyásodás későn, csak a XIX. sz. második felében indult meg, tehát mintegy 80-100 évnél később az első alföldi tanya létrejöttétől. Ezt részben a város kertés jellegével, valamint a külterület árvízveszélyese voltával magyarázhatjuk, hiszen a folyószabályozási munkákig külterületén állandó letelepedés nem történhetett.

- b. Szolnokon a tanyavilág kezdeti szakasza rendkívül intenzív volt. Az első tanyák 1858-ban jelentek meg, s a tanyarendszer gyakorlatilag 1882-re teljesen kifejlődött. Azaz 24 év állt rendelkezésre arra, ami más városok tanyavilágában egy évszázad alatt zajlott le. Ez azt hozta magával, hogy az általános tanyafejlődéssel ellentétben, amely a felszabadulás előtt 3 szakaszra osztható:
1. tanyák keletkezése, 2. szórványosodás, 3. nemzedékváltás, Szolnokon a tanyák keletkezésével egybeesett a szórványosodás, sőt legtöbbször eleve szórványtanyák keletkeztek, tehát itt a tanyák fejlődésének csak két szakaszát különböztethetjük meg.
- c. Az előzőek, valamint a gazdag parasztok, nagybirtokok hiánya magyarázatot ad a szórványtanyák nagy számára és a birtokmegosztásra. Mindkettő eltér az alföldi városok külterületi településrendjének általános vonásaitól. Szolnokon a tanyák 52,6 %-a volt szórványtanya, míg az Alföld legnagyobb részén, a két világháború között, a tanyák egyharmada volt szórvány. A felszabadulás előtti birtokmegosztás szerint kétharmad kisgazda és egyharmad cseléd, nagygazda tanya volt a jellemző az Alföldre, míg Szolnokon 1941-ben a tanyák 90 %-a volt kisgazda, és csak 10 %-a nagygazda tanya.

d. Szembetűnően sajátos vonás a szolnoki tanyarendszer kicsiny volta, illetve az ott élő lakosság kis száma, mind abszolút értékben, mind a város összlakosságához viszonyítva. Területe 1930-ban egynegyede volt a békéscsabai és egyhatede a kecskeméti külterületnek. A város külterületén 1930-ban 1840 fő lakott, míg ugyanakkor Békéscsabán 13261 fő, Kecskeméten 19302 fő. Ha arányban nézzük, hasonló eltéréseket tapasztalunk: 1930-ban Szolnokon az összlakosság 4,9 %-a élt a külterületen, Békéscsabán és Kecskeméten 27,5 %, ill. 32,1 %. Ezen óriási eltérések magyarázata összefügg Szolnok mezővárosi, vagy nem mezővárosi mivoltával.

Szolnokot a szakirodalom egyértelműen mezővárosnak nevezte, a dolgozatban e téves megállapítást a feltárt és feldolgozott levéltári források és statisztikai adatok, valamint a csatolt ábrák és metszetek segítségével kívánja módosítani. Szolnok sohasem volt mezőváros, egyszerűen azért, mert, mint révézkelőhelynek, fa- és sókereskedelmi központnak, sohasem volt akkora földterülete, hogy lakosai nagyobb számban mezőgazdasági tevékenységből meg tudtak volna élni.

e. Végül eltérés tapasztalható a külterületi lakosok foglalkozási strukturájában, amely az előzőekből logikusan következik. 1930-ban a külterületi keresők 25 %-a nem az őstermeléssel foglalkozott, míg Békéscsabán csak 12,8 %-a, Kecskeméten pedig mindössze 9,8 %-a. Megállapítható tehát, hogy Szolnok külterületi népessége a tanyák virágkorában jóval urbánusabb foglalkozási szerkezetű volt, mint a legtöbb mezőváros külterületi népessége.

Természetesen a külterületen élők számában, arányában és foglalkozási szerkezetében mind Szolnokon, mind a többi alföldi városban óriási változások zajlottak le napjainkig, így a két világháború között tapasztalt jelentős eltérések csökkentek, de nem szűntek meg, a tendencia egy általános nivellálódás felé mutat.

Végül vizsgáljuk meg a szolnoki tanyarendező feloszabadulás utáni pusztulási folyamatának, illetve a tanyák jövőbeni helyzetének jellemző vonásait. A társadalmi-gazdasági változások által elindított tanyafelozáródási folyamat Szolnokon jóval lassabban történik, mint az Alföld többi városaiban, hiszen a tanyásodás mértéke sem volt olyan jelentős. A tanyán élők szemlélete, életmódja gyökeresen megváltozott, erősen kötődnek a városhoz, bejárásuk nem gond, hiszen legtöbbjük forgalmi ut, illetve vasút mellett lakik.

1970 és 1980 között 621 fővel csökkent a tanyán élők száma, így jelenleg 1134 fő, azaz 342 család él, 258 lakóépületben a külterületen, ez az összlakosság 1,5 %-a. Amennyiben ez a tendencia nem változik - márpedig ennek semmi jele -, 1990-re a város népességének 0,6 %-a, mintegy 5-600 fő, azaz 170 család él majd kb. 150 lakóépületben. A tanyafelzámolódás nagyobb ellenállás és nehézségek nélkül történik, ami nem véletlen, hiszen a szolnoki tanyák emberébe közel sem annyira ivódott bele a tanyai individualista gazdálkodás és szemlélet tradíciója, mint akár a békési, akár a csongrádi parasztéba.

Az eddigiekből úgy tűnik, mintha semmi feladatunk nem lenne, nem kellene megoldani semmit, hiszen a város tanyarendszere lassan teljesen felzámolódik magától. Ez természetesen nem így van. Egyrészt a felzámolódás hosszú folyamat, másrészt közel 1000 ember életkörülményéről van szó. Feltétlenül javítandó a tanyák kommunális ellátottsága, ezzel párhuzamosan a tanyán élők életkörülményei. E feladatot mindenekelőtt kedvezőbb hitel, építési, szállítási és egyéb lehetőségekkel lehet megoldani azoknál, akik továbbra is a tanyán kívánnak élni. Ahol pedig a városba való beköltözésére van igény, azt jobban meg kell könnyíteni.

IRODALOM

- ABELLA MIKLÓS /1961/: Anket a településföldrajz helyzetéről és feladatairól. - Földrajzi Értesítő 10. évf. 1. f. pp. 121-127.
- ÁGÓ ERZSÉBET - WOLFÁRT MÁRIA /1977/: Kecskemét belső tagozódása és városrészeinek főbb jellemzői. - Területi Statisztika 27. évf. 3. f. pp. 98-106.
- BALOGH BÉLA /1927/: Szolnok. - Földrajzi Közlemények pp. 158-178.
- BECSEI JÓZSEF /1965/: Békés funkcionális településföldrajza. - Földrajzi Értesítő 14. évf. 4. f. pp. 463-489.
- BECSEI JÓZSEF /1973/: Az alföldi mezővárosok szerkezetének átalakulása. - Földrajzi Közlemények 21. évf. 1. sz. pp. 37-67.
- BECSEI JÓZSEF /1974/: Békéscsaba tanyavilágának néhány kérdése. In.: A területi statisztika időszerű kérdései. Szerk.: Kovács T. Budapest pp. 336-339.
- BECSEI JÓZSEF /1976/: A külterület településrendje. /In.: Békéscsaba földrajza. Szerk. Tóth J./ Békéscsaba pp. 387-415.

BECSEI JÓZSEF /1977/: Az agrárvárosok étalakulásának néhány jellegzetessége. - Alföldi Tanulmányok 1. kötet. Békéscsaba pp. 96-117.

BECSEI JÓZSEF /1983/: Békéscsaba, Békés, Gyula és tanyavilágának településmorfológiája. Akadémiai Kiadó Budapest 265 p.

BENDEFFY LÁSZLÓ /1976/: Mikoviny Sámuel megyei térképei. - MTA Könyvtár Budapest pp. 286-301.

BOROS FERENC /1967/: A településnagyság és az ellátó funkció közötti kapcsolat. - Földrajzi Értesítő 16. évf. 2. f. pp. 239-250.

BOROS LÁSZLÓ /1977/: Adatok Tokaj település és népesség-földrajzához. /In.: Acta Akademiae Paedagogicae Nyiregyháziensis Tom. 7./ Nyiregyháza pp. 53-72.

BOTÁR IMRE /1941/: Szolnok települési, népesedési és gazdasági viszonyai a 18. században. Szolnok 59 p.

BOTÁR IMRE /1944/: Szolnok települési viszonyai a 19. században. Kézirat, Szolnok 48 p.

ELEK ISTVÁN /1940/: Az Alföld és Szolnok települése. - A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 74. k. 35-36. sz. pp. 176-179. Budapest.

ERDEI FERENC /1940/: Magyar városok. Budapest 81. p.

ERDEI FERENC /1942/: Magyar tanyák. Atheneum Kiadó
Budapest 260 p.

ERDEI FERENC /1961/: Az alföldi mezővárosok városfej-
lesztési problémái. - Földrajzi
Közlemények 85. Ic. 3. sz. pp.
201-216.

ERDŐSI FERENC - LEHMANN ANTAL /1974/: Mohács földrajza.
Városi Tanács VB. Műv. Oszt. Mohács
501 p.

EVLIA CSELEBI
a török világutazó magyarországi
utazásai 1660-1666. Ford. Karácsony
Imre - /In.: Török-Magyar-közi emlékek./
Akadémiai kiadás 2. osztály. Írók 3.
és 4. kötet. Budapest 1908. 4. k. pp.
210-212.

FÓRIZS MARGIT - GRILICSEK JÓZSEF /1963/: Vidéki városaink
funkcionális típusai. - Földrajzi
Értesítő. 12. évf. 2. sz. pp. 167-196.

GARAI LÁSZLÓNÉ - HÉCZEI BÉLÁNÉ /1976/: Nyíregyháza belső
tagozódásának a vizsgálata. - Terüle-
ti Statisztika 26. évf. 2. f. pp. 87-98.

GÉMES LÁSZLÓ /1976/: Szolnok kereskedelmének és vendéglá-
tásának története. Szolnok 76 p.

- GOROVE LÁSZLÓ /1921/: Szolnok várának viszonttag ágairól. - Tudományos Gyűjtemény
Buda 8. kötet.
- GYÖRFFY ISTVÁN /1943/: A Magyar tanya. /In.: Magyar falu, magyar ház. / Budapest.
- GYÖRFFY ISTVÁN /1926/: Az alföldi kertés városok.
Budapest.
- GYÖRFFY LAJOS /1956/: Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. - Az 1571-es szolnoki török defter fordítása -
Damjanich Múzeum Szolnok pp. 14-16.
- HORVÁTH LAJOS /1963/: Tatabánya funkcionális morfológiája. - Földrajzi Értesítő 12. évf.
2. f. pp. 225-236.
- KAPOSVÁRI GYULA /1971/: A szolnoki vár kialakulása és nyomai a mai városképben. Jászku-
ság 81. p.
- KAPOSVÁRI GYULA /szerk./:
/1975/ Szolnok város története. Szolnok
317 p.
- KOMÁRCMI JÓZSEF /1943/: Adatok Szolnok várának történetéhez. Jászberényi Múzeum Évkönyve
1938-43 Budapest 178 p.

KOVÁCS LAJOS /1932/: Szolnok statisztikai megvilágításban. Szolnok 76 p.

KÓSZEGFALVI GYÖRGY /1968/: Nagykunsági városok.
- Jéekzunság 21. p.

KRIZSA SÁNDOR /1974/: Adalékok Szolnok város felszabadulása utáni urbanizációs fejlődéséhez. - Területi Statisztika 24. évf. 3. f. pp. 1-78.

KUKRI BÉLA /szerk./ /1975/: Szolnok népessége és társadalma. KSH Szolnok.

LETTRICH EDIT /1964/: Esztergom, a dorogi iparvidék városa. - Földrajzi Tanulmányok 3. Akadémia Kiadó Budapest.

LETTRICH EDIT /1968 a/: Kecskemét és tanyavilága. - Földrajzi Tanulmányok 9. Akadémia Kiadó Budapest.

LETTRICH EDIT /1968 b/: Az Alföld tanyai települései és gazdálkodási rendszere. - Földrajzi Közlemények 1. sz. pp. 21-39.

LETTRICH EDIT /1973/: Kecskemét, legnagyobb tanyás városunk. - Földrajzi Közlemények 1. sz. pp. 1-17.

LITS JÓZSEFNÉ /1977/: Szolnok belső tagozódása és városrészeinek főbb jellemzői. - Területi Statisztika 27. évf. 2. f. pp. 296-305.

MATTYASOVSKY FERENC /1941/: Az 1714-es összeírás
/In.: Szolnok települési, népesedési és gazdasági viszonyai a 18. században. - Szerk. Botár I. - Szolnok 32. p.

MENDÜL TIBOR /1936/: Alföldi városaink morfológiája.
- Közlemények a Debreceni Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből. Debrecen 16. p.

MENDÜL TIBOR /1939/: Városaink népsűrűsége. - Földrajzi Közlemények 67. k. 4. sz. pp. 398-409.

MENDÜL TIBOR /1956/: A szocialista településföldrajz problémái. - Földrajzi Közlemények 4. k. 2. sz. pp. 165-183.

MENDÜL TIBOR /1963/: Általános Településföldrajz.
- Akadémiai Kiadó Budapest. 567 p.

MENDÖL TIBOR /1970/: Néhány szempont a hazai település-
hálózat vizsgálata, településeinek
osztályozása és elhatárolása kérdé-
seiben. - Földrajzi Értesítő 16. évf.
1. f. pp. 107-118.

MOLNÁR GYÖRGY /1975/: Székesfehérvár népességének város-
részenkénti főbb jellemzői és alap-
vető ellátottsága. - Területi Sta-
tisztika 25. évf. 1. f. pp. 36-54.

NOVÁK Z. - TURÓCZI J. - VARGA J. /1974/: A városok belső
struktúrális tagozódásának statisztika-
kus vizsgálata Szombathely példáján. -
Területi Statisztika 24. évf. 3. f.
pp. 87-99.

PÁL ÁGNES /1978/: A szolnoki ipar fejlődésének néhány
jellemzője. - Földrajzi Közlemények
26. évf. 2. sz. pp. 327-338.

PÁLMAI MÁTYÁS /1955/: A szegedi városalaprajz morfológiája.
- Földrajzi Értesítő 4. évf. 2. f. pp.
225-241.

PÁLMAI MÁTYÁS /1957/: Szeged utcahálózata. - Földrajzi
Értesítő 6. évf. 3. f. pp. 345-361.

PALUGYAI ISTVÁN /1854/: Jász-kun kerületek és Külső Szol-
nok megye leírása. Pest. 354 p.

PERCEL KÁROLY - GERLE GYÖRGY /1966/: Regionális tervezés.
Akadémiai Kiadó Budapest.

PRINZ GYULA /1922/: Magyarország településformái. - Magyar Földrajzi Értekezések III. Bp.

REMELLAY GUSZTÁV /1841/: Szolnok vidéke. Atheneum Pest.
pp. 24-25.

SCHEFTSIK GYÖRGY /1935/: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye
múltja és jelene. Pécs 87 p.

SELMECZY LÁSZLÓ /1975/: Szolnok város története a honfoglalástól 1526-ig. /In.: Szolnok város története. - szerk. Kaposvári Gy. - Mészáros F. - Szolnok pp. 27-38.

SIPOS ORBÁN /1880/: Rendszeres jelentés Jász-nagykun-Szolnok vármegye állapotáról. Szolnok 217 p.

SOMFAY MAGDA /1981/: Történelem formáló hétköznapiak
Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéjében.
SZML. Szolnok. 4. fejezet. 61 p.

SOMOGYI IGNÁCZ /1887/: Szolnok város és a Szolnoki Tanács
története 1739-1880. 2. k. Szolnok
612 p.

- STANCZIK JÓZSEF /1975/: Szolnok története az őskortól a honfoglalásig. /In.: Szolnok város története. Szerk. Kaposvári Gy. - Mészáros F./ Szolnok pp. 9-23.
- SÜMECHI MINÁLY /1968/: A magyarországi középvárosok belső funkcionális tagozódása. - Területi Statisztika 18. évf. 2. f. pp. 46-70.
- SZABÓ ISTVÁN /1929/: A Debreceni tanyarendszer kialakulása. - Föld és ember. Szeged. 5. sz. pp. 214-244.
- SZENDREI JÁNOS /1943/: Szolnok eleste 1552-ben. /In.: Adatok Szolnok várának történetéhez. Szerk. Komáromi J./ Budapest pp. 125-126.
- SZURMAI LÁSZLÓ /1975/: Szolnok város élete 1685-1847. /In.: Szolnok város története. Szerk. Kaposvári Gy. Mészáros F./ Szolnok pp. 68-87.
- TÓTH JÓZSEF /1977/: Az urbanizáció népességföldrajzi vonatkozásai a Dél-Alföldön. - Földrajzi Tanulmányok 14. Bp.

- WALLNER ERNŐ /1961/: Dunaföldvár településképe. Földrajzi Értesítő 10. évf. 1. f. pp. 67-97.
- WALLNER ERNŐ /1976/: A hazai településföldrajzi kutatás idősezerő kérdéseiről. - Földrajzi Értesítő 25. évf. 1-2.f. pp. 98-109.
- WALLNER ERNŐ /1958/: Népeség és településföldrajzi sajátosságok a paksi járásban. - Földrajzi Értesítő 7. évf. 4. f. pp. 419-479.
- VERESEGYHÁZI BÉLA /1974/: Szolnok város vonzáskörzetének vizsgálata. - Szakdolgozat. JATE. Szeged.
- VERESEGYHÁZI BÉLA /1982/: Szolnok funkcionális szerkezetének fejlődése. - Földrajzi Értesítő 31. évf. 4. f. pp. 485-497.
- VÖRÖS ISTVÁN /1934/: Rajzok Szolnok város múltjából és Szolnok város története. Második kiadás a Szolnoki Vereseghy Könyvtár kiadásában. 1973.
- V. TAJTI E. - PÁL Á. - VERESEGYHÁZI B. /1975/: Szolnok a Közép-Tisza-vidék tájszervező centruma. Szolnok 168 p.

V. TAJTI EDE /1977/: Szolnok iparfejlődésének sajátos vonásai. - Földrajzi Értesítő 26. évf. pp. 193-209.

ZOLTÁN ZOLTÁN /1984/: A dinamikus gazd. földrajz elmélete. Tankönyvkiadó Bp. pp. 344.

További források:

Magyarország Vármegyéinek Általános Ismertetője:
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye. Karcag 1882.

Szolnok adóközség határleírása. /In.: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye./ Szolnok megyei Földhivatal Térképtára. Szolnok 1882.

VÁTI. /1978/ Szolnok általános rendezési terve.
/In.: Városépítési Konceptió/ Budapest.